

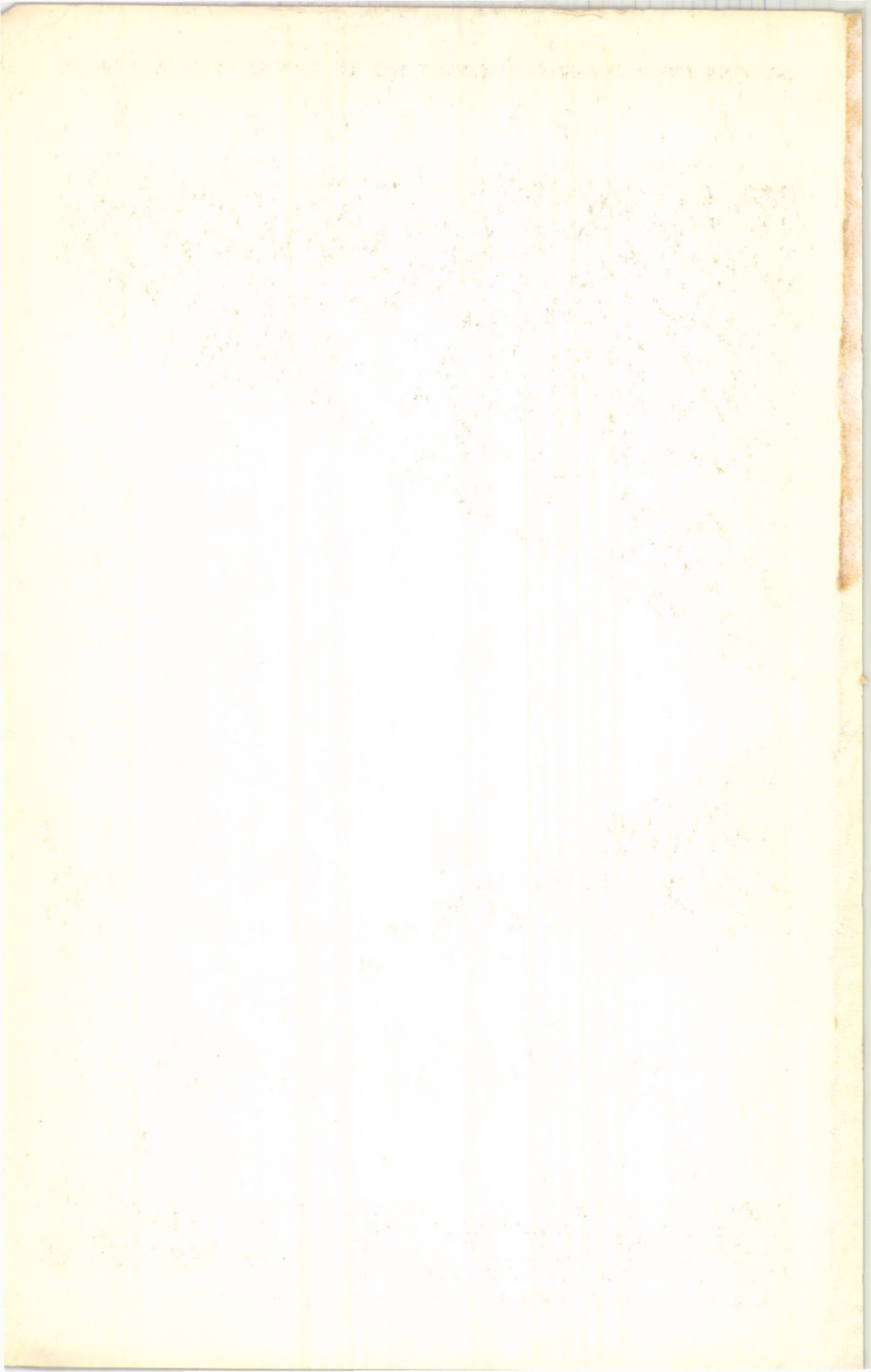

J Á N O S   K O R N A I

V A B A S S E
M A J A N D U S S E

TEE
VABASSE
MAJANDUSSE

J Á N O S K O R N A I

TEE

VABASSE
MAJANDUSSE

EESTI ENTSÜKLOPEEDIAKIRJASTUS
Tallinn 1992

Originaali tiitel: János Kornai "The Road to a free Economy".
W. W. Norton & Company. New York, 1990

Inglise keelest tõlkinud Tiia Kaare ja Alari Purju

Toimetajad: Endla Hint ja Helgi Tüksammel

Kaas ja tiitel: Heiki Looman

Makett: Jüri Dubov

ISBN 5-89900-020-1

© János Kornai, 1989
© János Kornai, 1990
© Eesti Entsüklopeediakirjastus,
tõlge eesti keelde, kujundus ja
makett, 1992

SISUKORD

Eessõna	6
Saateks USA väljaandele	8
Tänuavaldus	16
Sissejuhatus	17
I. OMAND	20
Eraomand	20
Riiklik sektor	34
Nihe kahe sektori osatähtsuses – privatiseerimine	48
Riikliku ja erasektori suhted	56
Muud omandivormid	58
Kokkuvõte: kahene majandus	61
II. STABILISEERIMISOPERATSIOON	62
Inflatsiooni peatamine	64
Eelarvetasakaalu saavutamine	69
Makronõudluse juhtimine	84
Otstarbekate hindade kujundamine	89
Ühtse valuutakursi ja konverteeritavuse kehtestamine	95
Miks on oluline samaaegsus?	97
Humaansed ja majanduslikud varud	100
Stabiliseerimisoperatsiooni rahvusvaheline tugi	101
Defitsiidimajanduse kõrvaldamine	105
Operatsioon ja taastumine	108
III. MAJANDUSE UUELE SÜSTEEMILE ÜLEMINEKU POLIITILISED ÜLESANDED	110
Üleminekuprogrammi populaarsus	110
Pingete allikad	117
Vajadus tugeva valitsuse järele	126
Autori järelsõna	129
Kirjandus	131

EESSÕNA

ÜRO egiidi all töötav Ülemaailmne Majandusuuringute Instituut (WIDER — World Institute for Development Economics Research) on asutatud 1984. aastal. Instituudi põhieesmärk on edendada aktuaalsete globaalsete ja arenguga seostatud probleemide poliitilise suunitlusega uuringuid, vaadeldes neid probleeme rahvusvahelises kontekstis. Meie uurimistööde kavas kuulus ilmne eelis sotsialistlike süsteemide analüüsile sellest seisukohast, nagu neid näeb silmapaistev teadlane professor Kornai, kes on sellele teemale pühendanud kogu oma elu. Mul oli õnne veenda teda kulutama osa oma ajast Helsingis ja töötama WIDER-is, et kirjutada sotsialismi kohta kompleksuurimus, milleks kulub mitu aastat intensiivset tööd. See töö on alles teoksil, kuid sündmuste surve Ida-Euroopas 1989. aasta teisel poolel lõi tungiva vajaduse käesoleva raamatu kirjutamiseks. Kompleksuurimus pidi mõneks ajaks andma teed populaarsemas vormis kirglikule teosele, mis võiks aidata otsustavalt mõjutada poliitikat.

Professor Kornai raamatu eripära on mitmete Ungari ja teiste sotsialismimaade probleemide samaaegne ründamine, järkjärgulise lahendamise katsetele on need seni osutanud vastupanu. Sellised probleemid on näiteks pidev makropakkumisest suurem makronõudlus, finantskriis, inflatsioon (avalik või varjatud) ja defitsiit, liiga kõrge valuutakurss, raha konverteerimatus, tasakaalustamata eelarved, ebarentaablid riiklikud ettevõtted, tohutul dotatsioonid tarbijale ja tootjale, vale hinnastruktuur ja üldine ebaõige ressursside jaotamine. Juba üksnes see loetelu näitab, et need probleemid ei ole sugugi vähem omased paljudele arengumaadele, ja seetõttu pakub professor Kornai töö veelgi suuremat huvi.

Paljudes maades on majanduse stabiliseerimine ja makroümberkorraldused tihedas seoses kogu poliitilise ja sotsiaalse struktuuri, eelkõige omandisuhete muutmisega. Professor Kornai on kaua

aega kaitsnud suuri "reformipakette", mitte väikesi muudatusi, mis toovad kaasa ebajärjekindlust ja vastuolusid. Selline filosoofia on tema sotsialistlike süsteemide analüüsimise ja "turisosialismi" eksperimentide kritiseerimise loogiline tagajärg. Mis puudutab makrostabiliseerimist, siis soovib ta laiaulatuslikku kirurgilist sekkumist. Omandisuhete muutmise osas pooldab ta evolutsioonilist protsessi, mida võib sellekohase poliitika abil kiirendada. Professor Kornai väidab koos paljude teiste majanduse stabiliseerimise ja ümberkorraldamise tavaprogrammidesse kriitiliselt suhtuvate analüüsijatega, et kui ressursid võimaldavad, tuleb üleminekuvaevusi leevendada, eriti ohustatud gruppide, nagu koolilaste ja pensionäride sihipärase kaitsmise abil. Siinjuures peaks aga kehtima selline piirang, et hindu moonutatavate dotatsioonide maksmine tuleb lõpetada ning seda peavad asendama ühekordsed abirahad või sihtotstarbelised väljamaksud (näiteks õpikute või põhitoiduainete ostmiseks).

Ehkki iga maa peab esmajoones toetuma oma inim- ja aineliste ressurssidele, on väga vaja ka välisressusse. Poola, kelle stabiliseerimisprogramm sarnaneb siin soovitatuga, saab laiaulatuslikku välisabi, mille on teinud kättesaadavaks Rahvusvaheline Valuutafond, Maailmapank ning muud valitsustevahelised organisatsioonid ja kokkulepped. Teistel ülemineku- ja stabiliseerimisejärgus olevail maadel on samasugused vajadused. Käesolevas raamatus kirjeldatud operatsiooniks on vaja palju tõhusamaid välisressusse, kui on tavaliselt rahvusvaheliste finantsinstitutsioonide käsutuses.

Kui kasutada professor Kornai retsepti koos piisava välisrahaga, võiks see avaldada revolutsioonilist mõju mitme Aafrika ja Ladina-Ameerika arengumaa majandusele, kus on pidev hüperinflatsioon ja muud tasakaaluhäired. See looks vajalikud tingimused selleks, et produktiivselt ära kasutada Jaapani ja Saksa-maa praegust maksebilansi aktiivset saldot, mida USA ja teised maad nüüdses pingelõdvenduse olukorras sõjaliseks otstarbeks ei vaja.

Kompleksse teemakäsitluse tõttu peaks professor Kornai raamat õigupoolest olema kohustuslik lugemisvara nii sotsialistlike kui arengumaade poliitikutele.

Lal Yayawardena,
WIDER-i direktor

Helsinki, veebruar 1990

SAATEKS USA VÄLJAANDELE

See raamat on esialgselt kirjutatud Ungari lugejaskonnale. Mind kutsuti visandama ettepanekuid mõne järgmise aasta majanduspoliitika jaoks; need tuleks läbi vaadata uuel parlamendil ja uuel valitsusel, mis pidi moodustatama pärast esimesi vabu valimisi 1990. aasta kevadel. 25. augustil 1989. aastal peetud loengut külastasid mitme opositsioonipartei majandusekspertid ning ka mõned praeguse valitsusega koos töötavate riigiettevõtete ametnikud ja juhid. Sellest loengust on võrsunud käesoleva raamatu-kese käsikiri.

Olen veendunud, et siin esitatud ideede tuumik on kasutatav peale Ungari ka paljudes teistes maades üleminekul sotsialistlikult režiimilt vabale majandusele. Ent enne kui juhtida tähelepanu sellele, mis on ühist nende maade üleminekus, mõni sõna Ungari olukorra ainuomastest joontest.

1988.–89. aasta dramaatilistele muudatustele eelnes pikk rida olulisi sündmusi. Tuleb alustada 1956. aasta revolutsioonist, mis kehtestas, kuigi vaid mõneks päevaks, mitmeparteilise süsteemi ja väljendas rahva poliitilist soovi pöörduda tõelise demokraatia poole. Nõukogude tankid surusid revolutsiooni maha ja sellele järgnesid halastamatute repressioonide aastad. Kui vastupanu selgroog oli murtud, lõdvenes totalitaarne kontroll järkjärgult. Ungarist sai kummaline segu peamiselt tarbija huve arvestavast majanduspoliitikast (Läänes nimetatakse seda guljaskommunismiks) ja püksirihma pingutamisest, riiklike ettevõtete suhtelisest iseseisvusest ("turusotsialismi" vaimus) ja tuhandest sekkumisest nende asjusse, jäigast tsentraliseeritud juhtimisest ja vabaturust mõneti sallivast suhtumisest eraomandisse ja eraettevõtlusse ning nende bürokraatlikust piiramisest. Samasugune kahesus eksisteeris poliitikas: samal ajal kui ametlikult säilis kommunistliku partei poliitiline monopol, oli suhtumine valitseva poliitilise struktuuri ja marksisimi-leninismi doktriini oponentidesse sallivuse ja sallimatuse ennenägematu segu.

See 1956. aastal alanud pikk eellugu seletab Ungari pioneerirolli eksperimentides, mis esialgu taotlesid olemasoleva sotsialistliku süsteemi **reformimist** ja hiljem, pärast 1988.–89. aastat reformi piiridest üleastumist ning kogu poliitilise ja majandusliku süsteemi vägivaldatut revolutsioonilist ümberkorraldamist. Nagu selle USA väljaande alapealkiri näitab, oleme üleminekuperioodis, mis viib Ida-Euroopa maad sotsialistlikust **süsteemist välja**. Kui aeg nendeks muudatusteks oli küps, oli Ungari mõnes mõttes paremini valmis kui ülejäänud Ida-Euroopa. Ungaris tegutses valitsevas kommunistlikus parteis mõjukas fraktsioon, mis oli pühendunud nihkele demokraatia ja turumajanduse suunas. Oli olemas organiseeritud poliitilisi rühmitisi, mis võisid toetuda oma varasemas dissidentlikus võitluses omandatud moraalsele autoriteedile ja kogemustele, oli intellektuaale, kes olid tõestanud oma iseseisvat mõtlemist, ja oli parteisid, mille ajalugu ulatus stalinismieelseisse aegadesse. Majanduses eksisteerisid juba ettevõtlus ja eraomand, ehkki suhteliselt piiratult. Ungari ühiskonna ümberkorraldamine ei pidanud algama nullist.

Ja nüüd paljudest olulistest iseloomulikest joontest, mis Ungaril on ühised teiste Ida-Euroopa maadega. Käesoleva raamatu esimese, ungarikeelse variandi kirjutamise ajal (1989. aasta septembris) olid Poola ja Ungari ainsad maad, kus kommunistliku partei poliitiline monopol oli ametlikult kaotatud. Praegu, selle saatesõna kirjutamise ajal on samasse seisu jõudnud Ida-Saksamaa, Tšehhoslovakkia, Bulgaaria ja Rumeenia ning samasuguseid arengusuundi võib täheldada Jugoslaavias. Hoolimata olulistest erinevustest nende riikide ajaloos, kultuuris ja praeguses poliitilises ning majanduslikus olukorras, on neil tähtsaid ühisjooni ja neil seisavad ees sarnased raskused.

Kõigis neis maades domineerib riiklik sektor ja seepärast peavad nad ületama samalaadseid raskusi, kui tahavad oma majandust privatiseerida. Leidub juhuslikke tõelise turumehhanismi elemente, kuid ei ole arenenud korralikult toimiva vabaturu institutsioone, seadusandlust ning – mis pole sugugi vähem oluline – kultuuri ja eetikat. Hinnad, intressimäärad ja valuutakursid on moonutatud. Need riigid on kõik väikesed avatud majandused, s. o. majandused, millel on laiaulatuslikud kaubandussidemed väljaspool oma piire ja millel on hädavajalik saada maailmajanduse osaks, aga mille toodangu struktuur ega kvaliteet pole kooskõlas maailmaturu nõudmistega ja mille organismi igasse rakku on tunginud tohutu bürokraatia. Ehkki erinevas ulatuses, nõrgendavad Ida-Euroopa maid ühesugused hädad: tegeliku

tootmise ja tarbimise seisak või langus, avalik või varjatud inflatsioon, krooniline defitsiit ja enamasti tohutu välisvõlakoores. Sotsiaalsed pinged ähvardavad ühiskonna tasakaalu. Enamikul juhtudel ei ole töölised rahul kauakestvate ohvritega, mida neilt stabiliseerimise huvides nõutakse, suured rahvakihid vajuvad üha sügavamale vaesusse ning samal ajal kardavad eelmise režiimi väljavalitud tehnokraadid, bürokraadid ja juhtivtöötajad "vahtkonnavahetust".

Raamat vastab küsimusele, milline peaks sellises olukorras olema lähema kahe-kolme aasta majanduspoliitika. Vastus lähtub Ungari olukorrast. Kui selle poliitika põhimõtteid või selle variante tahetakse rakendada mõnel muul maal, tuleb pöörata erilist tähelepanu asjaomase maa oludele. Muidugi sarnaneb teiste väikeste Ida-Euroopa riikide olukord Ungari omaga. Kuid isegi nende majanduses oleks võimatu mehaaniliselt jäljendada teise maa poliitikat ning selline katse võiks osutuda kahjulikuks.

Praegu, kui ma seda raamatut kirjutun, erineb Nõukogude Liidu ja Hiina, kahe suurima sotsialistliku impeeriumi olukord ikka veel suuresti tänapäeva Ida-Euroopa olukorrast, kuid sarnaneb mitmes suhtes Jugoslaavia, Ungari ja Poola olukorraga enne 1989. aasta draamat. Arvan, et Nõukogude Liidu ja Hiina lugejail oleks õpetlik võrrelda oma maa olukorda nende päevade Ida-Euroopa omaga. Võib juhtuda, et meie olevik ütleb midagi nende tuleviku kohta. Tänapäeva Ida-Euroopa uurimine võib aidata mõista erinevust sotsialismi reformimise ja sotsialismist eemaldumise, "turususialismiga" turu matkimise eksperimentide ja tõelise vabaturu loomise vahel.

Üle nelja aastakümne tagasi juhtis Hayek oma klassikalises raamatus "Tee pärisorjusse" tähelepanu sellele, et tee range tsentraliseeritud planeerimise, riigi kõikehõlmava võimu kehtestamise ja eraomandi likvideerimise suunas ohustab ka poliitilist vabadust. Käesoleva raamatu pealkirjas kajab Hayeki pealkiri ja siin vaadeldakse tee esimest poolt vastupidises suunas. Meie Ida-Euroopas oleme teel vaba ühiskonna ja vaba majanduse poole ning me peame õppima ületama sellel teel takistusi. See on õppimisprotsess, mille me kõik, kes me elame Elbest Kollase mereni, peame läbi tegema.

Ma tean, et mu ettepanekud on vastuolulised ja võivad põhjustada ägedat vastuseisu ning kriitikat. Kuid ma olen veendunud vähemalt selles, et raamatus käsitletavat probleemi kuuluvad kõige olulisemate hulka, millega kõik need maad peavad tegelema. Minu probleemide nimekiri ei ole täielik, aga ühtki neist

ei või ka kui ebaolulist välja jätta. Meeldib see või mitte, aga need kuuluvad probleemide hulka, mis **tuleb** lähematel aastatel lahendada. Raamat ei paku imeravi, mida saaks igal pool kasutada kõigist meie hädadest lahtisaamiseks, kuid selle lähenemisviisi saab rakendada kõigis üleminekuprotsessis olevais maades.

See raamat on kirjutatud veenmaks lugejat, et omandisuhete nihe privatiseerimise suunas (I peatükk), meetmete kogum, mis on vajalik majanduse stabiliseerimiseks, liberaliseerimiseks ja makroümberkorraldusteks (II peatükk), ning nende muudatuste poliitiline toetamine (III peatükk) on omavahel lahutamatus seoses. Ühtki neist ülesannetest ei saa täita teisi täitmata. Mõne eesmärgi suvaline väljavalimine ja teiste eiramine võib anda tagasilöögi ning põhjustada ühiskonna demokratiseerimise ja majanduse ümberkorraldamise läbikukkumist ja diskrediteerimist. Selles mõttes moodustavad programmi osad (ja käesoleva raamatu peatükid) terviku ning pakuvad muudatuste kompleksse plaani. Et see on esimene raamat, mis sisaldab sellise kompleksplaani katse, on temas kahtlemata palju puudusi. Sellest hoolimata võib ta anda panuse nende erutavate küsimuste üle vaidlemisse ja just sellepärast, et siin propageeritakse komplekslahendusi, mitte *ad hoc* osalisi meetmeid.

Pärast selgitamist, mida võimalikud lugejad Idas võivad sellest uurimusest saada, kerkib üles järgmine küsimus: miks peaks sellest teemast olema huvitatud USA või ükskõik milline teine Lääne lugeja? Sõna "ajalooline" kasutatakse meie päevil vägagi vabalt, sageli näiteks mõne ebaolulise kongressi otsuse või isegi pesapallimatši kohta. Üks sündmus, mis tõesti, sellist epiteeti väärrib, on sotsialistliku süsteemi muutmine demokraatlikuks ühiskonnakoraks ja turumajanduseks. See avaldab mõju igapäevaelule. Ülemaailmse rahu lootus muutub seeläbi kindlamaks. Kui mitte lähemas tulevikus, siis edaspidi on kindlasti vähem vajadust kulutada tohutuid ressursse riigikaitsele, rohkem jääb teisteks eesmärkideks – majanduse arendamiseks, rahva heaolu parandamiseks, teaduse ja kultuuri edendamiseks, vaeste aitamiseks kodus ja välismaal.

Lisaks üldisele huvile selle teema vastu võib mitmesugustel rühmadel olla erihuve. Teadlased, kes uurivad kommunistlikke süsteeme, jälgivad kindlasti muudatusi, mis toimuvad endistes sotsialistlikes maades, kus nüüd nihkutakse teise süsteemi suunas. Kõigisse sotsialismi, tsentraalset planeerimist ja majandussüsteemide võrdlust sisaldavasse õppekavadesse peab kindlasti võtma ka üleminekuprotsesside käsitluse. Mõistagi ei piirdu erihuvidega

inimeste hulk ainult akadeemiliste ringkondadega. Siia kuuluvad poliitikud, valitsusametnikud, parlamentide ja kongresside liikmed, diplomaadid, rahvusvaheliste organisatsioonide ametnikud, rahvusvahelise poliitika sõnastamisega tegelevad majandusnõuandjad. Siia kuuluvad ka ajakirjanikud ja teised massiteabevahendeis töötavad inimesed, kes käsitlevad selle maailma osa olukorda ja mõjutavad avalikku arvamust. Ja *last but not least*, hõlmab see ka pankureid, ärimehi ja eksporditajaid ning importitajaid, kes tahavad minna nendele uutele turgudele.

Kõigil neil rühmadel on vaja mõista Ida-Euroopa uut olukorda. Paljud nende liikmed on juba teinud reise sellesse piirkonda ja naasnud oma muljetega. Mõned arusaamad võivad olla õiged, mõned põhineda juhuslikkusel. Mida sügavamad ja tasakaalustatumad on ühe või teise rühma liikmete teadmised, seda tõhusam on rühma mõju Ida-Euroopa asjadele.

Üsna tavaline viga on lihtsustamine ja arvamine, et teised jäljendavad sinu pakutut. Külalised saabuvad Ida-Euroopasse kuhja valmisretseptidega, mis töötavad silmapilkselt edu. "Tehke vaid seda, mida meie kodus teeme, ja kõik saab korda." Võib-olla saab, aga võib-olla mitte. Käesolev raamat tuletab lugejale korduvalt meelde, et tuleb silmas pidada ümberkujundamisprotsessi **algtingimusi**. Lähtepunktiks on riikliku omandi domineerimine ja kõikvõimas bürokraatia, mille miljonid haarmed jõuavad ettevõtte igasse üksusse, igasse perekonda, iga inimeseni.

Nendes maades on aastakümneid maha surutud selliseid ideaale nagu isikuvabadus, autonoomia, eraomand ja eraettevõtlus, poliitiline ja vaimne vabadus, demokraatlikud institutsioonid ja seaduslikkus. Neid põhimõtteid saab taaskehtestada ja luua vaid pikaajalises protsessis. See on protsess, mida saab ja tuleb kiirendada, ent sellegipoolest ei saa seda viia lõpule mõne nädalaga. Me peame õppima Lääne kogemustest, kuid valikuliselt, eristades hoolikalt eeskujusid, mida võib järgida homme, neist, mille rakendamiseks tuleb tingimused luua pikaajalise evolutsiooniga, ja lõpuks lükates tagasi need mudelid, institutsioonid ja kombed, mis ei ole üldse rakendatavad (või rakendamist väärt). Nende ühiskondade elavad organismid heidavad kiiruga pealesurutud kunstlikud siirikud välja.

Vaja on revolutsioonilist muudatust mitte üksnes institutsioonides, vaid ka **mõtlemises**. Vana režiimi ajal paljudele põlvkondadele oma jälje jätnud väärtused asenduvad uutega. Vaatame vaid üht näidet. Lääne lugeja võib imestada, miks öeldakse selles raamatus selliseid üldarusaadavaid asju, näiteks et inimesel on õigus

teenida teistest rohkem, kui ta on äri alal edukam. Kuid see tõde, mis ameeriklasele on endastmõistetav, ei ole sugugi sama loomulik poolaka või idasakslase jaoks.

Igal elujärgul, alustades lapse minekust lasteaeda ja lõpetades vana inimese minekuga vanadekodusse, on sotsialistliku maa kodanikule räägitud, et mitte äri, vaid ainult töö (täpsemalt töö, mis on tehtud riikliku sektori asutuse või ettevõtte raames) on seadusliku sissetuleku allikas. Talle on räägitud, et mõningane ebavõrdsus on talutav või vahest isegi kasulik inimestele aineliiks ergutamiseks, kuid seda ebavõrdsust ei tohiks olla "liiga palju". Talle ei ole eales räägitud selle põhimõtte kõige ilmekamast rikkumisest, sest eliidi privileege varjati rahva eest hoolega. Veel praegu, uue ajastu alguses on paljud mitmesugustesse poliitilistesse rühmitustesse, isegi tugevalt antikommunistlikesse liikumistesse kuuluvad inimesed läbi imunud sellest varasemast, äärmuslikust ideoloogiast. Nad peavad kasumit või suurt tulu ebaetilise tegevuse tulemuseks ja spekulatsioon ning liigkasu saamine on nende jaoks vastuvaidlematult ahnuse kindlad tunnemärgid.

Minu eesmärk ei ole mitte ainult teha pragmaatilisi ettepanekuid inflatsiooni ja defitsiidi kaotamiseks ning välisvõlakoorma kergendamiseks, vaid ka näidata praktiliste poliitiliste ettepanekute, väärtushinnangute ja filosoofia seost. Ütle mata on selge, et see raamat ei esinda niisugust filosoofiat või eetilist maailmavaadet, mida kõik Ida-Euroopas heaks kiidavad. Pealkiri osutab raamatu kesksele ideele, milleks on **vabadus**. Probleemi käsitletuses lähtutakse liberaalsest mõttest (kui kasutada mõistet "liberaalne" kooskõlas Euroopa traditsiooniga). See keskendub autonoomia, enesemääramise ja isikuvabaduste austamisele ning kontrastiks pooldab riigi tegevusulatus kitsendamist. See vaidleb vastu riigi isarollile, kodaniku kohtlemisele abitu lapsena, keda tark (või rumal ja halastamatu) valitsus peab valvama. See annab kodanikele nõu tegutseda iseseisvalt ja loota oma jõule ning algatusvõimele. Võib-olla vaadatakse valitsuse osa hiljem uuesti läbi. Kuid praegu, üleminekuaja alguses on inimesed igatahes tüdinunud riigi sekkumisest ja bürokraatia totalitaarsest võimust. Arvatavasti on möödapääsmatu, et ajalugu ei liigu sirgjoones, vaid pendlina. Pärast aastakümneid kestnud maksimaalset riigivõimu on nüüd aeg astuda riigi minimaalse võimu suunas. Ehk oskavad järgmised põlvkonnad leida kesktee.

Siinkohal on õige aeg selgitada raamatu pealkirjas sisalduvat mõistet "vaba majandus". Vaba majandus on muidugi **туру-**

majandus, kuid see kontseptsioon on rikkam ja ei viita üksnes faktile, et majandustegevuse põhikoordineerija on teatav mehhanism, nimelt turg. Vaba majandus võimaldab takistamatu turule astumise ja sealt lahkumise ning ausa konkurentsi. Vaba majanduse mõistesse kuuluvad ka teatav omandiõiguste kompleks ja teatav institutsiooniline ning poliitiline struktuur. See on süsteem, mis soodustab eraomandi vaba loomist ja säilitamist ning toodangu põhiosa valmistamist erasektoris, ergutab isikualgatust ja eraettevõtlust, vabastab algatuse riigi liigsest sekkumisest ja kaitseb seda seaduse abil. Vaba majandus on lahutamatus seoses demokraatliku poliitilise korraga, mida iseloomustab poliitiliste jõudude ja tõekspidamiste vaba võitlus. Minu väärtussüsteemis on nende vabaduste tagamine ülitähtis ja peaks seepärast olema majanduspoliitika kujundamisel prioriteetne.

Ma ei tee mingeid ennustusi Ida-Euroopa sündmuste kulgemise kohta. Enamikus senistes kirjutistes olen keskendanud tähelepanu olemasolevate sotsialistlike süsteemide omaduste uurimisele ja selgitavate teooriate välmimisele, loodetavasti on positiivsel selgitaval teoorial prognoosivõime. Käesoleval raamatul on teistsugune eesmärk. Ma ei püüa vastata küsimusele, milline parlamendi roll Ida-Euroopas parajasti on, vaid milline see **olema peaks**. Võib juhtuda, et mõned saadikud osutuvad kohalike või ametkondlike huvide kaitsjaks, võib esineda mõningast korrupsiooni, kogemuste puudumine võib vähendada parlamentaarse juhtimise tõhusust. Siiski peab see raamat õigeks, et vabalt valitud parlamendi tähtsus administratsiooni tegevuse kontrollimisel ja tohutu riikliku sektori juhtimisel suureneks. Osalt on minu eesmärk **kasvatulik**. Ma tahan soovitada tulevastele saadikutele, et nad oleksid teadlikud oma rahvuslikust vastutusest, oleksid üle kitsalt kohalikest huvidest ega painduks surve ja ähvarduste all.

Kui mul palutaks ennustada sündmuste kulgu, ütleksin, et suure tõenäosusega toob lähem tulevik tugeva palkade nihkumise, palgadistsipliini lõdvenemise ning ametiühinguliikumises populismi ja demagoogia. Kuid käesolev raamat veenab – ärge minge seda teed! Te teete kahju töötajate pikaajalistele huvidele. Majanduse stabiliseerimiseks on vaja ranget palgadistsipliini, kiiret kohanemist väliskaubanduse nõuetega ja, lõpuks, arengu kiirendamist. See on ainus kindel tee kõigi ühiskonnakihtide, sealhulgas tööliste reaalse tarbimise pideva kasvu alustamiseks.

Ungari algupärand kannab nime "Kirglik pamflett Ungari majanduse ülemineku asjus". See ei taotle olla rahulik käsiraamat, mis

sisaldab juhtnööre, "kuidas teha". See on pöördumine nii lugeja mõistuse kui ka tunnete poole, selgitamine, mis laadi muudatusi on vaja tegevuses, institutsioonides ning väärtustes. Olen veendunud, et mu soovitus ei ole ebareaalsed, need on teostatavad praegustes poliitilistes, majanduslikes ja sotsiaalsetes oludes. Ent nende edukus sõltub nii Ida-Euroopas kui ka väljaspool seda kõigi asjaosaliste tahtest ja püsivusest, ületamiseks rohkeid takistusi, mis tõkestavad teed vabasse majandusse.

TÄNUAVALDUS

Kasutan juhust, et avaldada tänu kõigile isikuile ja asutustele, kes on selle raamatu kirjutamist toetanud. Uurisin mitme viimase aasta jooksul sotsialismi poliitökonoomiat, see töö moodustab osa pikemaajalisest uurimisprojektist. Käesolev raamat on nii öelda selle suurema projekti kõrvalprodukt, mis mulle hiljutiste sündmuste surve peaaegu peale suruti. Olen tänulik Ungari Teaduste Akadeemia Majandusinstituudile, Harvardi Ülikoolile, Sloani Fondile, McDonnelli Fondile ja Helsinki ÜRO Ülemaailmsele Majandusuuringute Instituudile nende toetuse eest.

Võlgnen tänu kõigile neile, kes pakkusid oma innustavaid kommentaare. Eriti tahan tänada Zsuzsa Dánieli, kes mind palju aitas. Olen väga tänulik Jeffrey Sachsile Harvardist, kes luges ungari väljaande esimest ingliskeelset tõlget ja tegi palju väärtuslikke ettepanekuid. Kommentaare esitasid ka paljud teised kolleegid, eriti suur abi oli Béla Balassa, Tamás Baueri, Martin Feldsteini, Benjamin Fiedmani, János Gacsi, Mihály Laki ja András Nagy kriitilistest märkustest.

Tegelikult ei ole käesolev raamat lihtsalt tõlge, see on pigem täiendatud väljaanne, mida inspireerisid kirjutama esimesed originaali kohta tulnud reageeringud.

Tänan kõiki neid, kes aitasid mul ette valmistada ungari- ja ingliskeelset käsikirja, eriti oma lähimaid kaastöötajaid Mária Kovácsit ja Carla Krügerit nende suuremeelse ja tõhusa toetuse eest. Olen väga tänulik kõigile neile, kes osalesid tõlkimises: Tibor Szendeile, Brian McLeanile, Julianna Partile ja Anna Selenyle.

Lõpuks tahan tänada oma USA kirjastajat W. W. Nortonit ja eriti Edwin Barberit, Donald S. Lammi ning Susan Gaustadi julgustamise ja raamatu toimetamise eest.

Cambridge, Massachusetts, jaanuar 1990

SISSEJUHATUS

Käesolev raamat ei ole mõeldud Ungari majandusliku arengu pikaajaliste eesmärkide selgitamiseks. Tähelepanu keskendatakse hoopis lähiaastate pakilistele ülesannetele, kusjuures käsitletakse peamiselt kolme teemat: omand, riigi makroökonomiline stabiliseerimine ning majanduse ja poliitika seosed. Aga tuleb rõhutada, et ühtegi neist kolmest teemast ei käsitleta ammendavalt ja et mitmed muud olulised probleemid jäävad selles raamatus arutamata.

Ma ei piirdu üksnes algupäraste ideede esitamisega. Viimaste aastate laiaulatuslike mõttevahetuste kestel on erialases kirjanduses esile kerkinud mitmeid tähtsaid seisukohti, parteiplatvorme ja poliitilisi väitlusi. Osa minu sõnumist ühtib mõne juba avaldatud seisukohaga, kuid muus osas esitan ma teistsuguseid vaateid või isegi vaidlen mõnele arvamusele vastu.¹ Kui selles

¹ Paljusid selles raamatus kasutatud väiteid, olgu siis valitsuse poliitika kritiseerimiseks, mõne idee tõrjumiseks või poliitiliste meetmete soovitamiseks, on juba mitmed Ungari ja välismaa asjatundjad esitanud. Kuid ideede algatajate tõeliseks tunnustamiseks oleks vaja edasisi laiaulatuslikke uuringuid kõigis sotsialismimaades ja palju detailsemat kasutatud kirjanduse loetelu. Teema aktuaalsus ei jätnud selliseks uurimistöök aega. Selle asemel viitan mõnele raamatule ja artiklile, kus on tähelepanu keskmes "reformistlike sotsialistlike" maade majandusliku mõtlemise ajalugu. Need näitavad, mil määral me kõik peame ühist võitlust, isegi seal, kus meie arvamused lahknevad. Jätkuvatest vaidlustest sotsialismist uuele süsteemile ülemineku küsimuses leidub kokkuvõtte reas suurepärares uurimustes. Siin tõstaksin esile vaid E. Hankissi (1989) ja L. Lengyeli (1989), kes annavad retrospektiivse ülevaate pika aja jooksul ilmunud ungari ühiskonnateaduslikust kirjandusest ning M. Laki (1989), kes käsitleb opositsiooniparteide majandusprogramme. J. M. Kovács (1990) esitab laiahaardelise rahvusvahelise ülevaate "reformiökonomikast". Muidugi teevad ülemineku kiire areng ja pulbitsev poliitiline elu võimatuks ülevaadetes sammu pidada viimaste sündmustega. Kuid neis uurimustes on üksikasjalikke viiteid erinevatele seisukohtadele ja vajalik bibliograafia.

raamatus on midagi originaalset, siis mitte selle üksikosades, vaid eelkõige tervikus, s. t. ettepanekute eriomases kokkusobituses ning seostatustes majandusliku ja poliitilise filosoofiaga.

Algse ungari väljaande pealkiri on "Kirglik pamflett Ungari majanduse ülemineku asjus". Raamatu nimetamisel pamfletiks oli mu eesmärk anda lugejale mõista, et ma ei pea seda tõeliseks teaduslikuks uurimuseks. Teadusliku töö peamine kriteerium on autori väidete tõestatavus. Abstraktsed teoreetilised tööd algavad täpselt sõnastatud eeldustega, millest nad tulevad oma teoreemid. Need on demonstreeritavad range loogilise arutelu abil. Muudel juhtudel analüüsivad autorid minevikufakte ja teevad neist üldistavaid järeldusi. Tavaliselt oodatakse siis, et uurija tutvustaks lugejat faktide kogumiga ja näitaks ka, millise arutelu kaudu ta on jõudnud niisugusele faktide tõlgendusele. Kuid sellised ranged kriteeriumid on rakendatavad üksnes puhta teooria valdkonnas või siis, kui autorid käsitlevad vaid minevikku ja olevikku.

Need aga, kes teevad ohtliku ekskursi valdkonda "mida tuleks teha", peavad astuma väljapoole teadust selle kitsas ja ranges tähenduses. Majanduspoliitikaalane ettepanek väljendab paratamatult poliitilist **positsiooni**, isegi siis, kui see tuleb "täiskohaga" teadlaselt, ja on seetõttu subjektiivsete ja objektiivsete elementide segu. Muidugi kasutan ma selles raamatus ka meetodeid, mis on omased teaduslikule uurimistööle, nimelt loogilist arutelu ja faktidele toetumist. Ent samal ajal on selgesti nähtavad minu poliitilised ja moraalsed väärtushinnangud, mu isiklikud pettumused, lootused ja uskumused. Selle asemel, et seda tööka varjata, eelistasin ma seda rõhutada, kasutades algupärandi pealkirjas sõna "kirglik".

Ma ei soovi varjata lugeja eest oma teadmiste piire. Kindlasti on paljud eksperdid teadlikumad näiteks Ungarit ähvardavate võimalike probleemide või parteidevahelistest aktuaalsetest vaidlusküsimustest. Kuid ma loodan, et keegi, kes näeb üksikasju ja igapäevaseid majandus- ning poliitilisi probleeme kaugelt, võib vaidlusele värvi lisada. Ma pean ennast sotsialistliku majanduse (siin on mõeldud kogu sotsialistlikku süsteemi, millest Ungari majandus on vaid osa) teoreetiliseks uurijaks. Ma püüan uurida ja teoreetiliselt analüüsida sotsialistliku süsteemi omadusi ja seaduspärasusi. Varasemates töedes kordasin katseid vastandada sotsialistlikku süsteemi teiste sotsiaal-majanduslike formsioonidega, esmajoones kapitalismi tänapäeva vormidega. Püüan neid algteadmisi siin rakendada.

Terve rida selles raamatus tõstatatud küsimusi on laialdaste vaidluste teemaks. Võib-olla on minu mõtlemisviis kriitikute arvates ekslik. Ma ei püüa hukkamõistu ja rünnakute vältimiseks esitada oma sõnumit ettevaatlikult ja summutatult, võttes juba ütlemise hetkel oma sõnad pooleldi tagasi. Pigem riskin kõige sellega, mis kaasneb ühemõttelise, kindla ja kohati ranga sõnastusega, sest see võib aidata küsimuste põhjalikumat uurimist ja ergutada vaidlusi.

See raamat ei ole mõeldud prognoosina. Selle asemel et näidata alternatiivseid teid, mida mööda Ungari tulevikus minna võib, või et vaadelda iga võimaliku stsenaariumi tõenäosust, olen visandanud ülesanded, mida tuleb täita, ja osutanud teedele, mida tuleb vältida. III peatükis leiab lugeja kokkuvõtte poliitilistest tingimustest, millest sõltub nende tähtsate ülesannete elluviimine.

Lõpuks on vaja teha veel üks eelmärkus selles töös käsitletavate muudatuste tegemise **aja, kiiruse ja dünaamika** kohta. Mõned muudatused on tingimata järkjärgulised, aga teised tuleb teha ühe tõmbega isegi siis, kui see põhjustab ränka šokki. Niisugust olulist kirurgilist vahelesegamist kirjeldatakse ja soovitatakse II peatükis. Pealegi ma väidan, et selline üks ja drastiline kirurgiline sekkumine peab ilmtingimata olema võimalikult kiire ja toimuma loomulikult alles siis, kui on loodud selle eduks vajalikud tingimused.

Oluline on täpselt kindlaks määrata, millisesse "tüüpi" üks või teine käsitletav muudatus kuulub, kas järkjärguliste hulka, mille puhul on vajalikud väikesed sammud, või nende hulka, mis tuleb teostada ühe tõmbega. Ühekordset rünnakut nõudvate meetmetega ei tuleks venitada. Aga järske lahendusi ei peaks otsima juhtudel, kus saab ja tuleb edasi minna aste-astmelt. Seda erinevust rõhutame edaspidi korduvalt.

I. OMAND

Järgmises osas pühendan peatähelepanu era- ja riiklikule sektorile. Puudutan ka küsimust, kas on või peaks olema veel kolmas, neljas jne. sektor.²

ERAOMAND

Selguse mõttes on otstarbekas alustada erasektori koostisosade selgitamisest. Need on järgmised:

- a) kodumajandus, pere kui majandusüksus; tootmine ja teenindamine pere raames oma vajaduste rahuldamiseks;
- b) ametlikud eraettevõtted, s. t. ettevõtted, mis tegutsevad kooskõlas õigusnormidega. Need on suuruselt erinevad, ulatudes ühe inimese ettevõttest suurte firmadeni;
- c) mitteametlikud eraettevõtted, s. t. tootmis- või teenindustegevus ja kõik vahetustoimingud eraisikute vahel, milleks puudub ametivõimude luba või mida eraisikud teostavad ametlike eraettevõtete või riikliku sektori ettevõtete jaoks ilma loata;
- d) igasugune eravara või säästude kasutamine, eravaldues olevate korterite üürimisest üksikisikutevahelise rahalaenamiseni.

Osalt need neli kategooriat kattuvad.

Sageli öeldakse, et Ungari on tervikuna majanduskriisi kammitas, kuid mina selle seisukohaga täielikult ei nõustu. Kahtlemata on makroökonomilisel tasemel tugevaid pingeid ja tasakaalutust, mis mõjutab kõiki majandusprotsesse ja kõigi Ungari kodanike elu. Suurim sektor, riiklikud firmad, töötab ebaefektiivselt.

² Selle osa kirjutamisel sain suurt innustust kirjandusest, mis käsitleb omandiõigust üldse, vt. näiteks A. A. Alchian, H. Demsetz (1973), H. Demsetz (1967), E. G. Furubotn ja S. Pejovich (1974), aga eriti ajendasid mind kirjutised, mille käsitusobjekt on omandiõigus sotsialistlikus süsteemis. Viimaste hulgas tahaksin esile tõsta L. von Misesi (1920) klassikalist teost ning D. Lavoie' (1985) ja G. E. Schroederi (1988) viimaste aastate töid.

Kuid üks majanduse osa – erasektor – on terve. Ehkki ka see võitleb suurte raskustega, ei ole kriis teda tabanud. Tegelikult on riigi majanduslik olukord parem, kui ametlik statistika näitab, ning just seetõttu, et eratootmine ja eraomand on viimase paari aastakümne vältel jõudsasti arenenud. Erasektor on tegelikult majanduses kõige olulisem "sissemonteeritud stabilisaator". Minu arvates on erasektori areng seni majandusreformi tähtsaim saavutus.

Erasektori elujõust annab tunnistust tõsiasi, et ta oli üldse võimeline võõras ja ebasõbralikus keskkonnas arenema. Ühes sageli osundatavas loos kirjeldab kuulus ungari kirjanik István Örkény Ungari pealinna mõni päev pärast aatomipommi plahvatust. Linna tungivad hiired. Äkki võib näha varemeis majal paberitükki, millel on lugeda: "Proua Varsanyi teostab hiirte tapmist klientide oma peekoniga." Me oleme viimase kahe aastakümne jooksul võinud jälgida midagi samalaadset. Erasektor, eraalgatus ja eraomand olid korduvate natsionaliseerimiste, kollektiviseerimiste ja konfiskeerimiste ohvrina peaaegu kadunud. Ent ometi piisas vaid piirangute mõningasest vähendamisest ja eraomand hakkas jälle tormiliselt arenema. Piisas silma kinnipigistamisest nende inimeste suhtes, kes ei järgi korraldusi täht-tähelt, ja kõik need tegevusalad, mida normaalselt peetakse teiseseks majanduseks, kogusid jõudu.

Erasektori elujõulisuse kindlaimaks tõendiks on tema arengu **spontaansus**. Riikliku sektori organisatsiooniline struktuur, juhtimine ja koordineerimine tulid luua kunstlikult, kasutades kõrgemalt poolt tulevaid meetmeid. Ent erasektor jätkab **iseseisvat** arenemist ilma keskuse juhtnöörideta. Erasektori üksused ei vaja stimuleerimist, agiteerimist ega direktiive selleks, et tegutseda **kooskõlas turuga**, sest see on nende loomulik olemusviis. Riiklikele firmadele, vastupidi, on tarvis pidevat julgustamist ja isegi korraldusi turu järgimiseks ja ikka on nad võimetud.

Tegelikult ei tea keegi tänapäeva Ungari erasektori täpset suurust. Kuigi statistikat on küllaga, tuleb selle majandussfääri täpne ülevaade alles koostada. Ühe mõni aasta tagasi tehtud hinnangu järgi kulutavad Ungari elanikud kolmandiku oma tööajast tegevusele, mida liigitatakse erasektori osaks.³ Võimalik, et pärast seda on erasektor veelgi jõudu kogunud. Igal juhul võime praegu kinnitada, et erasektorist on saanud majanduse tugev osa ja riigi

³ Vt. J. Timári (1985) ning P. Belyó ja B. Dexleri (1985) tööd.

majanduse arengu põhiküsimusi on, kas selle sektori edasist arengut soodustatakse küllaldaselt või mitte.

Tänapäeva Ungaris tunnistavad kõigi majandusteooriate ja poliitiliste voolude pooldajad erasektori arendamise vajadust. Kuid paljud seda vajadust kinnitavad väited on kaunis üldised või isegi ebamäärased, nii et võimaldavad majandusteadlasei, poliitikul või parteil jääda selles küsimuses puiklevaks. Allpool esitan kuus konkreetset nõuet, mis on erasektori arenguks hädavajalikud. Valin teravaid väljendeid, et probleeme esile tuua neid ähmastamata, sest vastandlikud formuleeringud võivad aidata välja selgitada, millistes punktides eri seisukohtadel olijate vaated ühtivad, millistes mitte.

Tuleb teha veel üks selgitav märkus. Kui neid nõudeid peaks praktikas rakendatama, on vaja mõnes punktis kasutada hoolikalt läbimõeldud erandeid ning tarvis oleks teha ka ajutisi kompromisse. Nende erandite ja kompromisside üksikasjad ei mahu käesoleva raamatu raamesse. Selle asemel et otsida abi sadadest mõõndustest, mis võtaksid neilt nõudeilt maha teravad nurgad, eelistan riskida mõnevõrra lihtsustatud formuleeringutega.

1. Erasektor tuleb tõeliselt ja täielikult vabastada. Ei ole mingit vajadust sadade uute eeskirjade järele, mis sekeldaksid erasektori bürookraatlike piirangute olulise modifitseerimisega ning kõheldes annaksid ühes punktis järele ja looksid teises tõkkeid. Otstarbekam on läheneda probleemile vastassuunast – kehtestada üheselt ja rõhutatult selgesti põhimõtte, et erasektoril on majanduses piiramatult ulatus⁴, välja arvatud tegevused, kus tuleb arvestada majandusväliseid asjaolusid (näiteks pettuse ja vägivallaaktide keelustamine oleks igati õigustatud). Muidugi on vaja majanduslikel kaalutlustel ka mõningaid õiguslikke piiranguid. Näiteks tuleb erasektor maksustada ja nõuda talt keskkonnakaitse-eeskirjade järgimist. Et need kitsendused on hästi tuntud, ei ole neil siin vaja peatuda. Rõhutada tuleb pigem, et põhiliselt ei tohiks erasektori suhtes olla mingeid kitsendusi.⁵

⁴ Käesolevas raamatus ei tehta vahet, kas sellised eeskirjad tuleks kehtestada põhiseadusega või muude parlamendis vastuvõetavate seadustega. Piisab, kui öelda, et seadus peab sisaldama sellekohase põhimõtte.

⁵ See tähendaks lõpu tegemist erasektori b- ja c-kategooria eristamisele. Iga liiki erafirmad muutuvad seaduslikuks ega vaja eriluba, välja arvatud juhud, mis on seadusega keelatud majandusvälistel kaalutlustel (näiteks narkootikumide või laste vedu salakaubana). Osa erategevusi võiks vajada registreerimist või ametlikku luba, kui see on õigustatud riigikaitse, julgeoleku vm. majandusvälistel kaalutlustel.

Vabastamisnõude põhisisu ei ole kaugeltki enesestmõistetav. Tegelikult sisaldab see üsnagi palju komponente, esitan siin vaid kõige olulisemad.

- Vabadus asutada firmat; vaba pääs tootmissfääri.
- Vabad hinnad, mille aluseks on ostja ja müüja kokkulepe.
- Kitsendusteta õigus anda rendile eravalduses olevaid fonde laenaja ja laenutaja vaba kokkuleppe alusel. Muu hulgas peaksid olema vabad sellised tehingud erakorterite või kinnisvara üürileandmise vallas, kusjuures üür määratakse üürileandja ja üürilevõtja kokkuleppel.
- Erasektoris (majapidamise või erafirmasse) kuuluva tööandja piiramatu õigus inimesi tööle võtta, kusjuures tööandjal ja töövõtjal peab olema vabadus palga suhtes kokku leppida.
- Piiramatu õigus koguda, müüa ja osta ükskõik millist väärtuslikku kaupa või tooteliiki (näiteks haruldasi metalle).
- Piiramatu õigus koguda, müüa ja osta välisvaluutat erasektori piires sooritatava tehingu ning Ungari kodaniku ja välisriigi kodaniku vahelise tehingu kaudu.
- Piiramatu õigus viia välja ja tuua sisse Ungari ja välisriikide valuutat.
- Vaba väliskaubandustegevus, milles erasektori liikmel on piiramatu sisseveo- ja väljaveoõigus.⁶
- Piiramatu õigus raha laenata, kusjuures krediitingimused lepatakse kreditori ja deebitori vahel vabalt kokku.
- Vabadus investeerida teiste isikute eraettevõtteisse.
- Vabadus müüa ja osta vabade hindadega ükskõik millist erakorterit, kinnis- vm. vara.

On huvitava võrrelda neid nõudeid Ungari praeguse olukorraga. Käesoleva raamatu raamesse ei mahu punkt-punktiline võrdlus, kuid isegi juhuslikust analüüsist piisab paljastamiseks sadu juriidilisi tõkkeid, mis takistavad erasektori tõelist vabastamist. Mitteametliku teise majanduse, "varimajanduse", halli ja musta turu, varjatud tulude (s. t. mitteametlikus majanduses teenitud

---

Seadus peab kindlaks määrama need erandjuhud, mil tegevuse jaoks on vaja luba. Seadus peaks esitama ka kaalukaid põhjendusi. Järelikult muutuvad kõik teised tegevused seaduslikeks ilma eriloata. See tähendaks põhjalikku muutust võrreldes praeguse praktikaga, mille lähtepunkt on täpselt vastupidine: ükski tegevus ei ole seaduslik ilma registreerimise või tegevusloata. Parimal juhul võime loota, et võimud loata tegevust sallivad.

⁶ Riigil on muidugi õigus võtta tollimaksu. See ei ole vastuolus eespool nimetatud nõudmistega. Käsitleme seda punkti edaspidi.

ja maksustamiseks deklareerimata tulude) jms. olemasolu põhjustavad sajad erategevust ja eraomandi kasutamist takistavad kitsendused. Teise majanduse fenomeni võib vabalt vaadelda kui erilist laadi "tsiviilvastupanuliikumist", mis protestib mõtetute eeskirjade ja halduslike piirangute vastu. Et riik ei ole suutnud paljusid oma bürookraatlikest piiranguist ellu rakendada, on väiksem pahe. Teiste sõnadega, riik on tõmbunud tagasi ja olukord on selline, et neid tegevusi peetakse pigem hallideks kui mustadeks. Nüüd on viimane aeg, et kogu see asi värvitaks selgelt ühte värvi — pimestavvalgeks.

Võimalike väärtõlgenduste vältimiseks tuleks selgitada, et kõik eespool mainitud vabadused kehtivad eranditult tehingute puhul, mis erasektori liige sooritab sama sektori liikmega (ostja müüjaga, laenuaja laenuajaga, kreditor deebitoriga). Seoseid, mis ühendavad riiki või mõnd tema institutsiooni erasektoriga, käsitleme edaspidi.

Vaadelgem näitena välisvaluutatehinguid (kasutan seda näidet vaid probleemist selge ettekujutuse andmiseks, mitte et ma peaksin seda nõuet esmatähtsaks). Rõhutan, et ma ei soovita alljärgnevat meetmeid rakendada kohe, arvestamata, milliseid muid abinõusid on rakendatud. Erasektori välisvaluutatehingute vabastamine saab olla edukas vaid siis, kui see on erasektori üldise vabastamise koostisosa. See omakorda eeldab stabiliseerimisprogrammi rakendamist, mida käsitleme II peatükis. Tulgem nüüd tagasi oma näite juurde.

Nõue nr. 1 ei kohusta riigipanka pakkuma mulle, Ungari kodanikule, müügiks piiramata kogust välisvaluutat Ungari forintite eest. Tegelikult tuleb küsimused, millistel tingimustel riigipank peab Ungari forinteid välisvaluuta vastu vahetama ja millises koguses seda tehakse, lahendada eraldi. "Vabadusenõue", millele eespool viidatakse, tähendab, et ma peaksin saama vabalt müüa oma dollareid kas või tänaval, politsei nina all, ja osta neid samadel tingimustel. Samuti peaks mul olema vabadus südamerahuga hoida nii palju välisvaluutat kodus, kui ma soovin. Mulle meeldiks karta murdvargaid, aga mitte politseid või valuutavahetusametit. Mul peaks olema õigus pakkuda oma dollareid riigipangale, ilma et oleksin kohustatud aru andma nende päritolust. Kui mulle ei meeldi riigipanga pakutud vahetuskurs, peaks mul olema õigus müüa oma dollareid ükskõik kellele, kes pakub mulle soodsamat kurssi; see õigus võimaldaks mul müüa oma forinteid erapangale. Viinis või ükskõik millisele sealsete erasikule Austria šillingite eest. Mul peaks olema ka õigus võtta oma Ungari forin-

tid endaga kaasa Viini või ükskõik kuhu ja osta nii palju konverteeritavat valuutat, kui ma saan.⁷

Sedalaadi tehingud on tavalised isegi praegu, kuigi on seadusega keelatud. Kui vähegi võimalik, siis välditakse politseid, kui aga politseinik juhtub tehingut pealt nägema, ei tee ta tavaliselt sellest välja. Sellises segases olukorras on kaks valikuvõimalust. Esimene on võtta seadusetähte tõsiselt ja viia seda ellu, teine on kaotada piirangud. Mina soovitan teist.

Vaatame oma näidet, välisvaluutatehinguid, veidi lähemalt. Kuidas mõjutab see vabadusenõue forinti konverteeritavust? See töötab tõelise turukursi arengut forinti ja konverteeritavate valuutade vahel, ja seda eraturul, kus iga klient maksab oma taskust. Siin taandub nõue vajaduseks vabastada tee **erakursile**, mis ei ole ei must ega hall, vaid on helevalge.⁸ Teiste sõnadega,

⁷ Eraviisiliste valuutatehingute vabastamise nõue kutsub tavaliselt esile järgmised vastuväited: on oht, et inimesed püüavad hoida oma raha pigem välisvaluutas kui forintites ja püüavad isegi raha maalt välja viia ning hoivastada välismaal.

Münu arvates on see argument ekslik, see on tõeliste suhete pea peale pööratud käsitlus. Inimesed püüaksid oma forintitest lahti saada ainult siis, kui selle ostuvõime kõigub. Sellises olukorras püüaksid nad säilitada oma vara nii, et selle väärtus püsib, näiteks investeerides kinnisvarasse, kunstiteostesse, väärismetallidesse ja muidugi kõvasse valuutasse. Ükski administratiivne reguleerimine ei saa seda suunda kaotada. Lahendus peitub oma raha ostuvõime püsivaks muutmises. Seda probleemi käsitleme üksikasjalikult II peatükis.

Kõva valuuta hoivastamine võib osutada sarnaseks emigreerimisega: see tasub vaeva ainult siis, kui on keelatud. Kui piir on pärani lahti ja inimesed võivad seda vabalt siia- ja sinna poole ületada, kaldub enamik kindlasti paigale jääma. Järeflikult, kui igale Ungari kodanikule antakse vabadus välja viia või sisse tuua oma kõva valuutat, mil ta iganes soovib, ja kui ta võib seaduslikult oma raha kodumaal eraturul vahetada, siis ei ole erilist ajendit hoida raha välismaal.

⁸ Soovitatud süsteemi puhul kerkivad esile kaks rööpset, erinevat vahetuskursi senikauaks, kui riiklik pangasüsteem ei suuda muuta forintit konverteeritavaks. Üks on eravahetuskurs. See on tõeline **turukurs**, mille aluseks on kõva valuuta ostja ja müüja vabatahtlik kokkulepe. Teine on ametlik kurs, mille määrab riiklik pangasüsteem. Sellel ei ole turu omadusi, sest kursi määrab kindlaks üks pooltest (müüja, kui kõva valuutat müüakse, ning ostja, kui seda ostetakse), toetudes oma **administratiivsele võimule**.

Kahe kursi kõrvuti eksisteerimises ei ole midagi ebatavalist. Lõppude lõpuks meil ongi juba suurelatuslike hallide ja mustade tehingute tagajärjel erakurs. Selle tõsiasja eiramine tähendaks jaanalinna käitumist. Võiksim

forint tuleks muuta konverteeritavaks **eraturul**. Seda kurssi ei tohiks määrata bürokraadid, vaid selle aluseks peaks olema konverteeritavate valuutade tõeline turuhind forintites. Siin peaks kurss väljendama šillingi või dollari väärtust Ungari kodaniku jaoks, kes maksab selle eest **omast taskust**. Sellises olukorras oleks forinti väärtus šillingi või dollari suhtes ligikaudu sama Budapestis ja Viinis, välja arvatud tavalised vahetuskulud.

Loomulikult ei lahenda välisvaluuta eraringlus vahetuskursi põhiprobleeme. Tõeliselt kindel ja kompleksne lahendus saab tulla vaid üldise konverteeritavuse alusel, mida tagab riigipangasüsteem, ja ühtse vahetuskursiga. Tulen selle teema juurde II peatükis. Siin piirdun järgmise märkusega: valuutavahetustehingute vabadus on erasektori põhiliste majanduslike õiguste oluline osa.

Neid vabadusi ei tohiks vaadelda kui riigilt saadavaid suurejoonelisi soodustusi, vaid kui põhilisi inimõigusi, mis on Ungari kodanikele olnud pikka aega peaaegu täiesti kättesaamatud. Ehkki Ungari kodaniku majanduslik vabadus on uuenduste ajal suurenenud, on lubatud tegevusulatus siiski üsna kitsas. Nende piiratud vabaduste asemele on vaja tõelist vabastamist.⁹

veel lisada fakti, et kahtede hindade süsteem on tänapäeva Ungari majanduses kaunis laialt levinud: lisaks ametlikule hinnale, mida võtab riiklik sektor, on olemas erahind, mida kasutatakse ametlikus ja mitteametlikus eramajanduses. Minu ettepaneku aluseks on vaid selle tööga tunnistamine, mis toetab erahindade seaduslikuks muutmist. Selline seadustamine aitaks kaasa hindade alanemisele, sealhulgas kõva valuuta vahetuskursi alanemisele, sest selles süsteemis ei oleks enam tasu illegaalsusega kaasneva riski eest.

⁹ Ma olen täiesti teadlik tõsiasiast, et üsna mitmes kapitalistlikus riigis ei järgita nõuet nr. 1 täie järjekindlusega. Väga sageli viitavad neid vabadusi piiravate seaduste loojad või kaitsjad Lääne või Kaug-Ida kogemustele.

Minu arvates on nende argumendid kahes suhtes ekslikud. Kõigepealt ei arvestata ajalugu: kapitalistlikud riigid, millest on jutt, on jõudnud praegusesse staadiumi läbi pikaajalise arengu. Ungari seevastu on vaevalt alustanud kodanlikustumisprotsessi ja see järgneb peaaegu täielikule eraettevõtlike puudumisele. Riigi roll on selle protsessi algstaadiumis teistsugune kui palju hilisemas arengujärgus.

Teine vastuväide puudutab tänapäeva kapitalismi hindamist. Miks me peaksime pidama ükskõik millise arenenud kapitalistliku maa praegust praktikat järgimisväärseks? Nende maade praktikat kritiseeritakse mitmest vaatekohast. Mina nõustun nende kriitikutega, kes muu hulgas panevad osale kapitalistlikele maadele süüks seda, et nad sekkuvad põhjendamatult sageli üksikisiku ellu ja eramajandustegevusse. Mõnel tänapäeva kapitalist-

2. Eralepingute täitmine peab olema seadusega tagatud. Iga-sugune eralepingu rikkumine peaks andma kannatanule õiguse pöörduda kohtu poole ja lepingu täitmine peaks olema tõeliselt kohustuslikuks tehtav. See nõuab vajaliku suurusega kohtu-aparaati, piisaval arvul advokaate, moodsat ning detailset tsi-viilseadustikku jm. Sellise juriidilise infrastruktuuri ekspluatat-sioonikulud peaks katma erasektor. See tähendab, et erasektor peaks maksma tsiviilkohtu kulude katteks vajalikku tasu, kusjuu-res advokaadi honorari suhtes lepiksid advokaat ja klient vabalt kokku. Teiselt poolt ei tohiks eraprotsess olla nii venitatud, et eralepingus osaleja võiks algusest peale kaotada lootuse oma õigust maksma panna ja usu lepingusse.

Sageli korratud küsimusele, milline osa peaks olema riigil, on üks võimalik vastus: riik peaks mõistma õigust lepinguosaliste konfliktide puhul, kuid ta ei peaks sekkuma kodanike asjadesse. Nelja järgmise nõude juhtmõte on ergutada eraviisilist säästmist ja investeerimist. Seda ei saa teha veenmismeetodiga, vaid on vaja luua tingimused, mis ajendaksid eraettevõtjaid vabatahtlikult säästma ja investeerima.

3. Tuleb rõhutatult deklareerida eraomandi täielikku julgeole-kut. Käesoleva raamatu ülesanne ei ole selgitada, kuidas seda tuleks teha. Muidugi peaksid seadused, parteide programmid ja juhtivate riigitegelaste avaldused sisaldama tagatisi.

Eraomandi konfiskeerimise tagantjärele tühistamine ei ole selles suhtes esmatähtis. Üldiselt ei saagi seda teha, välja arvatud mõni spetsiifiline ja tegelikult kaunis tähtis erand. Üks selliseid erandeid võiks olla talupoegade maa. Tulevase investeerimisse suhtumise huvides on kõige tähtsam usaldatavalt kinnitada, et mitte kunagi ei tule uut konfiskeerimist.

4. Maksusüsteem ei tohi takistada erainvesteerimist. Maksu-süsteemi käsitleme hiljem, seetõttu puudutan siin vaid mõnd punkti. Need, kes arvavad, et erainvesteeringud peaksid suure-nema, sest nad on osa üldistest investeeringutest, arvavad tingi-mata ka, et erasäästud peaksid moodustama üha suurema osa kõigist säästudest. Kuid erasäästud saavad suurene da ainult

likul maal on vaba välisvaluutažehingu võimalused tagatud, aga mujal kehti-vad suuremad või väiksemad kitsendused.

Need, kes soovivad kasutada välismaiseid kogemusi, peaksid esmalt otsus-tama, kelle eeskuju nad tahavad järgida. Kes ka ei peaks ennast kapitalismi kaitsjaks Ungaris, peab meeles pidama, et ei saa viidata "kapitalismile" üldiselt. Tuleb hoopiski täpsemalt piiritleda, millist liberaliseerimise ja bürokraatlike kitsenduste kombinatsiooni silmas peetakse.

otseses seoses isiklike sissetulekute kasvuga. See omakorda tähendab, et inimestel tuleks lubada teenida nii palju, kui nad suudavad. Eratootmist saab suurendada, moderniseerida ja tõsta edukate moodsate suurettevõtete tasemele ainult siis, kui toimub märkimisväärne erarikkuse akumulatsioon.

Paljude poliitikute ja majandusteadlaste seisukoht on kummalselt kahemõtteline. Üheltpoolt protesteerivad nad riigi liigse võimu ja riigieelarve suure osatähtsuse vastu rahvamajanduse kogutoodangus. Teiselt poolt on nad vastu ka erasektori liiga suurtele sissetulekutele. Nii ei saa. Tuleb teha valik, kumma üle kaevata.

5. Erainvesteeringuid ja erakapitali teket ning kasvu tuleb krediitide kaudu soodustada. Minu arvates on loosung mõlema sektori "võrdsetest võimalustest" vale. Tegelikult ei ole võimalused olnud võrdsed 1949. aasta riigistamisest alates ja nüüd on eri sektorid erinevatel stardipositsioonidel. Kõigepealt on riiklikku sektorisse kuhjunud tohutu hulk kapitali; bürokraatlik aparaat, riigipangad ja riiklikud firmad on omavahel tihedalt läbi põimunud. Pealegi on riiklik sektor see, kes teab, milliseid nõore tömmata. Kuidas me saame loota, et erasektori ja selle tohutu poliitilise, ühiskondliku ning majandusliku jõu võimalused on võrdsed?

Seadusandlusega tuleks ka valitsuse aastaplaanis kindlaks määrata, milline osa majanduse kogu krediitivarudest reserveeritakse erasektorile. See peaks sisaldama iga krediititüübi põhikvoodid. Näiteks peaks olema selgesti määratud, milline protsent riigipanga antud ehituskrediitidest läheb järgmisel rahandusaastal erasektorile. Oluline on ette näha, kuidas tagada, et palju tugevam riiklik sektor ei võtaks erasektori käest neid kvote ära.¹⁰ Kui valitsuse sellekohane ettepanek peaks minema parlamenti arutusele, tuleks rõhk ilukõnelt kindlalt juhtida käegakatsutavate arvude tasandile. Lahendada tuleb konkreetne küsimus, kas erasektorile peaks minema 5, 25 või 50 protsenti või mõni muu osa kõigist investeerimiskrediitidest.

Kuigi nõue nr. 5 on mõeldud kaitsma erasektori õigust saada krediiti riikliku sektori katsete eest teda kõrvale tõrjuda, ei tähenda see, et krediite tuleks jagada ettevaatamatult. Lugejale meeldetuletuseks: üks krediidi liikide põhineb nõudel nr. 1,

¹⁰ See sarnaneb nähtusega, mida Lääne kirjanduses tuntakse kui "väljatõrjumist".

s. t. krediiti annab üks erasektori liige teisele. Selliste krediitide tingimused on igal juhul üsna ranged. Ükski terve mõistusega inimene ei pööra oma taskuid pahupidi, et laenata teisele raha, ilma veendumuseta, et teine on suuteline laenu tagastama. Kuid ka riigipangad peaksid seadma ranged tingimused. Tuleb rakedada krediidisüsteemi klassikalisi abinõusid — mitmesuguseid tagatise, käemeeste ja kinnisvarapantimise vorme.

Nõue nr. 4 ütleb, et erasektori liikmed peavad olema vabad teenima nii palju raha, kui nad suudavad. Siin tahan lisada, et nad peavad ka riskima oma investeeringute kaotamisega, kui nad ei maksa laenu tagasi. Kooskõlas krediiditurgude hästitatud mudelitega võib kasutada mitmesuguseid tingimusi. Tehingu finantseerija võib anda rohkem krediiti vastavalt rahasummale, mida investeerija kasutab omaenda ressursidest, kui võlgnik garanteerib krediidi tagastamise kogu oma vara väärtuses (piiramatu vastutus). Krediidid, mille puhul garantiid ei ületa erainvesteeringu summat (piiratud vastutus), peaksid olema vähemused. Kuid hoolimata krediiditingimustest peaks eraettevõtja kohal finantsraskuste puhul varitsema kokkuvarisemisoht. Teiste sõnadega, erasektoril peaksid olema tõeliselt ranged eelarvepiirangud. Ülekaitsemine või katsed "kasvatada" erasektorit kui puhast eksemplari klaaspurgis teevad ta lihtsalt sama nõrgaks ja saamatuks, nagu on sulgmadratseil riiklikud firmad.

Minu arvates peaks termini "ettevõtja" kasutamine olema rangelt piiratud. Mitte ühelgi, kes kasutab riigi raha ja kes paneb riigi maksma kallist hinda kaotuste eest, ei peaks olema õigust sellele tiitlile. Ettevõtjad on need ja ainult need, kes on valmis riskima isiklike rahaliste kaotustega.

6. Erasektori vastu peab arendama ühiskondlikku austust.

Eitavas vormis sõnastatuna muutub see nõue veelgi selgemaks: erasektorivastane ässitustöö, olgu see vaoshoitud või äge, peab lakkama. Tänapäeval tunnevad inimesed üldiselt suurt austust isiklikus abimajapidamises töötavate talupoegade ja oma töökotades töötavate käsitöölise vastu. Sahinate kampaania ei häbista mitte neid, vaid erapoodnikke ja juurviljamüüjaid. On viimane aeg lõpetada jõukate ettevõtjate söimamine "haideks" või "omakaspüüdjaiks" puhtast kadedusest või populistlikust demagoogiast. Sedalaadi primitiivne kapitalismivaenulik suhtumine on vastuolus turu olemusega, kus on üliosoovitav, et igaüks, kes tehingusse astub, ostaks odavalt, mitte aga et müüja peaks küsima võimalikult kõrget hinda. Kui ostja vajab pakutavat toodet ja kui ta on nõus maksma küsitud hinda, tuleb kaupmehe tegevust pidada

ühiskonnale kasulikuks.¹¹ Need, kes ostavad kallilt ja müüvad odavalt, teevad halba äri – reegel, mis on hästi teada ja mille eest kogu rahvas on juba ränka hinda maksnud. Targad ärimehed väärivad pigem austust kui etteheiteid.

Nüüd, kus oleme vaadanud kuut nõuet, mille täitmine kindlustaks erasektori arengu, oleks otstarbekas lisada neile mõni kommentaar.

Viimasel ajal vaieldakse selle üle, kas meil on vaja identifitseeritavaid, "lihast ja verest" ettevõtjaid või hoopiski ebaisikulisi aktsiaseltse. Kommenteerin siin ainult eraaktsiaseltsidesse puutuvat (valitsuse või mitteaktsiaseltside institutsioonide aktsiate väljandmist käsitleme üksikasjalikumalt edaspidi).

Küsimusele vastamisel rõhutaksin pigem sotsiaal-majanduslikke kui õiguslikke aspekte. Ühiskondlike ümberkorralduste väga oluline element on **uue keskklassi** kujunemine, mille tuumik koosneb töökaist, kokkuhoidlikest ja ühiskonnas edasipürgivaist ettevõtjaist. Selliste väikeste ja keskmiste üksuste omanike hulga kerkivad lõpuks esile majandusliku edu pioneerid ja suurte ettevõtete asutajad, see on turu loomuliku valikuprotsessi tulemus.¹² Hiljem võivad neid ettevõtjaid ümbritseda inimesed, kes ise ei võta osa uute organisatsioonide loomisest, kes ei asuta uusi firmasid, kuid kes meelsasti investeerivad majandusse aktsiate ostmise kaudu või mõnel muul moel.

Sotsialistliku riikliku omandi ohtlik puudus on omandiõiguse ebaisikulisus: riiklik omand kuulub kõigile ja ei kellelegi. Ungaris jätkuvate ümberkujunduste keerises on aeg seda vastuolu rõhutada. Ma tahaksin, et inimesed riskiksid tõeliselt omaenda varaga. Ja ma tahaksin, et nende läbikukkumised oleksid neile tõelisteks kaotusteks. Kui ettevõtja suudab teisi veenda oma raha talle

¹¹ Mõnel erijuhul võib selle põhimõtte suhtes olla erandeid. Näiteks võib sõja või näljahäda korral osutada vajalikuks põhiliste elatusvahendite bürookraatlik normeerimine, et tagada kõigi elanikkonnakihtide põhivajaduste rahuldamine. Neid erandeid käesolev raamat ei käsitle.

¹² Väärrib märkimist, et ka kõige arenenumais kapitalistlikes maades, kus tööstus on kõige kontsentreeritum, ei sure väikesed ja keskmised firmad välja, vaid taastoodavad endid pidevalt ja annavad isegi tänapäeval olulise osa rahvamajanduse kogutoodangust, tõestades, et nende eksisteerimine on turu jaoks tähtis. (Vt. D. J. Storey (1983), kus käsitletakse väikeste ja keskmiste ettevõtete osatähtsust mitmel arenenud ja areneval kapitalimaal.) Viimastel aastakümnetel kaotati Ungaris riigistamise ja kunstliku kontsentreerimise ajal just väikesed ja keskmised firmad.

usaldama, tore on. Tal peaks olema vabadus kaasa tõmmata ka vaikivaid partnereid; kui nad on arukad, uurivad nad kindlasti põhjalikult, mis inimene see on, kelle kätte nende raha läheb. Võime arvestada, et lühikese ajaga tekib mõni erabüroo või vahendusasutus, mis võimaldab aktsiaid osta-müüa. On põhjust arvata, et varem või hiljem tekivad tõelised eraaktsiad, täiesti usaldatavad eraaktsiaseltsid ja tõeline erafondibörs.

Kõik need muudatused toimuvad eraomandi loomuliku ajaloolise arengu kestel. Selle ajaloolise arengujärgu vahelejätmise ei ole soovitatav ja võib-olla isegi mitte võimalik, ehkki seda saab mõningate meetmete abil lühendada. Sündmuste kulg ei ole siin sümmeetriline. Kuigi erasektori saab riigi suvalise käsuga kaotada, ei saa teda samasuguste abinõudega luua. Meil tuleb arvestada aastakümneid kestva lüngaga. Terved põlvkonnad sunniti unustama kodanikuõigused ja -väärtused, mis tihedasti seonduvad turvalise eraomandi ja turgudega. Seda asjaolu ei tohi eirata. Juhtivate kapitalistlike riikide kõige rafineeritumate õigus- ja ärivormide pelgast matkimisest ei piisa nende üldise rakendamise tagamiseks.¹³ Midagi samalaadset püüdsid juba teha need, kes tahtsid viia Aafrika suguharud või Aasia mahajäänud külakogukonnad otse kommunismi. Ei ole mingit vajadust "suurt hüpet" veel kord proovida.

Poliitilistes vaidlustes kerkib üles küsimus, kas Ungari peaks omaks võtma turumajanduse 19. või 20. sajandi vormi. On ütlematagi selge, et me ihaldame teist võimalust. Kuid üheltpoolt meie soovide ja praeguse arengutaseme ning teiselt poolt muudatuste realistliku tempo vahel on oluline lõhe. Vaadeldgem tänapäeva Ungari erasektori tegelikku olukorda. Välja arvatud mõned erandid, sarnaneb see sajandivahetuse Balkanimaade või tänapäeva arengumaade omaga. Erinevus tööriistade vahel, mida kasutavad erafarmerid Ungaris ja Taanis või USA-s, on tohtu. Ungari erapõllumehel ei ole veoautosid, traktoreid ega silotorne. Eratelefoni ei ole tema kõige ohjeldamatutes unistusteski. Vaadeldgem käsitöölise täistuubitud töökoda. Vaadeldgem, kuidas erasektor töötab teeninduses ja kaubanduses. Mida me näeme, on tänavakaubitsejate varisemisohus kitsad ja närused kioskid ja kauplused. Märkimisväärne osa kogu erategevusest on ikka veel

¹³ See märkus ei tähenda, nagu peaksime eirama enamiku arenenud maade kogemusi. Iga asi, mis võiks olla rakendatav meie oludes, väärib uurimist; oleks täielik rumalus, kui Ungari hakkaks omaenda kannatuste kaudu "taasavastama" midagi, mille võiks moodsalt kapitalismilt otse üle võtta.

poolametlik. Kasutatakse puudulikke töövahendeid, mis paljudel juhtudel on riiklikust sektorist laenatud või omavoliliselt võetud. Mitmes suhtes jääb Ungari erasektor praegu kaugele maha sellest, mis iseloomustas teda 19. sajandi lõpus.

Asi ei ole lihtsalt selles, et sundida valitsust kindlaks määrama kuupäeva, millal Ungari erasektor jätkaks oma armetu, balkaniseeritud taseme seljataha ja jõuaks järele 20. sajandi lõpu Lääne erasektorile. Tõsi küll, me peame kiirendama erasektori arengut, tegema seda esmajoones eespool kirjeldatud nõuete täitmisega. Me peame ka osa riiklikust omandist andma üle erasektorile. Kuid fakt on see, et kärsitu hüpe ei oleks otstarbekas. Peame olema valmis selleks, et veel pikka aega elavad külg külje kõrval erasektori erinevad põlvkonnad; nad erinevad üksteisest oluliselt oma õiguslike vormide, ärimeetodite ja tehnilise varustuse moodsuse poolest. Me leiame nende hulgast selliseid, mis kuuluvad läinud sajandisse, ja teisi, mis on täiesti tänapäevased.

See punkt viib meid järgmise kommentaari juurde: erasektori arengule iseloomulikud muudatused on järkjärgulised. Eraomandit on võimatu kehtestada ratsaväärinnakuga. Kodanlikustumine on pikk ajalooline protsess¹⁴, mis Ungaris 1949. aastal dramaatiliselt katkes ja oli seejärel aastakümneid takistatud. 1960. aastail taaselustati see protsess mõnes valdkonnas, nagu näitavad isiklike abimajapidamiste suurenev tähtsus, seadusliku erategevuse laienemine ja mitteametliku majanduse kasv.¹⁵ Tänapäeval on võimalus, et kodanlikustumine kogub jõudu. Mida järjekindlamalt meie kuut nõuet täidetakse, seda kiirem see protsess on. On mõeldav, et kiirus ei ole ühtlane kõigis majandusharudes. Eriti kiire on see vähem kapitalimahukais ettevõtteis, teeninduses ja sise- ning väliskaubanduses. Kuid isegi selle protsessi kiirenemise korral võib kuluda aastaid, enne kui erasektor saab anda suurema osa toodangust; arvatavasti peab mööduma pikk ajavahemik, enne kui tekib tõeliselt arenenud, moodne ja küps erasektor.¹⁶

¹⁴ Selle kohta on avaldanud märkimisväärseid ideid ja empiirilisi viiteid I. Szélényi (1986, 1988), need on minu arusaamist sellest protsessist mõjutanud. Vt. ka P. Juhász (1981), I. Pető (1989) ning eriti F. Erdei ja I. Bibó teedrajavat tegevust.

¹⁵ Vt. I. R. Gábor (1979), I. R. Gábor ja P. Galasi (1981).

¹⁶ Ungari erasektori moderniseerimise ja küpsemise tempo sõltub suurel määral sellest, kui tihedasti Ungari ennast Euroopa ja maailma kapitalismi vereringesse lülitab. Läänest meile voogav majanduslik kultuur, Lääne tar-

Ma ei taha, et seda väidet tõlgendataks kui erasektori rolli idealiseerimist üldse või eriti tänapäeva Ungaris. Ma olen täiesti teadlik sellest, kui palju leidub eraettevõtjaid, kes tahavad kõigest hingest raha teha, isegi oma kliente või riiki pettes. Selle asemel, et püüda kainelt ja kindlalt oma äri sisse seada tulevateks aastateks ja aastakümneteks, peavad nad oma esmakohuseks saada võimalikult lühikese ajaga võimalikult suurt kasumit. Sedalaadi ettevõtja loobub tootmisotstarbelistest investeeringutest ja tegeleb silmatorkava, pillava tarbimisega. Sedasorti ettevõtjad kipuvad oma klientide vastu olema ebaviisakad ja võtavad omaks riiklikule sektorile iseloomuliku, defitsiidimajanduse loodud "võtke või jätke" suhtumise. Need kaks solvavat teguviisi koos pööravad avaliku arvamuse erasektori vastu. Nii kujunenud avalik arvamus suhtub kõigisse eraettevõtjaisse ühtmoodi ja on ebaõiglaselt karm ka nende vastu, kes on ausad, kokkuhoidlikud ja töökad ning kasutavad oma ettevõtte laiendamiseks eranditult ausaid vahendeid.

Muidugi oleks meil kasulik propageerida hariduse täiendamist, ausaid tehinguid ja kokkuhoidu ning õpetada ärialast käitumist. Erasektori organisatsioonid ja sündikaadid peaksid eetiliste kuritarvituste suhtes asuma kindlale seisukohale. On vaja õiguslikku reguleerimist; muu hulgas on vaja takistada konkurentsi kadumist taotlevat kartellide teket ning keelustada salalepped, monopolism ja ebaaus konkurents. Siiski olen arvamusel, et kõigel sel on teisejärguline tähtsus. Otsustav muudatus saab toimuda ainult eespool toodud kuue nõude täitmisel. Erasektori käitumine ja investeeringud pika aja jooksul sõltuvad eraomandi turvalisusest. Defitsiidimajanduse lõpp, konkurentsi ja konkurentide teke ning äri läbikukkumise hirm on need ajendid, mis saavad muuta eraettevõtja kliendi suhtes tähelepanelikuks.

Viimane kommentaar on väliskapitali sissetoomise kohta. Minu arvates tuleks välisinvesteeringute võtit otsida Ungari oma erasektori arengust. Mina näiteks ei loodaks, et väliskapital teeb märkimisväärseid investeeringuid Ungari majandusse üksnes tänu siin pakutavatele eritingimustele. Praegu annavad mitmed seadused palju soodsamad tingimused väliskapitalile kui Ungari erafirmadele. Kuid tark välisinvesteeriija peaks teadma, et sellised eelised võivad väga kergesti kaduda; paremal juhul riskiks ta teha

---

bijate kõrgemad kvaliteedinõuded, Lääne partneritega ühiselt ettevõetava äri ning tootmise organiseeritus ja distsipliin – see kõik võib mõjuda ergutavalt.

investeeringu, mille ohutuse tagab tema oma valitsus. Järelikult on välisinvesteeringud paratamatult väga tihedas seoses oma maa valitsuse poliitikaga.

Väliskapitali eelistav soodustamine võiks meid tõesti edasi viia, kuid kindlasti mitte väga kaugele — nagu ongi juba ilmnenu. Pealegi võiks selline olukord ligi meelitada pettureid, kes otsivad kiireid ja suuri tulusid, olles valmis seejärel otsekohe kaduma. Tõsine, kaine mõtlemisega välisinvesteeriija, vastupidi, tahaks enne teada saada, milline on Ungaris eraettevõtlike olukord. Kui igal Ungari kodanikul oleks vabadus teha oma tööjõu, raha ja varaga, mida ta iganes soovib, ja kui tal oleks lubatud piiramatult tegelda väliskaubandusega, siis poleks välisinvesteeriija põhjust tõsiselt muretseda. Ma pean päris lapsikuks, et Ungari riigitegelased kasutavad välismaal veenmist, meelitamaks väliskapitali Ungarisse. See tuleb kindlasti investeeriija enda algatusel niipea, kui ta tunneb end meie maal turvaliselt ja ei pea enam kartma bürokraatlike kitsenduste tulva.¹⁷

RIIKLIK SEKTOR

Esiialgu vaatlen siin kõiki riikliku omandi vorme koos (hiljem eristan neid täpsemalt). Oluline riikliku omandi kriteerium on negatiivne: see, mis kuulub riiklikule sektorile, ei ole eraomanduses. Või nagu omandiõigust käsitlev majandusteooria selle sõnastaks: lisakasum, mis tekib kui tulude ja kulude vahe, ei lähe füüsiliste isikute taskusse ja kahjumit ei kata ka mitte needsamad füüsilised isikud.

Ungaris ja ka paljudes teistes sotsialistlikes riikides on majanduse reformimise juhtmõtteks saanud "turusotsialismi" põhimõte. See on kaunis keerukas doktriin¹⁸, seepärast keskendun siin

¹⁷ Omaette küsimus on, kas tasub soodustada välisinvesteeriijate huvi, andes sellekohast infot ja näidates Ungaris investeeriimise eeliseid.

¹⁸ Kirjandus "turusotsialismi" kohta täidaks raamatukogu. Nimetan siin vaid kõige tähtsamaid töid: E. Barone (1908), L. von Mises (1920), F. M. Taylor (1929), F. A. Hayek (1935) ja O. Lange (1936–37). Klassikalise kokkuvõtte vaidlustest võib leida A. Bergsoni (1948) uurimusest. Silmapaistva ülevaate on koostanud D. Lavoie (1985). Detsentraliseerimisel põhineva reformi idee pioneerid on B. Kidric (1985) Jugoslaavias, Gy. Péter (1954 a, b, 1956) ja J. Kornai (1959) Ungaris, W. Brus (1972) Poolas, E. G. Liberman (1972) Nõukogude Liidus ja Yefang Sun (1982) Hiinas.

ainult probleemi tuumale. Selle põhimõtte kohaselt peaksid riiklikud firmad jääma riigi omandiks, kuid neile peaks loodama tingimused, mis paneksid nad käituma, **nagu** oleksid nad osa turust. Edasi kasutan terminit "turusotsialism" vaid järgmises kitsas tähenduses: **turusotsialism = riiklik omand + turu koordineerimine.**

Siin on mul soov kasutada kõvu sõnu ilma igasuguste ilustusteta: turusotsialismi põhimõtte lihtsalt kukkus läbi. Jugoslaavia, Ungari, Hiina, Nõukogude Liit ja Poola on selle fiasko tunnistajad. On jõudnud aeg vaadata sellele tõsiasjale silma ja turusotsialismi ideest loobuda, kuigi osa inimesi tahab ikka veel seda kreedot kaitsta. Mina ei saa nendega kaasa minna. Tuleb silmas pidada järgmisi fakte.

Turumehhanism on erasektori tegevuse loomulik kooskõlastaja. Sellega seostuvad otsustaja iseseisvus turutingimustes ja vaba kokkuleppe põhimõtte keskne tähtsus nii turumehhanismi toimimises kui ka eraomandi kaitstes. On mõttetu loota, et riiklik üksus hakkab käituma, nagu oleks ta eraomanduses, ja tegutsema spontaanselt, nagu oleks ta turunõudeid järgiv agent. On aeg loobuda sellest asjatust lootusest nüüd ja igaveseks. Pole põhjust üllatust tunda tõiga üle, et riiklik omand taasloob pidevalt bürokraatiat. Riigile kuuluv firma on ju kõigest bürokraatliku hierarhia koostisosa.

Reformimise alguses "naiivses" järgus hellitasime kõik lootust, et üksnes plaanikohustuste kaotamisest piisab, et riiklike firmade puhul hakkaks toimima turukoordinatsioon. Ent see lootus ei täitunud. Selle asemel asendus **otsene** bürokraatlik reguleerimine **kaudse** bürokraatliku reguleerimisega, nagu näitavad mitmed 1968. aastale järgnenud analüüsid. Riigivõimuorganid leidsid sadu võimalusi firmade ellu sekkumiseks.¹⁹ Kui kampaania korras suudeti üks sekkumisvorm kaotada, kerkis otsekohe esile teine. Selline bürokraatlik koordineerimine on samavõrd riikliku omandi eksisteerimise **spontaanne** tagajärg ja loomulik seisund kui turukoordinatsioon eraomandi puhul. Kakskümmend aastat Ungari kogemusi koos teiste reformilembeste sotsialistlike maade kogemustega näitab, et see ei ole enam vaidlusküsimus, vaid tõsiasi, mida tuleb aktsepteerida.

Allpool pühendame eri peatüki küsimusele, kuidas saaks ja tuleks

¹⁹ Majanduse kaudse kontrolli ja juhtimise ning firmade suhete kohta vt. näiteks L. Antal (1979, 1985), T. Bauer (1976) ja M. Tardos (1980).

vähendada riikliku sektori osatähtsust. Tuleb loota, et pärast seal käsitletavat protsessi annavad riikliku sektori firmad ainult väiksema osa kogutoodangust. On ka mõeldav, et kui riiklikud firmad kord muutuvad väikesteks saarteks eramajanduse meres, on nad sunnitud käituma peaaegu, nagu oleksid nad eraomanduses. Kuid see küsimus on esialgu reaalsusest väga kaugel. Täna ja veel pikka aega tuleb meil tegemist teha vastupidise olukorraga: erasektori tillukesi laidusid ümbritseb riiklike firmade ookean. Lõppkokkuvõttes jõuab meie käsitus allpool ikka selle faktini. Muidugi on minu mõtteviis vaieldav, kuid seda ei saa ümber lükata argumentidega nagu: "Ka Prantsuse "Renault" on riiklik firma, kuid ikkagi peab ta silmas turgu ja kasumit."

Ma pean riiklike firmade sektorit Ungari praeguses olukorras ja sotsioloogilisest seisukohast vaadelduna riikliku bürokraatia osaks. Riiklikud firmad kuuluvad pigem "valitsuse" kui "äri" valdkonda ja neid tuleks vastavalt kohelda. Riiklikku sektorit ei tohiks tingimusteta liberaliseerida, teda tuleks hoopiski hoolikalt jälgida. Tegelikult püüab iga valitsuse sfääri kuuluv organisatsioon kulutada kodanike raha ohjeldamatult. Järelikult tuleb sellised kalduvused tõkestada.

Seda probleemi on juba käsitlenud paljudes teoreetilistes ja kogemuslikes uurimustes.²⁰ Võtame näitena büroo, mille juhtkond väärtustab kõrgelt oma asutuse kohustuste täitmist ja on otsustanud maksimeerida omaenda eelarvet. Büroo kontrollijana tegutsev seadusandlik organ, vastupidi, peab seda ettevõtmist takistama, kui asi jõuab büroo eelarve kindlaksmääramiseni.

Vaadeldes nüüd suhteid parlamentaarse demokraatia ja riigivõimu ükskõik millise valdkonna, näiteks armee vahel. USA Kongressi liikmed peavad mõistlikult arvestama Pentagoni kulutamiskalduvustega. Riigieelarve loodi nende nõudmiste piiramiseks ja eelarvedistsipliini ülesanne on tagada nendest piiridest kinnipidamine. Tõsi küll, kongressile avaldatakse poliitilist survet ja ka sõjavägi tahab avaldada survet suurendamiseks oma eelarvet. Praktika, millele nad regulaarselt toetuvad, on liigagi hästi tuntud viisist, kuidas riiklike investeringuid käsitletakse sotsialistlikus majanduses: esialgsete hinnangute järgi on mingi uue sõjalise rajatise või uue relva hind miljard dollarit, kui aga tootmine juba käib, selgub, et tegelikud kulud on kaks või kolm korda esialgseist hinnanguist kõrgemad. Siis on kogu projekti juba liiga hilja kõrvale heita. See on ainult üks lisaargument

²⁰ W. A. Niskaneni töö (1971) on sellel teemal teed rajav uurimus.

kongressi kontrolli säilitamise kasuks. Sõjaliste kulutuste kontrollimiseks on erikomiteed. Ka opositsioon hoiab neil kulutustel silma peal. Kui kuritarvitusi juhtub, on nende avastamise tõenäosus suur.

Relvajõudude ja parlamendi vahelised suhted on vaid üks näide täidesaatva võimu (s. t. bürokraatia) ja vabalt valitud parlamendi üldistest suhetest. Esimene on loomult kulutamishimuline ja seega on parlamendi esmatähtsaid kohustusi kulutuste piiramine. Raha, mida bürokraatia kulutab, tuleb kodanikelt, mitte tema oma taskust. Parlamendi ülesanne on jälgida kodanike raha kulutamist.

Veel aasta tagasi oleks selle küsimuse tõstatamine olnud eba-reaalne. Täna, nende sõnade kirjutamise ajal tuleb poliitilised ja organisatsioonilised tingimused riikliku sektori seadusandlikuks juhtimiseks alles luua. Selliseks muudatuseks on vaja vabalt valitud parlamenti, kus saadikud kulutavad oma energia üksnes parlamendi ülesannetele, kus igale saadikule on aparaat kättesaadav jne. Igal juhul on praegu võimalus, et sellised tingimused tekivad. Seepärast on saabunud aeg teha täie tõsidusega järgmine ettepanek: "Ärgem andkem riikliku firma juhile piiramatut võimu!"

Just seetõttu, et ma olen majanduse liberaliseerimise pooldaja, tahan ma olla liberaalne kodanike ja erafirmade omanike suhtes, kes riskerivad oma rahaga. Ja vastupidi, ma tahaksin näha ranget kontrolli selle üle, kuidas kasutatakse maksumaksjate raha. Selles suhtes panen ma riikliku firma juhi ühte klassi riigiametnikega. Kui see juht teeb head tööd, ei ole ma tema suure palga peale kade. Kui ta on saamatu, tuleb ta lahti lasta. Kuid ärgem tehkem endale illusioone — riikliku firma juht ei ole ettevõtja. Ei ole mingit pääsu tõsiasiast, et tema, nagu riigiasutuste juhidki, püüab suurendada oma kulutamispääri nii palju kui võimalik.

Riikliku firma juht tahab samuti rohkem investeerida, saada üha rohkem konverteeritavat valuutat, importida rohkem masinaid ja seadmeid konverteeritava valuutaga turgudelt, rohkem reisida ja lasta oma töökaaslastel reisida; ja muidugi tahab ta maksta rohkem palka, sest see võib suurendada tema populaarsust töötajate seas ja vähendada pingeid tema ümber. Seni võis ta vabalt sel moel käituda, sest tal ei tarvitsenud võistelda eraomanikuga, kes kaitseb oma raha niisuguse ülekulutamise eest. Kui selline juht kulutas üle piiri, oli tal reaalne võimalus abi saada — riigieelarve või pangasüsteem aitas ta kindlasti hädast välja. Kui riiklik sektor jääb majanduses valdavaks, ei ole fir-

madel nende sisehuvide tõttu praegu ega tulevikus rangeid eelarvepiiranguid. On aeg jätta lootus, et eelarvekitsendusi saab tugevdada.

Ma ei taha ei lihtsustada ega olla äärmuslik. Ma ei väida, et riiklik firma on vaid üks paljudest riigiasutustest ega erine mingil moel näiteks liikluspolitseist või maksuametist. Ma ei taha ka öelda, et riikliku firma juhi suhtumine sarnaneks igas suhtes linnapea või politseiülema omaga. Riiklik firma müüb oma toodangut raha eest, töötab tulude ja kulude arvestamise alusel ja tal on suhted ostjate ning müüjatega. Selles mõttes on riikliku firma direktorite käitumises bisnesmenile iseloomulikke jooni ja kahe aastakümnega, mis on 1968. aasta reformist möödunud, on need jooned kahtlemata tugevnenud. Oleks häbiväärne neid omadusi vähendada. Kuid samal ajal peavad kõik vastutustundlikud juhid kõige kõrgemast kõige madalamani aru saama, et igaüks neist on riigiametnik, kellele on usaldatud riigi fondide käsutamine. Selles osas peavad nad jääma täielikult vastutavaks ja see, et rahva esindajad nende tööd kontrollivad, on igati õigustatud.

Eelnevast tuleneb mitu praktilist ettepanekut. Käesoleva raamatu ülesanne ei ole nende ettepanekute tehnilisi ja halduslikke üksik-asju selgitada; ma visandan vaid põhimõtted.

1. Riikliku firma direktor peaks järgmiste asjade üle otsustamisega olema täiesti sõltumatu: toodangu struktuur ja maht, kulutuste struktuur, tehnoloogia valik, lepingud varustajatega ja toodangu ostjatega, tööjõu palkamine ja vallandamine.

Teoreetiliselt ongi nende otsuste tegemine kuulunud firma pädevusse, kuid praktikas sekkuvad kõrgemad organisatsioonid sajal erineval viisil. Mina pooldan sõltumatuse täielikumat, järjekindlamat elluviimist. Tegelikult kutsun ma andma riiklikele firmadele sedalaadi sõltumatust, nagu on väga suurtesse erafirmadesse kuuluvail tehasel arenenud kapitalistlikes maades. Enamasti on allüksuse juhil vabadus teha iseseisvalt hulk otsuseid, kuna suurte firmade peakorterid otsustavad peamiste finantseesmärkide üle.^{2 1}

^{2 1} Palju uurimusi on avaldatud näiteks selle kohta, kuidas mitmesugused suurte kapitalistlike firmade allüksused saavad osalise autonoomia. Sellist allüksust koheldakse nii, nagu oleks ta isemajandav ja toodaks oma kasumi saamiseks. Tegelikult asi nii ei ole, sest selja taga seisab tegelik omanik, üli-suur kapitalistlik firma.

2. Üldiselt peaks müügihinna määramine kuuluma riiklike firmade direktorite ainupädevusse. Riiklik firma (s. t. müüja) määraks ilma ametliku sekkumiseta toodete ja teenuste hinna, mille turumajanduses määrab tavaliselt tootja. Seda õigust täiendaks riikliku firma kui müüja iseseisev õigus leppida vabalt kokku ostjaga (riikliku firma või eraostjaga) nende hindade suhtes, mis normaalsete turusuhete puhul lepitakse ostja ja müüja vahel kokku vabatahtlikult

Neil puhkudel, kus see on õigustatud, peaksid võimuorganid ka edaspidi hinnad määrama, kuid see peaks olema erand. Üldreeglik peab jääma hindade vaba kujunemine. Erandeid käsitleme II peatükis.

Nüüd jõuame nende valdkondade juurde, kus minu arvates on vaja riikliku firma iseseisvust **piirata**.

3. Kõige olulisem: riigipangasüsteem peab rangelt kontrollima riiklikule sektorile krediidi andmist. Tuleb kehtestada tihe finantskontroll. Selles suhtes ei tohi me mitte mingisugusele survele järele anda.

4. Me peame nõudma sama ranget finantsdistsipliini riikliku varaameti ja riiklike firmade vahelistes suhetes. Hiljem, II peatükis arutame kahjumiga töötavate riiklike firmade subsideerimise lõpetamist. Siin tahan ma öelda vaid, et selle ajani peame rangelt piirama firmade kahjumite kompenseerimise praktikat, maksud tuleb sisse nõuda ja üldiselt tuleb teha lõpp riikliku varaameti ja riiklike firmade vahelisele kauplemisele.

5. Riiklike firmade palgapoliitikat ei tohi liberaliseerida. See seisukoht on otse vastupidine laialt levinud arvamusele, et riiklikel firmadel peaks ka selles vallas olema täielik sõltumatus. Ma õigustan oma soovitusi ja arutan palgadistsipliini küsimust hiljem.

6. Säilib oht, et ohjeldamatu riiklik firma kasutab kõva valuutat importimiseks, lootes, et tal õnnestub kuidagi leida forinteid, millega katta kõva valuuta ost. Ma sõnastan oma soovitusi kahel alternatiivsel viisil:

a) Kui me lõpetame II peatükis kirjeldatud stabiliseerimisoperatsiooni, kui me suudame raudse järjekindlusega piirata riiklike firmade krediitivarusid ja kui me lisaks saavutame forintit konverteeritavuse reaalse vahetuskursiga, ainult siis võime kaotada eripiirangud riiklike firmade välisvaluutaostudelt. Siis on forintid firmale kättesaadavad piiratult ja seega hoitakse kõva valuuta nõudlust ohjes.

b) Kui eelmises punktis esitatud tingimusi ei täideta, tuleb riik-

like firmade välisvaluutaoste piirata otseste halduslike meetmetega.

7. Riiklik firma peaks olema sõltumatu nende investeerimisotsuste tegemisel, mida ta saab finantseerida oma säästudest või pangakrediitidest või kapitaliturult saadud fondide abil. Kui aga ka kesk- või kohaliku valitsuse eelarve sisaldab kulutusi investeeringu finantseerimiseks või kui krediidil on riiklikud garantiid, siis peab see seadusandlik organ (parlament, kohalik volikogu), kes kontrollib projekti finantseerivat organisatsiooni, investeeringu ka kinnitama.

Parlamendi kinnitus on nõutav ka siis, kui investering on seoses valitsustevaheliste kokkulepetega. Me ei tohi oma kaasaegsetele ega tulevastele põlvkondadele esitada kui *fait accompli* selliseid kurikuulsaid investeerimisprojekte, nagu see minevikus juhtus, näiteks Bös-Nagyvarosi Doonau Elektriijaam või Ungari osavõtt Siberi gaasimagistraali ehitamisest Nõukogude Liidus. Kui investering ähvardab tuua kahjumit või on mõnes muus suhtes ohtlik, võib selle tühistada. Muidugi, et sedalaadi otsused toovad tavaliselt kaasa märkimisväärset kahju, oleks palju otstarbekam alustada investeerimist alles pärast hoolikat kaalumist. Valitud rahvaesindajaile peab andma õiguse jõuda vastutustundlikule otsusele enne riigi tohutusuure rahakoti vallapäastmist või rahvusvaheliste lepete allkirjutamist.

8. Järgmist punkti nimetan vaid selleks, et siinkohal oleks nimekiri täielik; me käsitleme seda üksikasjalikult hiljem. Riikliku firma juhtidel ei ole õigust ettevõtet müüa. See on omaniku õigus, firma juht aga on vaid palgaline töötaja.

Ma ei usu, et punktides 1 ja 2 kirjeldatud iseseisvus ja punktides 3–8 arutatud iseseisvuspääsused suudaksid koos tagada riiklike firmade tõhusa töötamise. Ütleme selgesti — see on **asjatu lootus**. Riiklik firma kannab oma saatust endas, eriti niikaua, kui majanduses riiklik sektor domineerib; ei ole mingit imerohtu, mis paneks selle töötama suure efektiivsusega. On tõsi, et riikliku sektori ebaefektiivsus ei saa jätta kedagi ükskõikseks ja eespool toodud soovitusel võiksid aidata seda vähendada. Siiski õigustavad neid soovitusi esmajoones muud eesmärgid, millest ma rõhutan kahte.

Kõige tähtsam on **erasektori kaitsmine**. Riigi ressursid on piiratud, neid tahab kasutada nii riiklik kui ka erasektor. Kuid nende kahe rivaali võimalused konkurentsivõimeliste ressursside pärast ei ole võrdsed. Riiklike firmade isu ressursside järele on täitmatu, sest nad on harjunud lõtvade eelarvekitsendustega, seevastu

erasektori nõudlust piiravad ranged eelarvekitsendused. Riiklikel firmadel on kindlaks kujunenud sidemed pankadega ja võimuorganitega ning juba firmade suurus annab neile palju eeliseid ressurside hankimisel. Riiklikele firmadele rangete krediidi-piirangute seadmine, neis makstavate palkade reguleerimine, riiklike investeeringute kontrollimine ja muud kitsendused on vajalikud kaitsmaks erasektorit riikliku sektori sihi eest alla neelata kõik ressursid. Need, kes suhtuvad tõsiselt erasektori arendamise ülesandesse, ei saa lubada, et kahe sektori osa ressurside jaotamisel määrataks kindlaks poliitiliste ja majanduslike jõudude vaba mänguga.

Mina ei kuulu nende hulka, kes toetavad sageli kuulnud loosungit kahele sektorile võrdsete konkurentsitingimuste loomise kohta. Väidan hoopiski, et kõiki rahvamajandusharusid ei ole vaja kohelda ühtemoodi. Need, kes kulutavad riigi fonde, ei saa nõuda samu õigusi, kui on neil, kes toetuvad omaenda ressursidele. Teisel juhul, kus kodanik kulutab oma raha, kasutab ta põhilist inimõigust. Esimesel juhul, kus raha tuleb riigi taskust, peaks ühiskond kulutusi rangelt kontrollima. Täpselt niisama õigustatud, nagu on üleskutse "Käed eemale erasektorist!", on nõudmine, et riiklikku sektorit kontrollitaks kõva käega.

See mõte vastandub praegusele praktikale, s. t. erasektori bürookraatlikule piiramisele ja riikliku sektori liberaliseerimisele. Minu seisukoht on vastuolus ka mitmete majandusteadlaste ja poliitikute omaga, kes on korduvalt kutsunud poliitikat jätkama ja isegi laiendama — nende ettepanekuis ja platvormides väljendub tahe riiklikele firmadele kindlustada piiramatut vabadust, jättes samal ajal erasektorile sadu piiranguid.

Teine, niisama tähtis eesmärk, mis õigustab riikliku sektori nõudmistest piiramist, on riigi **makroökonomiline stabiliseerimine**. Il peatükist saab selgeks, et fiskaal-, finants- ja palgadistsipliini range kehtestamine on hädavajalik, samuti nagu on vaja hoolikalt järele mõelda enne investeeringute kohta tehtavate otsuste langetamist, kui tegemist on riiklike ressurside kasutamisega. Eespool viitasime korduvalt parlamendi rollile. Ma ei taha siin peatuda sellel, milline peaks olema tulevase Ungari parlamendi ja homse Ungari riiklikule sektorile majandusplaan koostava bürokraatia töösuhe. Selle suhte kujundamisel peame arvestama plaanimajanduse monoliitse struktuuri oludes kogunenud kogemusi juhtivate poliitiliste organite ja madalama astme majandusinstituutide vahelistest suhetest (kokkulepete sõlmimine, informatsiooni moonutamine).

Peame ka kaaluma arenenud parlamentaarsete demokraatiade kogemuste, s. t. nende maade parlamentide ja riikliku bürokraatia töösuhete plusse ja miinuseid. Samal ajal peame aru saama, et ühelgi parlamentaarsel demokraatial ei ole eales olnud sellist tohutu suurt riiklikku sektorit, nagu on tulevasel Ungari parlamendil. Kui me ei taha, et tulevase parlamendi otsused jäävad vaid templiks bürokraatia otsustel, ja kui tahame vältida, et riikliku sektori halvaksid lõputud parlamendivaidlused, siis ei ole meil muud teed kui püüda suunata parlamendi ja riikliku sektori koostöö keskteele, kus läbirääkimistes on välditav nii liigne sekkumine kui ka piiramatu vabadus. On ülitähtis, et kõigil poliitilistel jõududel oleksid oma väikesed ekspertrühmad, mis aitaksid neil teostada tõelist kontrolli riikliku sektori üle, ilma et oleks kunagi vaja põhjusest sekkuda selle igapäevasesse tegevusse.

Lisaks tuleb meil luua parlamendi, mitte valitsuse alluvuses institutsioonid, mis oleksid riiklikule administratsioonile vastukaaluks. Algus on tehtud. Loomisel on riiklik revisjonitalutus, mis kontrollib riigiparaadi kulutusi. Teine uus institutsioon – riikliku omandi privatiseerimist juhtiv – jääb tõenäoliselt parlamendi kontrolli alla ja oleks praktiline, et ka keskpank, Ungari Riigipank, alluks parlamendi kontrollile. Kahtlemata on vaja veel paljusid teisi organisatsioone, mis on valitsusmasinast sõltumad.

Ma ei arva, et me peaksime lootma tulevaselt Ungari parlamendilt liiga palju. On vaja terviklikku arengut ja pikka õppeperioodi, enne kui saadikud ja institutsioonid, mis nende ees vastutavad, on oma ülesannetes asjatundjad. See tähendab, et ajakirjandusel ja avalikul arvamusel on suur tähtsus riikliku sektori kontrollimisel, eriti õppeperioodil, kuid ka hiljem. Riiklike firmade majandustulemusi (kasumit ja kahjumit) ei tohi hoida saladuses; need, kes lõppude lõpuks arve kinni maksavad, s. t. riigi kodanikud, peavad olema informeeritud.

Kõigest, mis ma olen öelnud riikliku omandi vältimatute bürokraatlike omaduste kohta, järgneb loogiliselt, et ma kahtlen sügavalt nn. omandireformis, mida praegu Ungaris lubamatu kiirusega läbi viiakse ja mis annab riikliku omandi teisele riiklikule institutsioonile või firmale erinevates juriidilistes vormides (näiteks aktsiatena), mitte aga tõeliselt erakättesse. Samuti olen väga umbusklik "riikliku kapitalituru" suhtes, pean seda kogu Ungari reformiprotsessis üheks kõige grotesksemaks absurduseks. Viimased aastakümned olid küllastatud pseudoreformidest ja see,

mida me praegu üle elame, on nende illusoorsete, võltsmuudatuste viimane laine. Oleme näinud, et organisatsioonil on voli kulutada riigi raha ja ta teeb seda vastutustundetult. Nn. lahendus toimib järgmiselt: andkem omandiõigus sellelt riiklikult organisatsioonilt tolele riiklikule organisatsioonile, mis omakorda jätkab riigi raha vastutustundetut kulutamist.

Muudatusi, mille suhtes ma olen ettevaatlik, on mitmesuguseid. Ühte neist nimetatakse Ungari majandusžargoonis ühisomandiks: üks või mitu riiklikku firmat saab veel ühe teise riikliku firma ühisomanikeks. Teine võimalik muudatus on riikliku kommerts-panga ja mingi muu riikliku firma põimumine: pank omandab osa riikliku firma aktsiatest või vastupidi – riiklikust firmast saab riikliku panga aktsionär. Kolmas võimalus on institutsiooniline omand, mis tähendab seda, et riiklik kindlustuskompanii või linnavolikogu ostab riikliku firma aktsiaid.

Selliseid muudatusi on vähemalt osaliselt tehtud ja üldiselt levivad nad kiiresti. Osa Ungari reformikirjandusest on kaua aega töuganud selliste muudatuste suunas, osa kirjutisi nõuab ikka veel nende laialdasemat rakendamist.²² Kuid kui tugev selline suund ka ei oleks, nii ideede ja intellektuaalsete vaidluste kui ka praktika vallas, olen ma otsustavalt selle vastu. Ma söandan öelda, et ma ei ole ainus, kellel on sellest imiteerimispraktikast kõrini. Me oleme juba oma kätt proovinud nii mõnegi asja imiteerimisel. Riiklik firma imiteerib kasumit maksimeeriva firma käitumist. Bürokratlik tööstuspoliitika, mis reguleerib mitmesuguste tootmisharude kasvu või kahanemist, imiteerib konkurentsi. Hinnamet imiteerib hindade määramisel turgu. Viimased täiendused sellele nimekirjale on imiteeritud aktsiaseltsid, imiteeritud kapitaliturg ja imiteeritud fondibörs. Ja kõik need kokku moodustavad Ungari *Wall Street*'i – üleni plastmassist!

Läänlane, kes tuleb siia mõneks nädalaks, ütleme näiteks Maa-ilmapangast või Rahvusvahelisest Valuutafondist, võib sattuda nende võltsingute mõju alla; välismaalt tulnud külalistele kipub meeldima see, mis näib tuttavana. Budapestis ringi jalutav lään-

²² Ma ei saa pakkuda siin ülevaadet kogu seda laadi kirjandusest ja käesoleva raamatu ülesanne ei ole nende hulgast üht teisele eelistada. Minu mulje on, et kõige tugevam oli M. Tardos'i mõju (tema viimastest töödest vt. 1988 a ja b). Vt. ka T. Sárközy (1989). Samasuguseid mõtteid avaldas ka Majanduse Juhtimise Konsultatiivkomitee (1988). Põhjaliku ülevaate Ungaris toimunud vaidlustest omandireformi asjus leiata J. Bársony (1989) ja L. Lengyeli töödes (1989, lk. 153–185).

lane on meelitatud McDonaldsit silmates – lihtsalt sellepärast, et see tuletab meelde Big Maci tuttavat maitset. Samuti on tal meeldiv siin näha tuntud panku, aktsiaseltsi ja fondibörsi. Võib juhtuda, et ta ei märkagi, et needsamad pangad, aktsiaseltsid ja fondibörsid on võltsing. Mis siin toimub, on mingi omamoodi monopolimäng, milles osalejad ei ole mitte lapsed, vaid täiskasvanud ametnikud, mingi kummaline hasartmäng, kus ei mängita paberist rahaga, vaid tõeliste riiklike fondidega.

Millal ma ka ei jõuaks vestluses selle punktini, alati esitatakse mulle järgmine vastuväide: "Miks te ometi ei vaata ringi tänapäeva kapitalistlikus maailmas? Ka seal võib leida palju aktsiaseltse, mille aktsiate enamik kuulub teistele firmadele, kindlustuskompaniidele, kasumit mitte andvatele asutustele (näiteks pensionifondidele või ülikoolidele) või kohalikele valitsustele." Tõepoolest, miks ma tahan, et sellise mitteeravormilise omandi osatähtsus oleks Ungaris väiksem kui tänapäeva kapitalistlikes riikides?

Minu kindel veendumus on, et ajalugu ei ole nagu filmilint, mida võib igal hetkel peatada või oma suva järgi kiiresti edasi või tagasi kerida. Sotsialistlik riiklik omand tähendab omandi sajamprotsendilist impersonaliseerimist. Me ei saa seda protsessi lihtsalt ümber pöörata, püüdes viia selle tagasi 95, 90, 85 jne. protsendini. Filmilint tuleb täielikult tagasi kerida ja mängida uuesti algusest peale. Vaadeldgem kapitalistliku maailma oleviku ja mineviku sündmusi veidi lähemalt. Puudutasime seda probleemi juba tänapäeva Ungari erasektori analüüsimisel. Võtkem järg jälle üles ja andkem lühike ülevaade majanduse sajanditepikkuse kapitalistliku arengu dünaamikast.

Kapitalismi arengu esimene liikumapanev jõud on kõigis maades üksikettevõtjad; need on kõige osavamad ja õnnelikumad väikeettevõtjad, kes kas kiiresti või põlvkondade jooksul koguvad kapitali. See kehtib kapitalismi ajaloo kohta nii riigi kui ka enamikliku suurte kapitalistlike firmade tasandil. Ettevõtjad tulevad ja lähevad, ühed peavad vastu, teised vajuvad põhja. On neid, kes ei jõua kaugemale armetust poest või tagasihoidlikust, keskmise suurusega vabrikust, ja neid, kelle ettevõtte kasvab mammutkompaniiks. Samal ajal koguneb pidevalt ka vähemisikulist kapitali; see kapital kuulub inimestele, kes panevad oma säästud panku või aktsiasesse. Sedamööda, kuidas tugevneb omandi turvalisus, kuidas areneb juriidiline infrastruktuur ja levivad õiglase ärijuhtimise eetilised normid, võime oodata ka mitteerainvesteeringute mitmesuguste vormide levikut. Muidugi tähendab

selline protsess ka seda, et riik mõistlikke äritehinguid garanteerib.

Kõiki asjaolusid arvestav põhjalik analüüs näitab siiski, et paljusid neist institutsiooniliste investeeringute vormidest hoiab ülal eraomanike huvi. See huvi avaldab mõju mittekommertsinstitutsioonide investeeringute käitumisele. Või siis on tagaplaanil kaunis võimas asutus, ülikool või fond, millel on traditsioonid ja tõeline omavalitsusorgan. Muidugi kasutab selline institutsioon karmi kätt kindlustamaks oma investeeringute tulukust, seda enam, et ta on ka rahaliselt autonoomne ja et ta ei saa loota riigi isalikule hoolele. Seega kasvab mitteerainvesteeringute osatähtsus selle protsessi funktsioonina.

Siia tuleks aga lisada kaks iseloomustavat kommentaari. Esiteks, tõeliselt uus ettevõtmine on harva mitteerainvesteering. Viimase viiekümne aasta kõige tähtsamate uute toodete taga on identifitseeritavad ettevõtlikud üksikisikud või rühmad, kes finantseerisid kogu protsessi oma taskust. Ainsad olulised erandid olid uuendused, mis tihedalt seonduvad sõjatööstuse või suurte infrastruktuuri rajatistega. Näib loomulik, et uue lennuvälja ehitamiseks vajaliku kapitali peaks eraldama keskvalitsus, tehes koostööd kohalike valitsustega. Kuid see oleks erand reeglile, mida tavaliselt järgitakse, kui juurutatakse midagi tõeliselt uut. Sündmuste loomulik käik on järgmine: pioneerid saavad uuest tootest uues tööstusharus või uuel turul suure kasumi, kuid nemad on ka need, kes kannatavad kahju, kui ettevõtmine karile jookseb. Algatajate kapitali täiendavad sageli erainvesteeringud väljastpoolt, eriti need, kes on valmis riskima erakordselt kõrge kasumi lootuses.^{2 3}

Teine kommentaar on tegelikult küsimus: miks peaks Ungari juhinduma sellest omandi impersonaalsuse astmest, mis on omane tänapäeva kapitalismile?

Olen täiesti teadlik sellest, et aktsiaseltsidel on tänapäeva kõrgelt arenenud kapitalistlikes maades suur tähtsus ja et aktsiaettevõtete miljonitel aktsionäridel on ettevõtete juhtimisega vähemalt kaudne side. Kasutades Albert Hirschmani tuntud dihhotoomiat, võib öelda, et väikeaktsionär väljendab oma hukkamõistu pigem "väljaastumisega", s. t. talle mitte enam meeldivatest aktsiatest lahtisaamisega, kui "häälega", s. t. firma juhtkonna otsese mõju-

^{2 3} USA-s ja teistes arenenud tööstusmaades moodustatakse erilised finantsinstitutsioonid sedalaadi "riskikapitali" finantseerimiseks.

tamisega. Paljud eraomanikud ei tee otsuseid oma investeerimisportfelli kohta otse, vaid kasutavad vahendajaid. Moodsas kapitalistlikus majanduses on tuhandetel või kümnetel tuhandetel kindlustuskompaniidel või pensionifondidel suured aktsiapakid suurkorporatsioonides. "Väike" eraomanik on kaugel eemal *Wall Street*'i tehingutest. Tema raha on kaalul; korporatsiooni rentaablus mõjutab lõppkokkuvõttes tema isiklikku jõukust ja heaolu, kuid ühendus korporatsiooniga on tal nii kaudne, et see on teatud määral muutunud ebaisikuliseks. Arvestades neid hästituntud fakte, ei peaks Ungari täna jäljendama kaasaegset USA-d või Jaapanit. Kui näiteks institutsioonilise omandi osatähtsus oleks Jaapanis 42 protsenti ja USA-s 37 protsenti (muidugi on need väljamõeldud arvud), kas me siis tõesti peaksime järgima seda 37 või 42 protsendi mudelit?

Ka Läänes kritiseeritakse omandi umbisikulikustumist ja minu arvates on see kriitika sageli õige. Saatuse pilkena on sotsialismiitud tänapäeva kapitalismis juba kohal. Palju on neid, kes usuvad, et omand on kindlustuses, tervishoius ja panganduses muutunud liiga umbisikuliseks. USA-s näeme praegu klassikalist näidet eelarvekitsenduste lõdvenemisest, seda nimelt elamuehitusele spetsialiseeruvate hoiu- ja laenuühingute puhul. Paljud neist ühinguist on juba pankrotti läinud, osa seetõttu, et nad kuritarvitasid hoiustajate usaldust ja andsid massiliselt krediiti ehitusettevõtjatele, kes osutasid mitteusaldatavaks võlgnikeks.

Selline mudel on Ungari majandusteadlastele liigagi hästi tuttav. Nüüd on riigi käes kord oma taskud pahupidi pöörata ja need ühingud päästa. Kui ta seda ei teeks, võiksid hoiustajad vallandada hoiuste väljamaksmise laine, mille tagajärjeks võiks olla raske finantskriis, nagu oli 1929. aastal. Kas see on tõesti eeskuju, mida me peaksime järgima? Kindlasti mitte! Paljud USA majandusteadlased usuvad, et nendes ühingutes oleks algusest peale tulnud rakendada palju rangemaid kitsendusi ja et riigi garantiide tingimused pidanuksid olema selgemad. Riik nagu Ungari peab erilise hoolega jälgima, et ta ei läheks sama teed, sest siin on viimastel aastakümnetel vankumatu usk riigi isarolli sügavasti juurdunud.

Tuleme nüüd lühidalt tagasi riiklike firmade juhtide palga juurde. Mina vaatan riikliku firma edukat juhti kui kõrgesti austatud ametnikku, kelle mõjukus ei ole väiksem saadiku, linnapea või kindrali omast. Ärge aga tehke viga – ta ei ole ärimees. Kui ta teeb oma tööd hästi, peaks ta saama head raha. Kuid tema palgal ei tohiks lasta tõusta astronoomiliste arvudeni. Ma ei mõis-

ta seda hukka mitte üksnes seetõttu, et riigil on praegu suuri raskusi. Ka jõukas riigis oleks riikliku sektori ettevõtte juht ikka ametnik, kellele makstakse riigieelarvest, ja mitte isik, kellel on õigus eraisikute raha korraldada. Parlamendi ülesanne on määrata kindlaks peaministri ja kindralite palgad, sama organ peaks määrama ka riiklike firmade juhtide palga lae.

Nagu eespool märgitud, osaline detsentraliseerimine, mis Ungari reformiprotsessis on teostatud, on riiklike firmade juhtides arendanud mõned tõelise ettevõtja iseloomujooned. On mõistlik loota, et selline areng toimub ka nende rahalistes ja moraalistes stiimulites. Kuigi keegi ei arva, et advokaadile peaks maksma preemiat võrdeliselt aastate arvuga, mida süüdimõistetud vanglas veedavad, oleks üsnagi otstarbekas kaaluda riigifirmade juhtidele lisaks kindlale palgale preemiate maksmist. Kuid selliste lisade osatähtsus peaks jääma tagasihoidlikuks. Tänapäevase Ungari põhi-joontes suvalise ning moonutatud hinna- ja maksusüsteemi taustal jääb kasumi majanduslik määratlus suureks tüliõunaks. Majanduslikust seisukohast ei ole mingi valemi kasutamine riikliku firma juhi preemia seostamiseks firma nn. kasumiga õigustatud.

Kuigi ma soovitan, et Ungari parlament määraks kindlaks riigifirmade juhtide palga ülempiiri, ei pea ma vajalikuks rakendada samasuguseid meetmeid erafirmadesse palgatud juhtide puhul. Kui erafirma omanik tahab omaenda taskust maksta ükskõik millisele töötajale miljon forintit aastas, peab tal olema vabadus seda teha; tema teab, kas töötaja on seda väärt või mitte. Kuid kellelgi ei ole õigust saada palgana suvaliselt määratud rahasummat kompanii kassast või lasta sellise summa mingil haldusorganil heaks kiita, kui see raha tuleb riigieelarvest.

Lubage mul esitada kujukas näide. Praegu vaieldakse selle üle, kas Ungari peaks saama 1995. aasta maailmanäituse (EXPO) korraldajaks. Küsimus tuleb arutusele parlamendis, kus saadikud hääletavad valitsuse või mõne tema osakonna ettepaneku üle. Ma soovitan järgmist.

Need valitsusametnikud, komiteede liikmed ja ministriumide volinikud, kes ettepanekut pooldavad, peaksid pandiks pakkuma oma isikliku vara: oma kooperatiivkorterid, eramud, suvemajad, autod või kunstiteosed. Ettepaneku lisas peaks olema esitatud nende varade täielik nimekiri. Asjaosalistel peaks olema vabadus määrata, millist osa oma varast nad pantida ei soovi, kuid samuti peaks olema selge, et varad, mille peale nad hüpoteegi teevad, on neile kallid. Loomulikult on nende varade väärtus vaid murdosa

eeldatavatest kuludest. Kuid need hüpoteegid peaksid siiski kujutama endast olulist osa kõigist nende inimeste elutööga kogutud ainelistest väärtustest.

EXPO seaduseelnõu peaks ette nägema helde tasu ettepaneku tegijaile, kui see sündmus on nii edukas nagu lubatud. Sama seaduseelnõu peaks ette nägema ka panditud varade täieliku võõrandamise, kui näitus läbi kukub.

Minu arvates peaksid sellised tingimused tegema seaduseelnõu koostajaile täiesti selgeks, mida tähendab riskimine, kui see võib oma taskut mõjutada. Kui nad neil tingimustel pigem ettepanekust loobuksid, peab neil muidugi olema õigus seda teha.

Ärge saage minust valesti aru. Ma ei soovita, et ühegi teise maa valitsus peaks ükskõik millise seaduseelnõu puhul sama protseduuri järgima. Ma teen ettepaneku poolnaljatades, näitlikustamiseks tõsist küsimust. Ungari elanikud on tõesti hämmingus, sest nelja aastakümnega on muutunud endastmõistetavaks, et partei ja riigi funktsionäärid teevad miljardeid forinteid ja tohutuid projekte nõudvaid otsuseid ühe suletõmbega. Kui projektid olid viljakad, oli tore; kui nad seda ei olnud, oli paha küll, aga ametnikud ise ei kaotanud pennigi. Ka see äärmuslik näide on toodud osutamaks, et lõpuks on aeg luua seos otsustaja oma tasku ja tema algatatud majandusotsuse vahele.

NIHE KAHE SEKTORI OSATÄHTSUSES — PRIVATISEERIMINE

Ma pean soovitatavaks suurendada erasektori osatähtsust võimalikult kiiresti nii palju, et ta annaks enamiku rahvamajanduse kogutoodangust. Aga seda on võimalik saavutada ainult üldise arengu ja sotsiaalsete muutuste kaudu. Need protsessid ei ole alanud hiljuti, vaid on veninud juba paar aastakümnet. Nüüd on vaja arengut praktilisi meetmeid rakendades kiirendada.

Mulle ei meeldi loosung "reprivatiseerimine". Margaret Thatcheril oli alust kasutada seda loosungit Suurbritannias, kus erasektor oli riigistamise ajal säilinud. Pealegi on Suurbritannias piisavalt kodumaist kapitali riigisektori väljaostmiseks ja seda hea hinna eest (ehkki pean mõnna, et ka seal on reprivatiseerimisel raskusi).

Millised on eesmärgid, mida Ungaris on võimalik saavutada, ja

mida ma pean eeltingimusteks? Vaadeldgem teist küsimust esimesena.

Riigi omandit ei tohi pillata, jagades seda igapähele lihtsalt heast südamest. Seda nähtust kohtab lugematutes vormides iga nurga peal. Näiteks pean ma täiesti õigustamatuks riigikorterite müümist üürnikele hinnaga, mis on vaid osa nende tõelisest turuhinnast. Veelgi halvem on, kui ostja peab ostuhinnast sularahas sisse maksma vaid tühise osa. Nii võib senine üürnik saada sajaruutmeetrise korteri Budas, Ungari pealinna kõige kallimas osas, makstes sisse mitte rohkem kui korteri ühe ruutmeetri hinna turuhinnas arvestatuna. See on täielik nonsens, eriti kui arvestada, et seesama üürnik on aastakümneid saanud riigilt dotatsiooni madala üürina.

Mul puuduvad täpsed andmed selle kohta, kui palju aktsiaid erasikud saavad praegusel riiklike firmade aktsiaseltsideks muutmisel, ja ma ei ole tuttav ka praeguste noteeritud hindadega, mida firmade juhtidele ja teistele töötajatele pakutakse. Mingi eelisõigus aktsiate ostmisel ja hinnasoodustused näivad teatud määral olevat õigustatud. Kuid oleks täiesti rumal lasta kellelgi saada aktsionäriks võileivahinna eest, olgu ta siis firma juht või lihtsalt firma töötaja.

On tehtud ettepanek, et riigi vara tuleks jaotada inimestele, nagu oleks selle omandamine nende kodanikuõigus. Selle skeemi järgi oleks igal kodanikul õigus saada ivake kapitali, mida ta edaspidi võiks vabalt investeerida või müüa. Selline ettepanek on ekslik. See jätab mulje, et isake riik on teise ilma läinud ja jätnud meile, oma orvuksjäänud lastele, pärandi, mis tuleb võrdset jaotada. Kuid riik on elus ja terve. Riigiaparaat on kohustatud tema kätte usaldatud vara hoolega kasutama, kuni ilmub uus omanik, kes suudab tagada kindlama ja mõjusama hoolduse. Praegu ei ole küsimus vara laiali jaotamises, vaid pigem selles, kuidas anda see parema omaniku kätte. Selle eeltingimus on, et tõeline eraettevõtluse motivatsioon leviks ja süveneks.

Pöörakem nüüd tähelepanu minu positiivsetele ettepanekutele.

1. Erasektori liikmeile tuleks anda võimalus osta riikliku sektori varasid sobivate osadena. Perel peaks olema vabadus osta riigi kinnisvara (kortereid ja isegi paljukorterilisi maju, maatükke, kauplusi jm.). Eraettevõtjail peaks olema õigus omandada riiklike ettevõtteid. Ilmselt oleks tänapäeva Ungaris ebareaalne loota, et eraettevõtjad ostaksid tohutu suuri riiklike firmasid. Kuid neil peaks olema võimalus osta väiksemaid ettevõtteid. Seda peaks hõlbustama kunstlikult ühendatud üksustest koosne-

vate hiigelettevõtete ositamisega. Siis võiks need osad müüa eraettevõtjaile. Põhimõtet "topelt või mängust välja" ei tohiks siin kunagi rakendada. Kunstlikult suureks paisutatud mammutit on võimalik jagada kümneks väiksemaks ja tugevamaks üksuseks, müüa neist näiteks viis ja jätta ülejäänud riiklikult juhitavaks.

See riikliku omandi erakätesse andmine ei tohi mingil juhul viia suurte jagamatute üksuste vägivaldsele lõhkumisele. Täna Ungari majandus on liiga kontsentreeritud, võrrelduna isegi arenenud tööstusmaade majandusega. On hulgaliselt võimalusi luua väiksemaid üksusi, kuid ei ole mingit vajadust üleliia kiirustada. Hädavajalik on põhjalikult analüüsida tõeliste turumajanduste kontsentratsiooni struktuuri, kus konkurents on teinud mingi loomuliku valiku. Neis majandustes eksisteerivad kõrvuti ja teevad koostööd suured, keskmised ja väikesed ettevõtted ning isegi kodutöönduses töötavad inimesed. Ungari vajab kõiki neid ettevõtte suurusjärke.

Oleks rumal rakendada ühesuguseid meetodeid kõigis majandusharudes või kõigi firmade puhul, arvestamata firma suurust. Hiigelfirmaga tuleb toimida teisiti kui riikliku toidupoe või väikese autoparandustöökojaga. Sama kehtib kõigi järgmistes (2.–8.) punktides käsitletavate privatiseerimisvormide kohta. Väiksemate üksuste andmine riigi omandist üksikisiku või isikute rühma kätte on suhteliselt lihtne. Mida suurem on üksus, seda vajalikumad on muud õiguslikud vormid. (Vt. kommentaare aktsiaseltsi kohta punktis 9.)

2. Hoolimata suurusest peab eraomandusse müüdav riiklik omand vahetama omanikku tõelise turuhinna alusel. Üldiselt peaks vara müüma oksjonil ja võimalikele ostjaile tuleks avalikust müügist alati teatada. Paljudel juhtudel ei ole tagatud, et riiklik institutsioon, kes on nimeliseks müüjaks, tõesti huvituks reaalse (piisavalt kõrge) hinna määramisest, seepärast võiks olla kasulik alghinna määramisse kaasata sõltumatuid institutsioone. Mõnd liiki müügi puhul on alghinda määrata kerge; näiteks elamispinnaturul pakub hea lähtekoha eraturuhind. Tootmisfirmade müük on muidugi keerulisem. Siin võiks alustada küsimusest, kui palju peab eraettevõtja oma taskust investeerima, et luua tootmisüksust, mis sarnaneb pakutavaga.

3. Tuleb luua krediidisüsteem riikliku omandi ostmiseks. Alljärgnev näide visandab sellise tehingu võimaliku struktuuri, aga see on mõeldud ainult näitlikustamiseks, mingil juhul ei tohi seda käsitada kui viimistletud ettepanekut.

Eraisik või rühm eraisikuid soovib osta riigi omandit, mille väär-

tuseks on hinnatud 20 miljonit forintit (kooskõlas punktis 2 öelduga eeldame, et see on tegelik hind ilma mingi hinnaalanduseta). Ostja peab müüjale maksuma sularahas viis miljonit forintit, ülejäänud 15 miljonit tuleb tal maksta võrdsete osamaksetena koos protsentidega mitte rohkem kui viie aasta jooksul. Kõnesolev kahekümnemiljoniline riiklik omand muutub tehingu hetkel eraomandiks, kuid talle jääb võlasuurune hüpoteek.

Selle hüpoteegi tingimused peavad olema ranged. Kui uus omanik ei suuda tähtajal osamaksu maksta, kaotab ta oma esialgsest sissemaksust sama suure osa (pärast kohtuprotsessi) ja omand läheb tagasi riigiorganile, kes selle krediiditehingu sooritas.

Selle näite tuum ei ole süsteemi arvulistes proportsioonides (s. t. siin ei ole mingit mõtet nimetada hüpoteegilaenu allikat või institutsiooni, kes peab krediidikokkuleppe sõlmima). Eesmärk on pigem illustreerida majanduspoliitika kaht olulist asjaolu. Esiteks, eraisikutele müügi ülempiiri ei määra praegune eravara kogusuurus. Kui erasektori käsutuses on praegu kokku sada ühikut kapitali, mida saab kulutada riikliku omandi ostmiseks, siis on tal võimalik osta riiklikku omandit mitmesaja ühiku väärtuses, kusjuures vahe kaetakse krediidiga. Seega on, niivõrd kui eravara suurus asjasse puutub, võimalik riikliku omandi erakätesse andmist märgatavalt kiirendada. Teiseks, krediiti tuleks anda tõelistele, lihast ja verest isikutele, mitte aga jagada mingi ebaisikulise fondituru kaudu. Sellel lihast ja verest isikul peaks olema õigus saada suurt krediiti, aga kui ta ükskord ei suuda tagasi maksta, peab talle osaks saama isegi algkapitali täielik kaotus.

4. Riigi varade eraisikuile rendile andmise praktika on Ungaris juba üsnagi laialt levinud. Seda praktikat on tingimata vaja. Kuid tuleb vältida kaht viga. Üks viga on, kui rendile andjana tegutsev riiklik firma on ahne ja nõuab arutult kõrget renti. See ajendab rendile võtjat riigi omandit julgemalt ekspluateerima: ta pigistab sellest välja kõik, mis võimalik, ja liigub siis edasi. Teine viga on, kui rendile andja riigi vara pillab, määrates põhjendamatu madala rendi. Lühidalt, rent peab olema mõistlik ja reaalne.

Rendisüsteem võib ka sillutada teed müümisele. Üheltpoolt saab rendile võtja kogemusi ja suudab otsustada, kas kõnesolevat vara tasub osta. Teiselt poolt saab riiklik omanik kindlaks määrata mõistliku hinna. On olemas tuntud valemeid, mille järgi renti kapitali väärtuseks ümber arvutada.

5. Osa Ungari riiklikust varast võib müüa välismaalastele, kuid ainult niisuguses ulatuses, mis on kooskõlas rahvuslike huvidega.

Ükski majandusraskus ei saa õigustada riigi vara odavat väljamüümist.

Vaadeldgem väliskapitali huve: see ei tule Ungarisse mitte heast südamest, vaid et kasumit saada. Võib olla ka muid motive. Näiteks võib väliskapital pidada Ungarit tugialaks ja esmaseks harjutusplatsiks Ida-Euroopa turgude vallutamisel. Kuid igal juhul juhindub ta loomulikult oma huvidest ja oleks mõttetu halvata seda protsessi ideoloogiliste või kõlbeliste eelarvamuste tõttu.

Nüüd tekib küsimus: kui väliskapital on kord Ungaris oma kasumi saanud, kas siis meie maa jaoks mingit tulu järele jääb? Sellele küsimusele ei ole üldkehtivat jaatavat ega eitavat vastust, sest igal üksikjuhul on määravad tehingu konkreetset tingimused. Oleks arutu püüda ligi meelitada väliskapitali, seadmata mingeid tingimusi, öeldes vaid: "Palun olge nii kenad ja tulge ostke Ungari riigi varasid." Kõigepealt võiks Ungari kasu saada siis, kui ostuhind on arukas.²⁴ Edasi võiks Ungaril olla kasu sellest, kui väliskapital tooks kaasa moodsaid seadmeid ning juhtimis-, äri- ja tehnilisi kogemusi. Kui firmat juhivad välisomanikud, on sageli võimalik saavutada kõrge organisatsiooniline tase ja hea distsipliin. Sedalaadi näidetest piisab positiivse mõju avaldamiseks. Muidugi tuleb vaadata ka väliskapitali võimalikku mõju tööhõivele, see mõju võib sageli olla hea. Kuid võimatu on õigustada tehingut üksnes sellest kriteeriumist lähtudes. Me ei tohi müüa Ungari riiklikku omandit välismaalastele ükskõik millise hinnaga ainult selleks, et päästa ohus olevaid töökohti. Tööhõivepoliitika käsutuses on mitmeid abinõusid ja nende kõige soodsam kombinatsioon tuleb määrata igal üksikjuhul.

Võib-olla tasuks määrata kindlaks Ungari riikliku omandi sellē

²⁴ Päevalehed teatasid, et üks Briti firma ostis ära Ungari Ganzi mootoritehase aktsiate kontrollpaki. Maksti 2 miljonit naelsterlingit sularahas. Ülejäänud osa ostuhinnast, 10 miljonit naelsterlingit, makstakse korrapäraste osamaksetena.

Selline kahemiljoniline sularahas maksmine on šokeeriv. Ma olen tuttav Massachusettsi osariigi Bostoni piirkonna praeguste korterihindadega. Kui võrdleme tagasihoidliku, hea kvaliteediga seistsmekümneruutmeetrise korteri hinda summaga, mis britlased tehase' eest sisse maksid, selgub, et selle summa eest ei saaks osta rohkem kui 12 sellist korterit. Isegi kui tehase füüsilised varad olnuksid täiesti väärtusetud, maksnuks Ganzi kaubafirma mitu korda rohkem sellest ostuhinnast. Selline Ungari riikliku vara pillamine on lubamatu.

osa ülempiir, mille välismaalased võivad ära osta.²⁵ Kuid isegi kui kehtestatakse sellekohased olemasoleva riikliku vara ostmise limiidid, ei või mingil juhul kehtestada piiranguid otsestele välisinvesteeringutele, s. t. juhtudel, kui väliskapital asutab Ungaris uue ettevõtte suuresti välisressurssidega.

6. Sageli võib kuulda häbelikke väiteid, et riigi varade müük ei ole mõeldud eelarve lisatulude saamiseks. Tegelikult on õnnestunud mõne viimase aasta jooksul diskrediteerida tasakaalustatud eelarve ideed koguni sel määral, et soov saada tulusid on muutunud millekski häbiväärseks. Eelarvet arutame üksikasjalikumalt II peatükis. Siin piisab, kui esitame fakti, et riigi varade müümine saab riigieelarve tulude üheks peamiseks allikaks. Sellest järgneb loogiliselt, et ei saa olla ükskõikne müügihinna suhtes. On palju neid, kes ei väsi rõhutamast vajadust panna suurtele tuludele peale kõrged maksud. Kuid samad ümberjaotajad unustavad rääkida hinnast, mille eest üürnikele müüakse riigile kuuluvaid kortereid, ja nad muudkui põikleavad kõrvale küsimusest, kellel on nn. transformatsiooniskeemi puhul õigus eraaktsiatele ja millise hinnaga.

Iga tehing, milles riigi vara müüakse korraliku hinnaga, olgu siis kodumaistele või välisostjaile, vabastab Ungari kodanikud sama summa andmisest riigikassasse kas maksude või inflatsiooni kaudu. Selline riigitulude allikas on mõistagi ühekordne ja mitte pidev, kuid ta tuleb parimal ajal, just siis, kui riik valmistub üle saama majanduse stabiliseerimise suurimatest raskustest.

7. Kuues punkt andis lühiülevaate riigi vara müümise mõjust riigikassale, nüüd vaatame selle mõju raharinglusele. Isikud ja üldse erasektor on kogunud märkimisväärse hulga raha. Ei ole mingit võimalust otsustada, kui palju sellest on sundsäästud. Igal juhul lasub see kulutamata raha raske koormana turu kohal ja avaldab talle inflatsioonilist survet. Selle kulutamata raha ringlusse saamiseks on mitmeid teid. Üks selliseid on riigi omandi müümine.

Tegelik sularaha ja krediidi suhe müügitehinguis on oluline nii riigikassa kui raharingluse seisukohast. Tuleme tagasi oma 20-miljonilise näite juurde. Ei ole sugugi tähtsusetu, kas sissemaks sularahas on kaks, viis või kaheksa miljonit. Makroökonoomilised

²⁵ Lõuna-Korea valitsus lõi samalaadse protsessi reguleerimiseks institutsionaalse ja juriidilise struktuuri. Ta asutas nn. Korea fondi — see on ainus kanal, mille kaudu välismaalased saavad osta Korea vara. See näide väärrib kindlasti hoolikat uurimist.

kaalutlused nõuavad suurimat võimalikku sularaha osa tehingus. Kuid liiga range kinnipidamine tohutu sularaha sissemakse nõudest võib müüki oluliselt takistada. Seetõttu on mõningane katsetamine turul möödapääsmatu.

8. Ungaris võimaldab nn. korporatsiooniseadus riiklikul ettevõttel muuta end aktsiaseltsiks ja aktsiatel minna mitmesuguste omanike kätte. Minu arvates on see vorm iseenesest piisavalt paindlik selleks, et toimuks soodne omandivormide muutus, kuid ka selleks, et muutused oleksid ainult näilised või isegi päris kahjulikud. Avalikke vaidlusi selles küsimuses on rohkesti, kusjuures võib sageli kuulda tugevat kriitikat. Tahaksin siinkohal selgitada oma seisukohta.

Minu arvates saavutab riikliku ettevõtte muutmine aktsiaseltsiks lõppkokkuvõttes oma eesmärgi sedavõrd, kuivõrd see tähendab firma **tõelist** privatiseerimist. Kuigi võib-olla ei teeks aktsiate minek riigi ühest käest teise midagi halba, ei ootaks ma sellest ka midagi head.

Aktsiate erakätte mineku kohta tahaksin ma kõigepealt öelda, milline on minu meelest **vale** menetlus.

Ei või lubada, et praegused firmajuhid lihtsalt aproprieeriks firma ja muudaksid ennast riigi palgatöötajaist omanikeks või täpsemalt omanik-juhtideks, kombineerides omandiõiguse juhtimisega. Uutel omanikel peaksid olema juhtide määramisel vabad käed. Nad peaksid saama alles jätta vana juhtkonna, kui nad tahavad, või määrama uued juhid, kui nad seda eelistavad. Neil peaks olema ka õigus määrata juhtide palku ja ainelisi stiimuleid, see peaks hõlmama õiguse pakkuda juhtidele mingi kindla osa aktsiakapitalist soodustatud hinnaga. On lubamatu, et endised juhid ise määraksid uued omanikud ja edutaksid ennast uute omanike esiritta.

Nagu ma mainisin, võib firma töötajatele pakkuda aktsiaid soodustatud hinnaga, kuid minu arvates ainult väikese osa aktsiast. Ei ole soovitatav, et firma tööjõud saab endale kogu aktsiakapitali (pealegi veel **tasuta**, nagu selle lahenduse pooldajad soovivad), nii et riiklik omand muutub firma töötajate kollektiivseks omandiks. See tähendaks omandi isemajandava organisatsiooni juurutamist, mille vastu ma vaidlen järgmises osas. Siin tahaksin kõigepealt käsitleda selle probleemi eetilist külge. Vara, mida firma omandiõiguse muutmise hetkel omab, ei ole üksnes selle firma töötajate loodud. Riiklike investeeringute ja subsiidiumide kaudu, mida firma on saanud, on iga kodanik andnud oma panuse. See, et üks väike kodanike rühm selle vara

nüüd kingiks saab, ei ole millegagi õigustatud. Pealegi oleks mõne töökollektiivi olukord väga hea, sest ta saab õitsva firma kingina, kuna teised saavad suurtes võlgades oleva, kahjumiga töötava "negatiivse vara". Esmane ja olulisim kaalutlusalus peab olema mitte õigus vara omandada, vaid võime seda hästi kasutada. Minu arvates saab ressursside pideva tõhusa kasutamise tagada ainult eraomand.

Ette ei saa seaduste ega eeskirjadega kindlaks määrata, kuidas aktsiad omanike vahel peaksid jagunema. Võin ainult juhtida tähelepanu soovitatavale suunale. Ütleme, et endise riigile kuulunud firma kapital koosneb kümnest tuhandest aktsiast. Ungari praegustes tingimustes ei oleks otstarbekas jagada seda kapitali kümnele tuhandele aktsionärile. Sellisel juhul asendataks endine umbisikuline riiklik omand sama umbisikulise eraomandiga. Soovitatav on domineeriv üksikaktsionär või väike aktsionäride rühm, kes suudaks omandada firma aktsiate kaaluka osa (vähemalt 20 või 30%) ja seega öelda otsustava sõna firma juhtivtöötajate töölemääramisel ja kontrollimisel. Selline püüdlus on kooskõlas eespool esitatud väitega, mis toetab nähtavaid, "käegakatsutavaid" omanikke, kes koos erainvesteeringutega (siin suure hulga aktsiatega) toovad kaasa tugeva huvi firma edu vastu. See domineeriv aktsionäride rühm võib koosneda ungarlastest või välismaalastest, peaasi, et tekiks mõjus, otsene omanikuhuvi.

Üldiselt usun, et firma muutmine aktsiaseltsiks või mõneks muuks juriidiliseks eraomandivormiks võiks toimuda ainult siis, kui selline üksikisik või aktsionäride rühm on olemas. Kui kord "käegakatsutavad" omanikud on ilmunud ja suure hulga aktsiate ostmisega tõestanud oma soovi märgatavalt riskida, võib ülejäänud aktsiad müüa teistele, anonüümseile ostjaile. Mul ei ole usku vastupidise suunaga tegevuskavasse, kus kõigepealt müüakse aktsiaid kõigile ilma erandita, tükeldades aktsiakapitali suvaliselt, ja loodetakse, et siis ilmub keegi, kes suudab oma hääle firma juhtimisel kuuldavaks teha.

9. Riikliku omandi turustamine peaks olema avalik ja selle õiguslik alus peab olema seadusega kindlaks määratud. Seadus peab väga täpselt reguleerima ja piirama endiste juhtide õigusi ja kohustusi. Praegu, kui ma seda raamatut kirjutatan, on tekkimas privatiseerimisega tegelevad õiguslikud ja organisatoorsed struktuurid ning riiklikud institutsioonid. Vaja on ka parlamendikomiteed, kes kontrolliks seaduse täitmist ja teostaks sõltumatut kontrolli privatiseerimise eest vastutavate riiklike organisatsioonide üle.

Tähtis osa on ajakirjandusel. Võimalikele ostjaile ja müüjaile informatsiooni andmiseks on vaja tõelist äriajakirjandust. Ei piisa, kui avaldada siin-seal teateid võltsoksjonite kohta. Ärialased väljaanded peaksid tegema tänase turudžungli palju läbipaistvaks. Avalikkus peaks teadma hinda, millega ostetakse ja müüakse riigile kuuluvaid kortereid, kinnisvara või tehaseid. Üldiselt ei ole juhtudel, kui müüjaks on riik, ruumi ärisaladustele. Isegi neil erandjuhtudel, kus saladus on õigustatud, peaks parlamendikomiteele ikka olema lubatud asja seestpoolt uurida.

Peale äriajakirjanduse on ka teistel massiteabevahenditel ning poliitilisel opositsioonil tähtis osa juhuslike seaduserikkumiste paljastamisel.

Kokku võttes võime öelda, et riikliku omandi müümisel ei tohiks peamine põhimõte olla kiirustamine. Suhtumine "aitab küll, lõpetame ära" on vastutustundetu. Riiklikul omandil on kindel koht seal, kus ta suudab toimida eraomandist tõhusamalt. Näiteks ei tuleks kellelegi pähe soovitada anda eraomandusse maanteed. Juhtudel, kui on raske otsustada, kas efektiivsem on riiklik või eraomand, tuleb analüüsida, kas omandivormi muutus oleks eespool käsitletud nõuete seisukohast vaadatuna efektiivne. Riiklik omand tuleks müüa eraomanikele, kui tehing on otstarbekas makroökonomilisest seisukohast ja kui on tagatise, et mikroökonomilisest seisukohast vaadatuna saaks uus omanik vanast paremini hakkama. Ärgem unustagem, et privatiseerimise esmane eesmärk on turgutada seda **liikumapanevat jõudu**, mida eraomand annab.

Kõik need muutused toimuvad pikaajalises terviklikus protsessis. Seda protsessi tuleks energiliselt kiirendada, kuid ei tohi hüs- teeriliselt kiirustada ega teostada äkilise operatsioonina.

RIIKLIKU JA ERASEKTORI SUHTED

Riikliku ja erasektori vahel ei tohi olla "Berliini müüri".²⁶ Nende vahel arenevad mitut laadi suhted, mõned on terved ja toetust väärt, mõned kahjulikud.

On viimane aeg tühistada seadussätted, mis riiklike firmade või muude riiklike organisatsioonide ja erasektori vahelisi äritehinguid piiravad või mõnel juhul neid isegi keelavad. Olen veendu-

²⁶ Laenasin selle võrdluse A. Nagylt.

nud, et tihedad majandussidemed erasektoriga aitavad riiklikel firmadel töötada paindlikumalt ja täita lünki, mida on jätnud defitsiidimajandus. Paljudel juhtudel on soovitatav, et erakaupmehed vahendaksid riikliku firma toodetud kaupu teisele riiklikule firmale, kes neid kasutab. Erakaupmeestel peaks olema lubatud sisse vedada riiklikele firmadele materjale ja välja vedada nende toodangut.

Igas ühiskonnas võib eraettevõtluse ja valitsuse sektori kokku puutepunktis tekkida korrupsioon. Et riiklik firma on osa valitsuse sektorist, võib julgelt ennustada, et riiklike ja erafirmade vahelistes suhetes võib tekkida mitmesuguseid korrupsioonivorme. Seda on juba kogetud ja erasektori tugevnedes muutuvad sellised juhud sagedasemaks. Ei ole mingit kindlat meetodit, kuidas seda laostavat ja eemaletõukavat, ent siiski vältimatut ümberkujundamise kaaslast vältida. Kuid tasub energiliselt pingutada selle probleemi minimeerimiseks. Selleks sobivad õiguslikud meetmed ja moraalkoodeksid, mis eristavad riikliku ja erasektori suhtlemise korrektseid, ausaid vorme ebaseaduslikest ja moraaluist. Võitlust õiguslike ja eetiliste normide juurutamise eest peab pidama nii kriminaaljälitus kui ka avalikkus.

Võib-olla on siiski veelgi tähtsam, et privatiseerimine kulgeks edukalt. Kui riiklik sektor on kord kaotanud oma ülemvõimu, tugevneb turukonkurentsi maksmapandud distsipliin ja erasektori teatud elementidele jääb vähem võimalusi eriliste soodustuste saamiseks oma suhetest selle sektoriga. Lisaks aitavad kõik II peatükis kirjeldatud majanduslikud muudatused (ühtne vabade hindade süsteem, ühtne konverteeritav valuuta, inflatsiooni ja defitsiidimajanduse likvideerimine) vähendada kiusatusi ja võimalusi korrupsiooniks.

Erilist märkimist väärivad need, kellel on üks jalg ühes, teine jalg teises sektoris. Võtame näiteks riikliku sektori töölise, kes vabal ajal teeb remonditöid. Iseenesest ei ole tema kaksikolemus laiduväärne. Tuleb mõista neid, kes soovivad säilitada turvalisuse, mida riiklik sektor on neile seni pakkunud, aga tahavad suurendada oma sissetulekuid erasektoris. Inimestel on õigus otsustada, kui kaua nad säilitavad sellise kaksikelu, mis tavaliselt toob kaasa pika tööpäeva ja eneseekspluateerimise.

Kuid tuleb kasutada õiguslikke meetmeid ja avaliku arvamuse survet kindlustamiseks, et keegi sellist kahest kuuluvust ei kuritarvita. See käib töölise kohta, kes tunneb kiusatust omastada riikliku firma tootmisvahendeid või kasutada neid renti maksmata. Veelgi rängem ja laiduväärsem on juhtum, kui kahte osa

täidab juhtiv töötaja, kes tegutseb samaaegselt riikliku firma või asutuse juhina ja kodu- või välismaise erafirma omanikuna, palgalise juhina või konsultandina. Niisuguse moraalselt vastu võetamatu kahese kuuluvuse keelamiseks on vaja rangeid eeskirju. Selliseid määrusi võib leida kõigi Lääne arenenud demokraatlike riikide seadusandlikest süsteemidest, nende hoolikas uurimine aitaks samasuguseid meetmeid ette valmistada ka meil.

MUUD OMANDIVORMID

Käsitleme siin kolme omandivormi.

a) **Kooperatiivi omand.** Kooperatiivid võivad olla kaunis kasulikud, kui rakendatakse järgmisi põhimõtteid: liikmed võivad vabalt kooperatiivi astuda ja sealt lahkuda; väljaastumisel saab liige vabalt välja võtta mitte üksnes oma esialgse kapitali, vaid ka oma osa kogunenud kapitalist; kooperatiivi juhib vabalt valitud, tõeline omavalitsus. Sedalaadi kooperatiiv on tegelikult üks erakoostöö vorm ja ei ole majanduses seega mitte sõltumatu "suur sektor", vaid erasektori osa.

Selliseid kooperatiive on juba olemas. Ma tervitaksin nende rohkenemist, ehkki kahtlen nende arvu suurenemises. Elame, näeme.

Mitmesugustesse pseudokooperatiividesse, millel on kõik bürookraatliku riikliku omandi negatiivsed jooned, suhtun ma teisiti. Ideaalne oleks, kui need muudaksid end vabatahtlikult kas tõelisteks kooperatiivideks või muudeks üksusteks, mis töötavad erasektori organisatsiooniliste ja juriidiliste normide järgi. Miinimumprogramm peaks olema igasugusest teesklusest loobudes kuulutada pseudokooperatiivid avalikult riiklikuks omandiks. Igal juhul peab Ungari majandus ennast lõpuks pseudokooperatiividest vabastama.

b) **Kohaliku omavalitsuse omand (munitsipaalomand).** Maakonna, linna või küla valitsusele (s. t. praeguses riiklikus struktuuris volikogule) kuuluva majandusüksuse staatust ei saa üheselt hinnata. Hinnang oleneb kõigepealt sellest, mil määral on kohalik valitsus võimeline käituma tõelise omanikuna. Sellega seoses tuleb tõstatada kaks küsimust. Esiteks, kas kohalik seadusandja on tõeliselt esindav ja demokraatlik. Kui ei, siis tekivad kohalikul omandil kindlasti samad bürookraatlikud jooned, mis iseloomustasid klassikalist üleriigilist riiklikku omandit. Teine küsimus

puudutab kohaliku valitsuse hallatava maa-ala ja sealse elanikkonna suurust. Külavolikogu oma suhteliselt kitsapiirilise jurisdiktsiooniga täidaks arvatavasti oma kohust firma omanikuna paremini, kui seda teeks Budapesti linnavolikogu suure hulga riigi pealinnas asuvate firmade omanikuna. Kindlasti on suurem tõenäosus, et pealinna tööstuslik administratsioon teostab sedalaadi kontrolli, mida praktiseerib bürokraatlik riiklik ministeerium.

Vaid aeg näitab, mil määral säilitab kohaliku omavalitsuse omand varasema riikliku omandi bürokraatlikud jooned ja mil määral ta loob tõelisi omanikuhuve, mis on võrreldavad erasektori huvidega. Ehkki ma ei välista võimalust, et tõeline omanikuhuvi võib tekkida, on väljavaated selleks veel pikka aega ebasoodsad. Pealegi ei tule kõne allagi oodata, et see omandivorm kasvaks suureks sektoriks, mis hõlmaks suure osa ühiskondlikust tootmisest.

c) **Töökollektiivi juhitud omand.** Selle omandivormi puhul valivad töötajad firma juhtorganid ja tippjuhid ning omavad sõnaõigust firma operatiivjuhtimisel. Omandiõigus antakse kas kogu töökollektiivile või üksiktöötajaile (näiteks saavad töötajad aktsionärideks). Ma ei soovita selle vormi muutmist valdavaks ega praeguse riikliku sektori muutmist sedalaadi juhtimisega sektoriks. Olukord on igatahes ebaselge – midagi sellise omandi taolist, kus töökollektiivid juhivad, kujutab endast juba oluline osa riiklikest firmadest. Paljud autorid on soovitanud arendada see praegu ebaselge omandivorm tõeliseks töökollektiivi omandiks. Töökollektiivi juhitud omandile on palju poolt- ja vastuväiteid. Täna Ungaris pean ma kahte vastuargumenti otsustavaks. Üks neist puudutab **palgadistsipliini** rakendamist. See on tegelikult stalinliku käsumajanduse kaotamise Achilleuse kand. Käsumajanduses kirjutatakse ette kohustuslikud administratiivsed piirangud nii palkade tasemele kui ka riikliku firma kogu töötasufondile. Tegelikult on see üks väheseid lugematutest plaani näitajatest, mida rakendatakse erakordselt jõuliselt; palgaeeskirjadest kinnipidamist premeeritakse ja nende rikkumise eest karistatakse. Mida lähemale jõuab reform palkade vabastamisele, seda kiiremini hakkavad palgad tõusma. Bürokraatlikku kohustust enam ei rakendata, kuid eraomandi loodud vastupidised huvid ei ole seda veel asendanud.

Eraomanike loomulikud huvid on liigse palgatõusu vastu. Omanik alustab tunde, et iga forint, mida ta oma töötajatele maksab, tuleb tema oma taskust ja et iga väljamakstav lisaforint on seda

väärt ainult siis, kui ta vastab ka tema huvidele (mikroökonomiliste terminitega väljendatuna – kui töölise lisatootlus ei ole väiksem kui palk). Teiselt poolt, riiklikes firmades seda automaatset huvi ei teki, sest juht ei ole raha omanik (ega ole ka eraomanike vahetus teenistuses), vaid annab oma töötajatele lihtsalt umbisikulise riigi raha. Tegelikult otsib juht töötajate hulgas populaarsust ja seda ta saab suuremate palkade maksmisega kergesti. Kõige efektiivsem moodus lahendada firmasiseseid pingeid on välja kuulutada palga tõus. Pärast majandust liberaliseerivaid reforme töötab riiklik firma eikellegi maal – ei ole enam käsumajandust, kus palgadistsipliin kehtestatakse bürookraatlike vahenditega, ega veel tõelist turumajandust, kus seda distsipliini ergutab eraomand. Seetõttu tekib kõigis reformimaa- des palgainflatsioon. Seda nähtust on täheldatud Hiinas, Nõukogude Liidus, Poolas ja ka Ungaris, nagu arvud ühemõtteliselt tõestavad.

Olukorras, kus omandit juhivad töökollektiivid, võib palgadistsipliin ainult veelgi nõrgeneda. Kui ülemuse valib tema oma personal, miks peaks see ülemus siis võtma meetmeid omaenda alluvate vastu? Miks peaks ta palkade piiramisega tegema end ebapopulaarseks? Tegelikult on viimasel ajal juurutatud töökollektiivi omanduse elemendid aidanud Ungarit tõugata palkade lõdvendamise suunas. See nähtus on palju ilmekam Jugoslaavias, kus töökollektiivi juhitud omand on aastakümneid olnud põhiline ja ametlikult tunnustatud omandivorm ja kus seetõttu pole midagi imestada, et palgainflatsioon murrab läbi kohutava kiirusega.

Teine oluline väide töökollektiivi juhitava omandi vastu on **poliitiline**. Mitmed opositsioonijõud on nõudnud tsehhide parteirakukeste keelustamist, rõhutades, et tootmine ei tohi saada parteitülide tallermaaks; hiljuti kinnitas parlament selle keelu. Kui aga praeguses olukorras tekiks Ungaris tõeline töökollektiivi juhitud omand, muutuksid juhtide ja kompaniide nõukogude valimised parteivõitluse areeniks. Mitmesugused parteid või parteide liidud esitaksid oma kandidaadid ja alustaksid kampaaniat nende toetuseks. Igal enamuse valitud juhil tuleb tegemist teha vähemuse opositsiooniga. Jugoslaavias, mis on ikka veel üheparteiline riik, ei ole see probleem oluline, sest valimised ei ole seal nagunii tõelised. Kommunistlik partei ja talle alluv ametiühing on suutelised valimisi oluliselt mõjutama. Kui Ungaris tekib tõeline mitmeparteisüsteem, siis võib oodata, et juhtide

vabad valimised avavad vabrikuused parteidevahelisele rivaalitamisele.

Pealegi on "otsese" demokraatia põhimõtet kaitsnud esmajoones need, kes on tahtnud sellega asendada tõelist poliitilist demokraatiat, täpsemalt, ühte tema kõige olulisemat koostisosa – valikut parteide vahel. Need, kes lootsid töökollektiivi omandusest parlamentaarse demokraatia alalist asendajat, näevad varem või hiljem, et see on vaid ebatõhus "sundasendaja". Ja need, kes pooldasid töökollektiivi omandust puhttaktikalistel kaalutlustel ja parema võimaluse puudumisel, kui ei olnud tõelist pluralismi, peaksid nüüd olema veendunud, et me sellist ebatõhusat asendajat enam ei vaja.

KOKKUVÕTE: KAHENE MAJANDUS

Minu arvates tuleb meil Ungaris kahel järgmisel aastakümnel arvestada **kahese** majandusega, mis on tekkinud viimase paarikümne aasta jooksul, ja selle kahe koostisosaga – riikliku ja erasektoriga.

Kõigepealt võib riikliku sektori osatähtsust vähendada vaid järk-järgult ja me peaksime püüdlema selle sektori tõhustamise poole, kusjuures ei tohi aga hellitada asjatuid lootusi. Ei ole mingit imerohtu, mis muudaks selle tõelise ettevõtluse sfääriks. Meeldib see teile või mitte, aga riiklikul sektoril säilivad paljud negatiivsed jooned. Peaksime püüdma neid jooni muuta võimalikult vähem tuntavaks, kasutades selleks ranget finantsdistsipliini ja vajalikku parlamentaarset kontrolli. Peaksime ka püüdma takistada, et riiklik sektor "pumpab välja" liigseid ressursse erasektori kahjuks.

Erasektori tegutsemisvõimalusi tuleb järjekindlalt parandada ja bürokraatlikud kitsendused kõrvaldada. Erasektori kiireks arenguks on vaja rakendada sobivaid finantsmeetmeid. Samal ajal ei tohi meil olla mingeid illusioone. Peame mõistma, et erasektori võidulepääs on järkjärguline ja pikaajaline protsess. Era- ja riikliku sektori suhe nihkub pidevalt esimese kasuks (ja tuleb loota, et võimalikult kiiresti), kuid ees seisab pikk aeg, kus mõlemad eksisteerivad kõrvuti. Ehkki tulvil kokkupõrkeid ja hõõrumisi, jääb selline sümbioos pikaks ajaks vältimatuks.

II. STABILISEERIMISOPERATSIION

Alljärgnevas käsitluses eeldan, et valitsus on moodustatud vabade valimiste tulemusena ja tal on parlamendi usaldus ning valijate toetus. Selle raamatu ülesanne ei ole analüüsida niisuguse väga olulise arengu poliitilisi tingimusi ega arengu perspektiive. Majanduse ja poliitika omavahelisi seoseid vaadeldakse viimases peatükis. Tahan keskenduda küsimusele: millist stabiliseerimisprogrammi peaks see valitsus ellu viima?

Käesolevas uurimuses väidetakse, et mõne vajaliku ülesande lahendamine ei luba venitamist ega lühikeste sammude kaupa tegutsemist. Mõnd abinõu tuleb rakendada ühe hoobiga — muidugi mitte tingimata selle sõna tähttähelises tähenduses. Ma ei taha öelda, et kõik vajalikud määrused tuleks ilma viivituse ta kehtestada ühel ja samal päeval. Alljärgnev kava on mõeldud minu seisukoha illustreerimiseks ning seda ei tule võtta kui konkreetset ettepanekut.

Pärast uue valitsuse kinnitamist peaks olema võimalik ühe aasta jooksul moodustada niisuguste meetmete kogum. Stabiliseerimisoperatsioon peaks algama kindlal päeval ja lõpule viidama järgmise aasta jooksul. Operatsiooni prognoositavaid osi tuleb rahvale varem tutvustada, teised kujunevad operatsiooni kestel. Rahvast tuleb hoida kursis nii operatsioonile eelneval ajal kui ka operatsiooni kestel oodatavatest meetmetest.

Ilmselt tuleb operatsiooni poliitiliste ja majanduslike võtmekohade suhtes kokkuleppele jõuda enne valitsuse moodustamist. Koos esitatuna peaksid need olema uue valitsuse majandusprogrammi nurgakiviks. Valitsusaparaadile tuleks anda, ütleme, aasta üksikasjade väljatöötamiseks.²⁷

²⁷ Igal juhul on kohustuslik kaasata sellesse ulatuslikku ettevõtmisse kodumaiseid ja väliseksperthe, ka neid inimesi, kes ei ole valitsusaparaadis. Sellega seoses püüan valgustada üht probleemi. Kuskil maailmas ei leia me valitsust, kes enne otsuse langetamist võtaks kuulda kõigi poliitiliste ja ideoloogiliste voolude esindajaid. Kui Suurbritannias oli leiboristlik valitsus, ei küsinud see kunagi konservatiividele lähedaste majandusteadlaste arvamust. Selle

Loomulikult ei saa selles raamatus öelda, mida peavad tegema paljud eksperdid kuudepikkuse ajavahemiku jooksul. Minu eesmärk on palju tagasihoidlikum: tahan sõnastada kõige olulisemad põhimõtted nii selgesti kui võimalik.

Majanduse stabiliseerimise programm peab hõlmama sadu üksik-küsimusi. Käesolevat uurimust tuleks võtta kui selle programmi esmast põgusat visandit. Isegi sellisel skemaatilisel kujul on see kaugel täiuslikust ning jätab vahele mitmed võtmeteemad.

Alljärgnevalt esitatud põhimõtted on kõik vaieldavad, kuid ma olen veendunud, et ühtki neist ei saa niisama kõrvale lükata. On täiesti võimalik, et valimiskampaania ajal peetavais poliitilistes kõnedes püütakse neid teemasid ähmastada. Minu vaatepiirist jääb väljapoole ühele või teisele parteile nõu anda, kuidas võimalikke hääli hankida. Ka ei taha ma seisukohta võtta eetilises ja poliitilises küsimuses, kui paljusid oma seisukohti peaks partei avaldama enne valimisi ning kui palju ta võib jätta hilisemateks diskussioonideks. Näiteks ei kavatse ma loetleda küsimusi, mis tuleks selgeks teha koalitsiooni puudutavais kõnelustes, ega neid, mis on lahendatavad uues kabinetis toimuvais vaidlustes. Keskendun vastama küsimusele, millised peaksid olema uue valitsuse ülesanded. Olen kindel, et mõned kriitikud ei nõustu selle programmisandiga. Siiski teen ettepaneku teatud ajaks teisejärgulised küsimused kõrvale jätta. Suurel ekspertide rühmal tuleb neile küsimustele leida lahendused hiljem. Tõeliselt olulisi küsimusi tuleb aga käsitleda poliitilistes ja majanduslikes vaidlustes. Operatsioonil on mitu koostisosa. Kõigepealt käsitlen neid ükshaaval, seejärel esitan nende üheaegset rakendamist toetavad argumentid.

asemel väljendasid viimased oma arvamust valitsust kritiseerides. Kui võimule tuli Margaret Thatcher, ei palganud tema omakorda iialgi leiboristlikke nõuandjaid. Mrs. Thatcherist vasakpoolsemate vaadetega majandusteadlased andsid nõu opositsiooniparteide varivalitsustele. Õige järeldus sellest on, et valitsuse ja tema ekspertide vahel peab valitsema usaldus. Nende vahel peab valitsema mõistmine vähemalt põhilistes poliitilistes ja majanduslikes küsimustes. Sellest tuleneb, et Ungari tulevane valitsus peab valima nõuandjad nende Ungari ja välismajandusteadlaste hulgast, kes kogu südamest tema programmi pooldavad.

Mis puutub välisnõuandjaisse, siis arvan, et pole piisav kutsuda ainult neid, kes tegelevad Ungariga *ex officio*, nagu näiteks rahvusvahelise rahandusorganisatsiooni ametnikud. Usun kindlalt, et paljud maailma parimad majandusteadlased tahavad oma nõuannetega Ungarit teenida. Ühed toetavad Ungari valitsust, teised opositsioonilisi rühmitusi.

INFLATSIONI PEATAMINE

Stabiliseerimisoperatsiooni eeltingimuseks on arusaamine inflatsiooni suurest ohtlikkusest. See pole igähele iseenesest selge. Üsnagi suur hulk valitsusametnikke ja majandusteadlasi alahindab seda ohtu, vähemalt niikaua, kui arvatakse, et inflatsioon on "kindlates kätes". Nende arvates on Ungari inflatsioon paratamatu ning seetõttu tuleb sellega leppida.

Torkab silma, et ei opositsiooniparteid ega valitsev partei ole andnud selget lubadust inflatsiooni peatada, kuigi pärast valimisi on mõlemal võimalik võimule tulla.

Esitan tsitaadi rahandusminister László Békesi öeldust: "Kahjuks pole lähemal aastail võimalik inflatsiooni vältida. Üheltpoolt on see varasema voluntaristliku majanduspoliitika pärand, mis väljendub valitsevas tasakaalustamatuses ja ebaefektiivsuses. Teiselt poolt on inflatsiooni iga rekonstrueerimisega kaasaskäiv loomulik palavikuline nähtus."²⁸ Ma ei saa selle seisukohaga nõustuda. Inflatsioon esineb seetõttu, et ametis olev rahandusminister ja tema eelkäijad tegutsevad vaimus "Olgu inflatsioon!" Inflatsioon ei ole loodusõnnetus, selle on tekitanud valitsused või nende selja taga seisvad poliitilised jõud; nemad on ka ainukesed, kes saavad sellele lõpu teha.²⁹ See küllaltki jõuline avaldus ei tohi aga viia äärmuslikule ja kahtlemata ekslikule järeldusele, et riigi valitsus on inflatsiooni ainuke looja ja selle kestuse määraja. See on paljude osavõtjatega mäng: inflatsioon on kõigi nende kätes, kellel on selles mängus osa kas siis finantsprotsesse kujundades või hindu ja palku määrates. Lõplikus analüüsis selgub, et ka kodanikud võivad tahtes või tahtmata saada inflatsiooni esilekutsujaiks, kui nad oma majandusplaanide koostamisel arvestavad tulevase hinnatõusuga. Selline **inflatsiooniootus** võib esile kerkida inflatsiooniprotsessis ning kahjuks ongi Unga-

²⁸ L. Békesi intervjuu I. Wieselile (1989, lk. 19).

²⁹ Järgmine tsitaat pärineb kommentaarist, mille ma kirjutasin 1986. a. tootjahindade kohta toimunud debatis: "Dokumentides esitatakse inflatsiooni kui mingit umbisikulist iseeneslikku protsessi, mida tuleb tõkestada inflatsioonivastase poliitikaga. Minu arvates on see vale lähenemine. Nii kapitalistlikes kui sotsialistlikes maades on raha käikupanek lõppkokkuvõttes rahapoliitikat teostavate võimude käes. Inflatsioon on seal, kus valitsus loob inflatsiooni, ning Ungaris on inflatsioon seetõttu, et valitsus ajab inflatsiooni tekitavat poliitikat. Niikaua kui Ungari valitsus ei muuda oma poliitikat, ei kao ka inflatsioon."

ris nii juhtunud. Teatud punktist alates muutub see ootus iseene-
 sest pidevalt täituvaks.³⁰ Kui palgatöölised ootavad 20-protsen-
 dilist inflatsiooni, siis püüavad nad saavutada vähemalt 20-prot-
 sendilist palgatõusu. Toodete või teenuste müüjad omalt poolt
 arvestavad vähemalt 20-protsendilise hinnatõusuga. Tuleb aga
 eristada selle paljude osatäitjatega draama "staare" ja "külalis-
 näitlejaid". Olgu süsteem milline tahes, inflatsioonidraamas
 mängib juhtivat osa valitsus, täpsemalt finantsadministratsioon.
 See kehtib isegi suuremal määral väga tsentraliseeritud sotsialist-
 likus majanduses, kus valitsuse mõju hindadele, palkadele, kre-
 diidisüsteemile, investeeringuile ja muudele majandusprotsessi-
 dele on võrreldamatult tugevam kui kapitalistlikus süsteemis.

Lõppkokkuvõttes kontrollib valitsus rahatähtede trükkimist
 ning ta emiteerib lisatähti sellepärast, et tahab katta oma kulude
 ja tulude vahet. Veelgi enam, hiigelsuure riikliku sektoriga maal
 võtab valitsus abiks trükipressi selleks, et hoida pinnal kahjumit
 andvaid firmasid, maksta põhjendamatuid palku. Seetõttu lan-
 geb põhiline vastutus inflatsiooni eest valitsusele.

Midagi ei vabanda see, et tunnustatud majandusteadlased – pal-
 jud neist ka kuulsad reformistid – on andnud valitsusele nõu
 inflatsioonipoliitikat julgesti jätkata. See osa nõuandest on
 osutunud ekslikuks ning iga valitsus vastutab oma nõuandjate
 ja poliitika inspireerijate valiku eest.

Vastutust ei vähenda ka Ungari inflatsiooni õigustusena korduv
 vabandus, et inflatsioon on teisteski maades. Kohtus ei saa kae-
 bealune viidata asjaolule, et ta pani kuriteo toime teiste inimeste
 heakskiidul.

Usun kindlalt, et praeguses Ungaris on inflatsiooni tase oluliselt
 kõrgem, kui seda näitab ametlik statistika. Ametlikes arvutustes
 ei pöörata küllaldast tähelepanu erasektori hindade muutumi-
 sele, eriti registreerimata varimajanduse hinnatasemele. Vari-
 majanduses on hinnatõus palju kiirem kui riiklikus sektoris. Ei
 tohi unustada, et erasektori tooted ja teenused moodustavad
 suure ja üha kasvava osa kogu tarbimisest. Andmed inflatsiooni
 kohta sisaldavad ka teisi moonutusi. Kahju, et siiani pole keegi
 moodustanud ega finantseerinud uurimisrühma, mille ülesandeks

³⁰ Inflatsiooniootuste ja teiste inflatsiooni koostisosade põhjaliku analüüsi
 võib leida F. Vissi (1989) töödes. Ungari inflatsiooni käsitlevatest tööd-
 est nimetaksin K. Csóóri ja P. Mohacsi (1985), M. Z. Petschnigi (1986) ja
 T. Erdősi (1989) artikleid.

oleks inflatsiooni arvutamine sõltumatult riiklikust statistikaametist. Loodan, et see rühm toetub erapooletult põhjendatud majanduslikele ja statistilistele kriteeriumidele ning samas võtab kuulda miljonite "võhikute" väljendatud arvamust: inflatsioon kasvab kiiremini, kui seda näitab ametlik statistika.

Kuid jätame kõrvale arvutusküsimused ja eeldame selle asemel, et inflatsiooni tegelik tase on tõepoolest 15–20 protsenti. Kinnitan ikkagi, et see on väga põletav probleem vähemalt kahel põhjusel.

1. Inflatsioon tungib halastamatult kallale elanikkonnale. See tekitab alatist rahulolematust. Inimesed näevad, kuidas nende kogutud säästud neil käest võetakse.

Kuuleme praegu sageli nõudmist teatud ümberjaotamist tagavate meetmete järele. Inflatsioon aga teostab sellist ümberjaotamist, mis kahjustab otseselt väga vaeseid, palgateenijaid ja pensionäre. Lesestunud ja vanad inimesed näevad, kuidas nende pension mõne aasta jooksul kaob. Pidevalt väheneb lastele ja ülalpeetavaile makstavate toetuste ostujõud. Hindade ja nominaalpalkade vahelise võistluse tagajärjel kaotavad need, kellel ei ole organisatsioonilist toetust ja poliitilist mõju ning kes seetõttu ei suuda välja pigistada hindade tõusuga sammu pidavat palgatõusu (kas siis töö venitamise või otseste ja kaudsete streigiähvardustega). Olen lugenud paljusid artikleid ja lehitsenud mitmeid poliitilisi avaldusi selle kohta, kuidas sotsiaalpoliitikaga aidata vaeseid. Võtmata siinkohal selles küsimuses seisukohta, tahaksin siiski avaldada ühe arvamuse: šokeerib, et enamik neist avaldustest eirab täielikult inflatsiooniteemat. Usun, et igauks, kes tänasel päeval esitab Ungaris sotsiaalpoliitilise programmi või avalduse, peaks kõigepealt ütleva oma seisukoha inflatsiooni suhtes. Kas ta lepib selle jätkumisega ilma endale sellest edaspidi tüli tegemata? Veelgi olulisem on teada, kas tema soovitatavad abinõud võivad tulevikus inflatsiooni tekitada.

2. Inflatsioon töötab vastu majandussüsteemi ümberkujundamise põhiliste eesmärkide saavutamisele. Ta teeb seda eelkõige sellega, et muudab võimatuks ratsionaalsed majandusarvutused. Hinnad lakkavad täitmast oma signaalifunktsiooni, sest üksikute hindade relatiivseid nihkeid varjutab üldine hinnataseme tõus. Kui A ja B on asenduskaubad ning A on võrreldes B-ga põhjendamatult odav, siis ütleb lihtne majandusloogika, et A hinda tuleb tõsta. Sealjuures esineb varjatud eeldus, et B hind jääb muutmatuks. Kui aga A hinna tõusule järgneb inflatsiooniline B hinna tõus, siis ei saavutata relatiivsete hindade muutmise eesmärki.

Turumajanduses avaldub tootmise majanduslik efektiivsus tootja kasumis. Igatahes toob ebaefektiivne tootmine kahju ning kahjumiga tootja peab varem või hiljem turult lahkuma. Ainult nii saab turumajandus luua efektiivset tootmist. Kuigi ka tõelisel turul ei realiseeru niisugune valikuprotsess sajabrotsendilisel, on tõenäosus, et nii juhtub, siiski kaunis suur.

Inflatsiooni korral on aga selline valik kahjustatud, sest nii efektiivse kui ebaefektiivse toodangu hinda kruvitakse üles. Isegi siis, kui töö kvaliteet on väga kehv, võib tootja varem või hiljem hinnatõusu varal oma tootmiskulud katta. Neil tootjail, kes tahavad hindu tõsta, ei ole kunagi sundust oletada, et nad ei tee tööd hästi, vaid võivad alati viidata kasvanud kuludele. Firma eelarvekitsendused ei tugevne, isegi kui seda lubavad omanditingimused. Inflatsioon nõrgendab neid kitsendusi isegi erasektoris.

Kujutleme Ungari erakaupmeest, kes ei tee oma tööd paremini kui riiklik firma ning kellega kliendid ei ole rahul. Ühel või teisel viisil õnnestub tal ikkagi kõrgeid hindu määrata. Käesoleval juhul ei saa me kaupmeest süüdistada apluses ja petturluses. Majandussüsteem ei saa põhineda ennast piiravail pühakuil. Probleem on selles, et inflatsioon loob raha niisugusel hulgal, mis võimaldab Ungari tarbijal maksta erakaupmehele ka keeva toote eest nii palju, kui see soovib.

Tänase Ungari riiklikust sektorist leiame veelgi rohkem selliseid näiteid. Võime olla tunnistajateks veidra koreograafiaga tantsule, milles on järgmised osalejad: hinnaamet, kes määrab ametlikud hinnad; toodangut andvad riiklikud firmad, kes määravad hinnad neile toodetele, mida võib müüa vabade hindadega; kommertspank, kes annab välja riigi raha; riigipank, kes paneb raha ringlema ning mille kohta öeldakse, et ta reguleerib raha väljalaset; rahandusministeerium, kes vastutab riigieelarve eest ning kelle kulud ületavad pidevalt tulused; viimane, kuues ja tegelikult kõige tähtsam osaleja on valitsus koos teda toetavate poliitiliste jõududega. Iga esineja soodustab oma tegevusega inflatsiooni, kuid ta näitab näpuga teisele ning kasutab võimalust süüdistada teisi sellesamas. Aga pidage meeles – need on kõik ühe ja sellesama riigi organid. Ehkki nad on üksteisest sõltumatud, moodustavad nad koos selle, mida eespool nimetati riiklikuks sektoriks.

Nii kaua kui bürokraatlik riiklik omand majanduses domineerib, on riiklikele firmadele võimatu kehtestada tugevaid eelarvekitsendusi. Seda asjaolu võib seletada sotsioloogiliste põhjustega. See on eelkõige tihedas seoses tagatistega, mida riik vabataht-

likult või sunnilt annab juhtidele ja firmadele tööhõive osas. Ta ei ole võimeline tegema otsust massilise töökohtade kaotamise kohta. Sotsioloogilistele teguritele lisandub inflatsiooni mõju: niigi nõrku eelarvekitsendusi pehmendab inflatsioon veelgi. Võimatu on kindlaks teha, kas riiklik firma töötab hästi või mitte, niisama võimatu on leida tootmiskulude kasvu põhjusi. Kuluanalüüs võimaldab ainult siis heita valgust efektiivsusele, kui ühtede tootmistegurite hind on kasvanud, kuid teiste hind jäänud samaks, samuti ainult siis, kui on tõusnud mõned, kuid mitte kõik müügihinnad. Kui aga kõik tootmiskulud ja müügihinnad üldiselt tõusevad, muutub riiklike firmade tegevuse hindamine peaaegu võimatuks. Vaadake maailmas ringi: mida suurem turu pooldaja on poliitik või majandusteadlane, seda rohkem on ta inflatsiooni vastu. Ja ka vastupidi, mida suurem riigi pooldaja ta on, seda vähem hoolib ta inflatsioonist.

Seega on majanduse stabiliseerimise üks põhilisi ülesandeid teha lõpp inflatsioonile. Makropakkumine ja makronõudlus peavad olema tasakaalus. Tegelikult on tasakaalustamisoperatsiooni sisu üsna lihtne. On etteantud makropakkumine ja sellele vastab teatav makronõudlus. Ülejäänud jätame vabade hindade mängu hooleks. Sellises olukorras jõutakse teatava hinnataseme juures tasakaaluni. Uurime lähemalt selle suhte kolme muutujat.

1. Võimatu on täpselt hinnata oodatavat **makropakkumist**. Ümberkorraldused võivad mõnes sektoris toodangut vähendada, seda teistes sektorites samal ajal suurendades. Osas tootmis- harudes, firmades ja piirkondades on tööjõudefitsiit, need võivad neelata teiste harude, firmade või piirkondade tööjõu ülejäägi. Ümberkorraldused võimaldavad tööjõudu ja ainelisi ressursse ümber jaotada. Kõige olulisem on, et mida paremini on täidetud eespool loetletud turumajandusse siirdumise nõuded, seda suuremad on võimalused erasektori edenemiseks. On väga soovitatav, et vastukaaluks paljude riiklike firmade kokkutõmbumisele erasektor laieneks. Ülalöeldu valguses võime eeldada, et makropakkumine asetub, võib-olla pärast võrdlemisi olulisi võnkeid, samale tasemele, kus ta oli enne tasakaalustamisoperatsiooni. Teiste sõnadega, lihtsustamaks seda põgusat esitust eeldame, et pärast esimest üleminekuoperatsiooniga kaasnevat pööret jääb makropakkumine mõneks ajaks enam-vähem muutmata. (Loomulikult tuleb loota, et see hakkab hiljem jälle kasvama.)

2. **Makronõudlus** võib jääda samaks, kui oli tasakaalustamisoperatsiooni alguses. Lühikese üleminekuaja jooksul võib osu-

tuda vältimatuks ka selle mõningane tõus. Kuid varsti pärast operatsiooni algust tuleb see kindlalt allutada kontrollile. Operatsiooni põhiosaks on makronõudluse ja kõigi selle oluliste komponentide range piiramine. Järgmises punktis vaatame seda teemat üksikasjalikumalt.

3. Kui on antud makropakkumine ja sellele vastandub teatav makronõudlus, tekib järgmine küsimus: milline on **keskmine makrohinnatase**, mille korral pakkumine ja nõudlus saavutavad tasakaalu? Kardan, et keegi ei oska kindlalt öelda, milline see võiks olla. Pole mingit viisi, kuidas täpselt arvutada kõigi keerukate hinna ja kulu üleajamisefektide ringlemist.³¹ Minu soovitatav meetmetik ei sarnane sellega, mida on korduvalt kasutatud Nõukogude Liidus ja kord või paar väiksemates Ida-Euroopa riikides. Seal rakendatud abinõud kõrbesid põhja, kui nendega püüti ette välmida kõiki samaaegseid hinna- ja kuluefekte. Käesoleval juhul puudub vajadus miljoneid hindu eelnevalt hinnaametis kindlaks määrata, sest nad määravad turul end ise.

Tõenäoliselt toob operatsioon kaasa hinnataseme märkimisväärse tõusu. Aga see võib jääda ühekordseks muutuseks, kui valitsus kohe algusest peale peab kõrvalekaldumatult kinni inflatsioonivastasest poliitikast. Operatsiooniga kaasnev hindade tõus ei pea tingimata viima inflatsioonini. Kuigi hindade kasv võib ületada operatsioonieelsete aastate keskmise, ei pruugi see põhjustada hilisemat inflatsiooni kiirenemist. Tuleb aru saada, et inflatsioon on **dünaamiline** protsess, s. t. nii hindade, palkade kui ka teiste kulutegurite kasvuspiraal. Kui see spiraal läbi lõigata ja kõrvaldada makroliignõudluse taastootmine, on hea võimalus lahti saada ka inflatsioonist. See tuleb meil saavutada.

EELARVETASAKAALU SAAVUTAMINE

Eelarve tasakaalustamisse suhtutakse enamasti fatalistlikult: valdavad on tegutsemisvõimetus ja tunne, et fiskaalne tasakaalutus on vältimatu. Välismaiseid näiteid sellise tasakaalutuse kohta on külluses. Üks neist on USA ulatuslik ja pidev eelarvedefitsiit. Kui ameeriklased pole võimelised selle probleemiga hakkama saama,

³¹ Igal juhul peame tegema parima selleks, et moodsate teaduslike vahenditega ette näha oodatavaid operatsioonieelseid ja -järgseid protsesse. Selleks võib kasutada makrodünaamilisi mudeleid.

kuidas võime siis meie, ungarlased, sellest üle saada? Pean seda põhjendust ebaloogiliseks. USA olukord erineb täielikult Ungari omast, eelarve koostamise tingimused on seal teised kui Ungaris. Ameeriklastest rääkides olgu öeldud, et peaaegu kõik majandus- ja poliitilised rühmitised näevad eelarvedefitsiidis ohtlikku haigust. Kui aga hakatakse otsima ravi, lähevad arvamused lahku nii rahva hulgas kui ka kongressis. Mõned rühmad sooviksid tõsta makse, teised on ägedalt selle vastu ning on pigem nõus kannatama defitsiidi negatiivseid tagajärgi.

Peale USA on mitmeid teisi kapitalistlikke riike, kus eelarvedefitsiit oli või on ohtlikult suur. Kuid väärub märkimist, et hulk kapitalistlikke maid (näit. Šveits, Soome, Singapur) on saanud oma majanduse paljude aastate jooksul toimima nii, et eelarvedefitsiiti pole tekkinud.

Tasakaalustatud eelarve kasulikkus ja võimalused defitsiidi korral tasakaal taastada on Lääne majandusteadlaste esmane vaidlusküsimus. Ilmselt ei ole käesoleva raamatu ülesanne analüüsida arvamusi kapitalistlike riikide eelarvepoliitika kohta.³² Me ei saa neist kapitalismi ajaloole tuginevat kinnitust väitele, et eelarvetasakaalu säilitamine on võimatu. Samuti ei leia me sealt kinnitust mõttele, et tasakaalustatud eelarve on soovimatu või saavutamatu siht. On aeg lõpetada näpuga näitamine moodsa kapitalismi suunas ning tulla selle asemel tagasi meie enda olukorra juurde.

Arvan, et stabiliseerimisoperatsiooni jooksul tuleb taastada täielik eelarvetasakaal, kasutades selleks mõningaid ränki meetmeid. Ei tohi mööda lasta võimalust pärast palju aastaid kestnud eelarve tasakaalustamatust saavutada nüüd kulude katmine tuludega.

Korduv teema eelarve tasakaalu üle toimuvais vaidlustes ja poliitilistes avaldustes on vajadus kärpida ühiskondliku sektori kulusi. Nõustun täielikult üleskutsega vähendada kulusi, kuid ma ei tahaks sellega seoses tekkivail ülesannetel pikemalt peatuda. Kui hakkame küll kaotama subsidiidume, tuleb meil ikkagi arvestada eelarvekuludega, mida on vaja riigiparaadi ja sõjaväe kulusi katteks valitsuse ja riikliku sektori välisvõlgade maksmiseks ning majanduse arendamise ja heaoluga seostuvaiks väljaminekuiks. Minu ettepaneku tuum on väga lihtne: aasta jooksul

³² On olnud perioode, mille jooksul Keynesi tüüpi majanduspoliitikast innustatult on loodud defitsiiti teadlikult, elustamaks majandust kunstlikult loodud liignõudluse kaudu. Sellel olid kaheldavad tulemused.

kogutud maksud peavad katma aasta jooksul tehtud kulutused. Stabiliseerimisoperatsiooniks valmistudes ei tohi hellitada kahtlasi lootusi, et õnnestub kulutusi kärpida oodatust rohkem. Tõsi on muidugi see, et niisugune lootuste andmine aitab suurendada poliitiku populaarsust, sest inimesed kalduvad üldiselt nende poole, kes räägivad riigi kulutuste vähendamisest, mitte tulude kasvust. Aga probleemi ei saa lahendada populaarsuse pinnal. Operatsiooni kavandades tuleb määrata kulutusi katvad tulud ühemõtteliselt ja garanteeritult. Soovitav on, et tulud mõne võrra pigem kulusid ületaksid, kui et üks forint puudu jääks.

Kõik see nõuab põhjalikku maksusüsteemi ümberkujundamist. Praegu kujutab Ungari maksusüsteem endast murettekitavat segu sotsialistliku majanduse isalikust ümberjaotamisest, vaese Kolmanda Maa maailma fiskaalsest suutmatusest ja Skandinaavia heaolu riigi rafineeritud progressiivsest maksusüsteemist. Need, kes töötasid välja Ungari uue maksusüsteemi ning kellel õnnestus see maha müüa majandusjuhtidele, enamikule parlamendi saadikuile ja osale elanikkonnast, saavutasid oma tahtmise: neil õnnestus tekitada muljet, et Ungari mängib väikest Rootsit. Ungaris levib kibe nali: meil on Ungari palgad miinus Rootsi maksud. Kahjuks on asjasse segatud ka ebakompetentseid ja üleolevaid Lääne vaatlajaid, keda on veendud nägema uues maksusüsteemis tõendit maa "läänestumist".

Kui me hakkame visandama uut maksusüsteemi, mis on stabiliseerimisprogrammi osa, peame alustama olemasoleva süsteemi minema pühkimisest — kui mitte tegelikkuses, siis vähemalt ettekujutuses. Läheme kõigepealt esimesse ruutu ja arutame uuesti süstemaatiliselt läbi uue maksusüsteemi järgmised põhimõtted.³³ Ma ei püüa täiuslikkuse poole. Rõhutan ainult neid printsiipe, mida on eriti oluline arvestada olemasoleva maksusüsteemi revideerimisel ning stabiliseerimisoperatsiooni ettevalmistamisel.³⁴

³³ Käesolevas raamatus ei tõstatata küsimust sellest, kuidas need ettepanekud aktsepteerituna võiksid olla ümber pandud maksuseaduste keelde. Kas me saame modifitseerida olemasolevaid maksuseadusi või tuleb tekitada *tabula rasa* ning asendada vanad seadused uutega — see on eelkõige juriidiline probleem. **Kontseptsiooni loomise** huvides on sobivam alustada *tabula rasa*'st.

³⁴ Need, kes soovivad ülevaadet maksustamise üldistest põhimõtetest, võiksid tutvuda näiteks raamatutega, mille autoriteks on R. A. ja P. B. Musgrave (1980) ning J. E. Stiglitz (2. trükk, 1986).

1. Makse tuleb koguda seal, kus nad on "kättesaadavad", ning anda sealjuures eelis tehniliselt lihtsamatele maksustamisvormidele. See näiliselt tehnokraatlik ja eetilise tähenduseta nõue tekitab tegelikult keerukaid eetilisi ja poliitilisi probleeme. Käsitleme Ungarit, mitte Skandinaaviamaid. Minevikus oli nii, et mida valjemini ametlik propaganda deklareeris riigi kuulustumist rahvale, seda vähem inimesi selliseid avaldusi uskus. Nüüd peavad inimesed pigem kiidu- kui laiduväärseks seda, kui keegi riiki petab, omastab selle vara või jätab oma kohustused täitmata. Neid, kes niisugusest käitumisest hoiduvad, vaadatakse kui rumalaid. Teismelised ärplevad, kui on sõitnud trammis jänest. Viimaste aastakümnete jooksul oli selline tüssamine Ungaris iseloomulik isegi täiskasvanuile. Oleks põhjendamatu oodata säärase käitumise muutumist üleöö, ükskõik kui ulatuslikud muutused ka aset ei leiaks. Ei saa oodata käitumise kohest muutumist ka siis, kui rahva valitud esindajad saavad kontrolli riigikassa üle. Keegi ei oska ennustada, kui kaua võtab aega sellise pöörde jõudmine rahva teadvusse. Võime eeldada, et see kestab kauem kui kaks või kolm aastat. Järelikult peame olema eelarvetulusid kaaludes valmis asjaoluks, et paljud kodanikud püüavad kõigest jõust maksudest kõrvale hoiduda. Nad näitavad oma tulusid väiksematena. Läänes teevad inimesed sedasama, kuid maksudest kõrvalehoidmine võib riigiti erineda. Arvatavasti on see probleem üldisem Euroopa lõunaosas, kuigi ka näiteks Skandinaavias on maksumaksmise moraal alanemas. Ungaris lisandub veel üks tegur: kaalukas osa erasektorist kuulub varimajandusse ning võib vabatahtlikult tulla varjust valguise kätte alles teatud aja pärast. I peatükis käsitlesin üksikasjalikult selle toimumiseks vajalikke nõudeid.

Mida tähendab niisugustes oludes maksusüsteemi rajamine lootusele, et makse makstakse vabatahtlikult? Esimene võimalik vastus: valitsus ehitab õhulosse. On enesepettus arvestada tuludega, millest enamikku ei õnnestu kunagi kätte saada. Teine võimalus: valitsus arvestab süsteemi loomisel tõsiasja, et kodanikud püüavad igal juhul petta. Niisugust lähenemist võiks pidada isegi põhjendatuks, kuid see on ebaaus. Sel juhul teevad maksuseadusi kinnitavad parlamendisaadikud, neid seadusi täideviivad ametnikud ning seaduserikkujad tähendusrikkaid vihjeid: "Me teame väga hästi, et kõik need korralikud lollpead oma maksud maksavad, ja me isegi ei looda koguda makse neilt, kes on otsustanud kõrvale hiilida."

Lõpuks kolmas võimalus: tähendusriikaste vihjete tegemise

asemel võetakse vastu resolootne otsus isikutulumaks sisse nõuda. Mida saab aga riik teha, kui maksumaksmise moraal on väga madal? Ükskõik, mida maksuamet ka ei teeks, kõik on asjatu. Ta püüab maksumaksjate järele luurata; uurida sissetulekute allikaid ja kulutamise viise, innustab inimesi teatama politseisse igast kahtlaselt jõukast naabrist, kes arvatavasti oma makse korralikult ei maksa. Seda laadi täiuslik lahendus oleks Orwelli tüüpi süsteem. Igas kodumajapidamises oleks maksuinspektor, kes peaks pidevalt arvet perekonna igapäevaste sissetulekute ja kulutuste kohta. Sel juhul maksaks süsteem kindlasti inspektoritele lubatud "pearaha" – premeeriks neid nagu kord ja kohus iga maksudest kõrvalehoidmiselt kinninabitud kodaniku eest.

Ainuüksi sellise süsteemi olemasolu võimalusest peaks piisama, et hirmutada igaüht, kes pooldab isiku iseseisvust, tahab, et kodanikel oleks vabadus oma raha kasutada, nõuab täielikku privaatsuse tunnustamist.³⁵

Seega osutub, et punkti 1 sisu on palju avaram kui ainult maksukogumise tehnika. Püüdmata teha ettekirjutusi kogu maailma maksuametnikele, tahaksin siiski öelda, et Ungari vajab praegu maksusüsteemi, mis väldiks eespool kirjeldatud dilemmat. See

³⁵ Sageli viidatakse Lääneriikide praktikale. Kuid seal on kulunud aastakümneid või isegi aastasadu, et arendada parlamentaarne demokraatia, mis loob usalduse kodanike ja riigi vahekorras. Läänes piiravad seadused maksuametniku sekkumist kodanike eraellu ja igal kodanikul on võimalik esitada kohtusse kaebus riigi tegevuse vastu. Ja isegi niisugustes tingimustes ületavad maksuametnikud liiga sageli oma võimupiire. Üldtuntud on bruttaalsus, millega maailmakuulus filmirežissöör Ingmar Bergman viidi maksuseaduste rikkumise pärast filmivõtetelt kohtusse. See juhtus Rootsis, mida on sageli toodud eeskujuks. Bergman oli sündmustest rusunud, ta lahkus maalt ja elas aastaid vabatahtlikus pagenduses, kuigi oli endiselt oma kodumaasse kiindunud. Ta rehabiliteeriti palju aastaid hiljem, kuid kahju, mis jõhkrad maksubürokraadid olid tekitanud temale ja tema kaudu maailmakultuurile, on korvamatu.

Käesoleva raamatu ülesannete hulka ei kuulu järelduste tegemine Rootsi või mõne teise parlamentaarse demokraatiaga riigi maksusüsteemi kohta. Kuid on kindel, et niisuguste juhtumite tõenäosus on Ungaris oluliselt suurem, sest isikutulumaksu süsteemi on siin järjekindlalt peale sunnitud. Siin on põhimõtteline dilemma: kas me karistame sadat inimest, lubades sealjuures seda, et 99 süüdlase kõrval saab karistada ka 1 süütu, kuid on välditud 99 pääsemine karistuse eest, või jätame 99 inimest karistamata, et vältida 1 süütule inimesele kahju tegemist? Missugune kahju on suurem? Mina pooldan kindlasti teist lahendust.

süsteem et tohiks testida kodaniku lojaalsust ega sundida seaduseandjaid ja bürokraate otsustama, kas toppida oma nina või mitte kodumajapidamise sfääri. Samal ajal peab see süsteem olema küllalt tõhus, et suuta riigi säilimiseks vajalikke makse koguda. Maksuliigid peavad olema nii ebaisiklikud kui võimalik. Kui kõik läheb hästi ja Ungari demokraatia tugevneb, siis kiinduvad ka kodanikud oma riigisse rohkem ning tekivad tingimused era-sektori legaalseks ja sujuvaks tööks. Alles siis võime hakata mõtlema üldise isikutulumaksu peale.

2. Maksusüsteem peab olema nii **neutraalne** kui võimalik. Mõned õigustatud erandid välja arvatud, ei tohi riik maksusüsteemi kaudu ergutada ega karistada. Kui riigi või omavalitsuse seadusandlik kogu otsustab kedagi halva tervise tõttu, kultuurilisel või mõnel muul sotsiaalsel kaalutlusel toetada, peab ta seda tegema avalikult.³⁶ Sellekohased punktid peavad olema esitatud **kulude poolel**, selle asemel et rakendada maksusoodustusi **tulude poolel**. Ma ei taha sekkuda üha kestvasse vaidlusse selle üle, kas anda igale koolilapsele õpikud tasuta või mitte. Parlamendil on õigus seda otsustada, kusjuures tuleb muidugi meeles pidada, et fondide selline jaotamine tähendab teiste kulude vähendamist või lisamakse. Kui saadikud hääletavad õpikute tasuta jagamise poolt, tuleb sellele vastavad kulud üles lugeda eelarve kuludepoolel alajaotuses "hariduskulud" ja punktis "kultuuritoetused". Trükkikulud ei tohi mingil juhul katta trükkikodade või raamatujaotusvõrgu maksude alandamise kaudu.

Vastavalt sellele tähendab punkt 2, et ükskõik millist maksu ka ei rakendata (tarbimismaks, palgafondimaks vm.), peab maksuäär olema kõigi jaoks **ühesugune**. Tuleb teha lõpp mõningate toodete, teenuste, tegevusalade või sotsiaalsete gruppide turvalistele maksusoodustustele. Vajame heaolu-, tervishoiu- ja kultuuripoliitikat ja need nõuavad riiklikke toetusi, kuid raha nende jaoks ei tohi tulla maksudega manipuleerimisest. Tekkinud poliitilised jõud võiksid ametlikult teatada, et nad ei anna järele koridori-poliitikale, survele ja ähvardustele ega loobu ühtsete maksumäärade taotlemisest.

See põhimõte on esmatähtis ka turumajanduse seisukohast. Tõelist turgu ei ole ilma tõeliste hindadeta. Maksusoodustused

³⁶ Teatud liiki põhjustel antavat finantsabi kutsutakse Lääne majandusalases kirjanduses "negatiivseks tulumaksuks". Siin esitatud mõttekäik ei vastandu ilmselt seda tüüpi tulumaksule, sest viimane ei erguta ega karista. Teiste sõnadega, see ei ole preemia.

lähevad hinnasüsteemi ja takistavad saamast selget pilti, milline on iga toote tegelik maksumus. Et kõik hinnasüsteemi elemendid on vastastikku sõltuvad, siis esineb iga hind kuluna üldises hindade ja palkade hulgas. Järelikult moonutavad diferentseeritud ja kaootilised maksud hinnasüsteemi. Turumajanduse tõelised pooldajad peavad seega taotlema ühtseid maksumäärasid, s. t. niisugust maksusüsteemi, mis oleks võimalikult neutraalne.

3. Pole mingit vajadust progressiivse maksusüsteemi järele. Tean, et niisugune seisukoht šokeerib Ungaris paljusid, sest progressiivset maksustamist toetab suur enamik. Siiski pean sellele seisukohale asuma. Tulude jaotus on eelkõige eetiline küsimus. Kellelgi pole õigust kuulutada, et "õige" tulude jaotus on kindlaksmääratav ainult ratsionaalsel alusel. Mõned inimesed tunnevad sisemist poolehoidu tulude ja heaolu võrdsuse vastu. Nad lepiksid sellise jaotuse nimel, mis on nii võrdne kui võimalik, isegi väiksema efektiivsuse või väiksema rahvatuluga. Samuti nagu teised eetilised seisukohad, on ka see metaratsionaalne, s. t. ei kannata ratsionaalseid vastuargumente. Kõik, mis ma saan teha, on rõhutada, et ma ei järgi seda võrdsuse nõudmist. Mulle ei paku moraalset rahuldust näha üle keskmise küündivaid inimesi surutuna madalama ühise nimetaja alla. Mina käsitlen küsimust, mida saab teha vaeste, puuetega, hädas olevate, invaliidistunud inimeste heaks, eraldi küsimusest, kas jõukamad inimesed peavad osast oma sissetulekust ja varandusest ilma jääma.

"Võrdsus" on mitmemõõtmeline kompleksne moraalne väärtus. Olen täiesti nõus selle mitme koostisosaga. Minu väärtussüsteemi sobivad järgmised egalitaarsed põhimõtted: võrdsus seaduste ees, sotsiaalsel kuuluvusel põhinevate eesõiguste mittetunnustamine, erineva nahavärviga, usundilise või soolise kuuluvusega inimeste võrdsus, põhiliste inimõiguste tagamine kõigile. **Nende väärtuste** tunnustamine sobib täiesti kokku aineliste sisstulekute võrdsustamise eitamisega.

Samal ajal olen nendega, kes soovivad jaotamisel **tugevdada sotsiaalse õigluse põhimõtet**. Muidugi jääb lahtiseks küsimus, kuidas mõistetakse "sotsiaalne õiglus" määratleda. Üks kontseptsioon, millele ma olen nõus alla kirjutama, väidab, et jaotussüsteem on õiglane ainult siis, kui ta tagab kõige madalama heaolu ühiskonnakihi ainelise olukorra paranemise.³⁷

Rõhutaksin, et see põhimõte nõuab **dünaamilist** järgimist. Ta ei nõua selle määramist, millise osa rahvatulust konkreetsel aja-

³⁷ See on sotsiaalse õigluse vajalik, kuid mitte piisav tingimus.

vahemikul peab saama kõige madalama heoluga kiht. Järelikult ei ole see staatiline ümberjaotamise nõue: ta ei mõõda vaeste olukorda võrrelduna rikaste omaga. Sellel nõudel on ajaline mõõde, sest mõõdetakse vaeste olukorda täna ja homme. Eesmärgiks on süsteem, mis tagab sellise ajalise võrdluse korral kõige paremad tulemused. Vaesed ei tohiks olla määratud elama meeleheitel ja lootusetuses. Vastupidi, lubadused olukorra pidevaks paranemiseks peaksid neile sisendama positiivseid tundeid.³⁸

Loomulikult ei tähenda see olude pidevat paranemist matemaatilises mõttes. Siit ei tulene lubadust, et kõigi vaeste inimeste olukord paraneb pidevalt nädalast nädalasse. Võib aga lubada, et kõigi abivajajate rahalised sissetulekud paranevad tunduvalt lähemas tulevikus, s. t. ühe- ja kaheaastase ajavahemiku jooksul. Ühiskond, mis seda ei taga, on ebaõiglane.

Lahtiseks jääb küsimus, missugune peaks olema nende ühiskonnaliikmete tulude jaotus, kes ei asu heoluskaala alumises osas. Ka sel probleemil on palju eetilisi aspekte, mis jäävad väljapoole selle raamatu piire. Rõhutan siin ainult neid, mis on tihedas seoses käsitletava teemaga. Tulude jaotus peab andma **tugevaima võimaliku tõuke** ühiskonna kogutulu suurenemisele, mis ei ole tingimata *sine qua non* pidev kõige vaesemate inimeste tulude suurenemine. Vaeseimate olukorra parandamine tulude ümberjaotamise kaudu saab anda tulemusi ainult teatud piirini. Kui võtta tükk leiba ja jagada see n inimese vahel, saab igaüks $1/n$ suuruse osa. Õiglus on tagatud ainult siis, kui jagatav leivakäär muutub üha suuremaks. Järelikult on sotsiaalse õigluse tingimus lahutamatu huvitatuse tingimusest. Poliitik või majandusteadlane, kes jätab selle vaatluse alt välja, on paremal juhul tuulepea, halvemal juhul demagoog. Siit jõuan viimase maksusüsteemi kohta käiva tingimuse juurde.

4. Maksusüsteem ei tohi sisaldada vastuargumente majandustegevuse paranemisele ja investeringute kasvule. Ei tohi progressiivselt maksustada neid, kes on valmis ohverdama osa oma vabast ajast ületunnitööks, ning sundida neid selle fakti varjamisega riiki petma. Maksusüsteem ei tohi karistada inimesi, kes

³⁸ See on Rawlsi esitatud kriteeriumi dünaamiline ümbersõnastus, mis esitatakse siin lihtsustatult. Detailsema käsitluse annavad J. Rawls (1971), R. Nozick (1974), A. Sen (1988) ja J. Kis (1986).

selle asemel, et raha sukasäärde peita, panevad selle intresside teenimiseks pank a hoiuarvele.

Kui maksuseaduse kava läheb parlamendis arutusele, soovitan saadikutel kaaluda järgmisi küsimusi: milline on maksu mõju ettevõtlusele, toodangule ja investeringutele? Kui osutub, et see mõju on neile kõigile negatiivne, on parem seadust mitte vastu võtta. Niisugune makse seadus kahjustaks Ungari majanduse tulevast arengut. See oleks kahjulik ka heaolu seisukohast (vt punktis 3 vaeste abistamise kohta esitatud argumente).

Lõpuks oleks see kahjulik ka riigikassa vaatepunktist. On olemas hästituntud fiskaalpoliitikaalased uurimused, kus esitatakse teoreetiliste mudelite ja empiiriliste arvutuste abil olulised maksu-määrade ja -tulude vahelised seosed. Vale fiskaalpoliitika on panna seisakus olevale või pahaendeliselt loiu kasvuga rahvatulule kõrged maksud, hellitades sealjuures petlikku lootust, et õnnestub saada suuri maksutuluseid. Vastupidi, kui rahandus-ministeerium väldib huvi langust, mida tekitavad liiga kõrged maksumäärad, on tal oma tulude suurendamisel palju rohkem edu. Ka madalamate maksumäärade korral osutub võimalikuks koguda rohkem makse, sest need puhastavad teed rahvatulu kiireks kasvuks.

Pärast lühikese ülevaate andmist maksustamise üldistest põhimõtetest asume konkreetsetel uurima üksikuid maksuliike, mida on vaja selleks, et kogu maksusüsteem praktiliselt ellu viia. Käesoleva raamatu ülesanne pole välja töötada kõiki maksustamisvõimalusi. Tahan ainult selgeks teha, milliste maksude abil tuleks minu arvates tänastes Ungari tingimustes kokku saada eelarvelised maksutulud.

a) Kõige tähtsam on lineaarne **tarbimismaks**, täpsemalt selle tänapäevane vorm, teatud liiki lisandunud väärtuse maks.³⁹ Selle maksu kasutuselevõtmisel võib olulisel määral tugineda olemasolevale maksusüsteemile. Erinevuseks praegusest süsteemist võib

³⁹ Soovitatav maksusüsteem maksustab otseselt tarbimist; tarbimata jäänud tuluosa jääb maksuvabaks, soodustades nii kaudselt säästmist ja investeerimist.

Sellele, et tulumaks paneb need, kes säästavad, teistega ebavõrdsesse olukorda, juhtis tähelepanu juba John Stuart Mill. Sama mõtte tõstis hiljem väga olulisena esile Irwing Fisher (1942). Tarbimismaksu, eriti lisandunud väärtuse maksu eelistest ja puudustest on kirjutanud R. A. ja P. B. Musgrave (1980).

pidada seda, et maksusüsteemi ühtsus tuleb tagada kõrvalekaldu-
matu järjekindlusega.⁴⁰

Minu ettepanekule vältida progressiivset tulumaksu pakutakse sageli vastukaaluks teatud progressiivsuse rakendamist diferentseeritud lisandunud väärtuse maksu määrade kaudu. Näiteks soovitatakse kõrgemaid makse luksuskaupade pealt ja madalaid nende kaupade pealt, mida tarbivad põhiliselt väiksema sissetulekuga pered. Ma ei tõrju seda mõtet tingimusteta tagasi, sest hindan jaotamisel õiglust, kuid peame olema teadlikud ka selle mõtte suurest võimalikust puudusest. Diferentseeritud maks avab ukse survele alandada mitmete institutsioonide makse ja hinnamoonutuste taastekkele. Seetõttu tuleb esimestel aastatel eelistada ühtseid maksumäärasid. Hiljem, kui on tekkinud ratsionaalne turuhindade struktuur, võib jaotuse õigluse nimel uuesti kaaluda maksumäärade diferentseerimist.

b) Peab olema ühtne lineaarne (mitteprogressiivne) **palgamaks**. Kõik legaalselt tegutsevad tööandjad peavad oma töötasult maksma palgamaksu.

Peab äärmiselt kahjulikuks kehtestada teenitud sissetulekute pealt ükskõik mis liiki progressiivset maksu. Mis annab riigile õiguse karistada neid meditsiiniõdesid, õpetajaid, töölisi või ametnikke, kes ohverdavad oma vaba aega, et teha ületunnitööd? Ma ei kritiseeri ainult ületunnitöösse, vaid ka töö kvaliteedisse puutuvat diferentseerimist. Oletame, et A tegi tööd kolm korda paremini kui B, sest A oskab rohkem, suhtub töösse suurema vastutustundega või lihtsalt jõuab rohkem teha. Mis kasu on siis sellest, kui maksta A-le kokku neli korda rohkem, aga jõuda puhaspalga osas pärast progressiivse tulumaksu mahaarvamist suhtele 3:1? See on täiesti üleliigne maksustamisega seostuv protseduur, mis annab ainult lisatööd maksuametnikele.⁴¹

⁴⁰ Ma ei ole vastu hästi põhjendatud harvadele eranditele, näiteks alkohoolsete jookide pealt võetavale erimaksule, mille parlament heaks kiidab, olles samal ajal täiesti teadlik, et see pole midagi muud kui isalik sekkumine. Muuseas, kõrge maksu alkoholismivastane mõju on kaheldav. Päris kindel on see, et ülemaksustamine nagu administratiivsed piirangudki alkoholismi ei kaota. Vastupidi, see kaotab osa legaalsest makse tasuvast alkoholitööstusest ja tekib põrandaalust viinaajamist.

⁴¹ See asjaolu tuleb ilmsiks, kui seda mõttetut protseduuri rakendada tagurpidi, sest isikutulumaksu kasutuselevõtmisega seoses tuleb siis palgatummat selle võrra suurendada.

c) Tuleb kehtestada lineaarne (mitteprogressiivne) kasumimaks, mille määr peab olema rangelt ühtne. Sellest tulenevalt peab kõigi registreeritud firmade kasumile rakendama ühesugust kasumimäära, sõltumata sellest, kas firma kuulub riigile või eraisikule, ungarlasele või välismaalasele.

Maksude b- ja c-osas tuleb leppida sellega, et neid ei õnnestu koguda sissetulekuilt, mis pole saanud "normaalsetes", registreeritud, tõelistes firmades. Seda asjaolu võib pidada ebaõigeks, sest on täiesti võimalik, et selle tõttu jäävad ülemäära suured tulud maksustamata.

See probleem on täiesti olemas, aga soovitan pragmaatilist lähene- mist. Küsimust hoolega vaagides leiame, et kõiki "nähtamatuid" tulusid ei saa võtta ühe kaaluga. Analüüsi huvides tuleks kasutada järgmist liigitust.

i) Kodanikud teenivad raha või saavad tasu natuuras mitmesu- gust lisatööd tehes, näiteks turustavad oma aias kasvatatud vilju, teevad masinakirjatööd, tõlgivad, hoiavad lapsi. Sellest võidab kogu ühiskond ja kõik need tegevused loovad täiendavat rahva- tulu. Lepime perspektiiviga, et seda tüüpi tulud jäävad maksus- tamata. Eespool maksuametnike kohta öeldu kehtib veel suure- mal määral siin loetletud tulude osas: pole võimalik panna kogu ööpäevaks iga kodaniku juurde inspektorit, kes hoiaks lisatee- nistusel silma peal. Maksudest vabastamisega tehtud järeleand- mine ajendab samal ajal seda liiki toodete ja teenuste pakkumist suurendama. Praegu, kui "formaalne" tootmine seisab paigal, on toimekate ja ennastohverdavate inimeste lisatööst – täienda- valt ühiskonna jaoks valmistatud toodetest või teenustest – kasu kõigile.

Peame kindlasti hoolt kandma selle eest, et tühistataks veider kord, mis näeb ette maksude sissenõudmise jootraha ja vaeva- tasu pealt. Ungaris näiteks saavad peale ettekandjate ja takso- juhtide teatud liiki vaevatasu ka riiklike raviasutuste arstid ja õed ning nende poodide müüjad, kus on harva saadaolevaid kau- pu. Üheltpoolt sunnivad jootraha pealt sissenõutavad maksud neid, kes sellist lisatasu saavad, sõna tõsisel mõttes seda tasu nõudma. Teiselt poolt võivad need, kes teenivad suuri summasid, neid varjata nii palju kui kulub. Tulemusena niisugune maksu- seadus lihtsalt alandab seaduste autoriteeti.

ii) Minu ettepanekud ei taotle vabastada kasumimaksust vabri- kusuurusi eraettevõtteid. Erasektori "hall tsoon", s. t. tegevus- alad, mis pole küll rangelt seadusega keelatud, kuid pole ka täiesti lubatud, on praegu üsna laiaulatuslik. Selle raamatu üldine

mõttelaad on, et erafirma ja selle omanik peaksid saama avalikult ja ilma karistuse hirmuta minna "legaalsesse tsooni". Tegelikult pakume eraettevõtjale "vahetustehingut". Ta võib minna seaduse kaitse alla, saada eratehingule garantii. Vastutasuks peab ta tasuma makse nagu palju hõlpsamini kontrollitavad riigiettevõtted. Võib eeldada, et erasektoris on neid, kes tahaksid jääda "halli ja musta tsooni". Nüüd peavad need inimesed arvestama võimalusega, et seaduse järgi võidakse neid karistada ka maksudest kõrvalehoidmise eest. Veelgi enam, kui nad saavad petta oma lepingupartneritelt, olgu nendeks siis riigi- või eraettevõtted, ostjad või müüjad, ei kaitse neid ka seadus. Samuti ei saa nad kohtusse kaevata ühtegi neid halvasti kohelnud ametlikku organisatsiooni.

Ka "halli tsooni" toodangu tarbijad riskivad teatud määral. Neil pole näiteks mingit tagatist või õiglust sel juhul, kui lepingutingimusi ei täideta. Mida edukamalt kindlustatakse riigis erasektori julgeolek ja autoriteet, seda kasulikum on sellel välja tulla pimedusest ja järelikult ka nõustuda maksude tasumise kohustusega. See on ainus realistlik erasektori maksustamise tee.

Nüüd aga tulen tagasi progressiivse tulumaksu vastaste argumentide juurde. Praegustes Ungari oludes on täiesti illusioon heietada progressiivsete maksude mõtet. Tulult tasutava maksu koorem langeb ainult neile, kelle sissetulekud on dokumentaalselt "tuvastatavad". Nende hulgast asetab maksustamine kõige raskema koorma inimestele, kelle majanduslik, sotsiaalne ja poliitiline seisund ei ole piisavalt tugev, et nihutada seda koormat teiste peale. Inimesed, kelle sissetulekud on küll ametlikud, kuid kelle positsioon võimaldab maksude osas kaubelda, *de facto* kannavad maksustamise eest osa oma tuludest üle teistele. Tööandja ainult maksab töövõtjale niisugust kogupalka, mille eest viimane on nõus töötama. Sel viisil nihutab tööandja lõppude lõpuks maksukoorma palgasaajate õlule. Samuti ei mõju progressiivne maks neile eraettevõtjaile, kel on võimalik veeretada maksukoorem hinna tõstmise kaudu tarbijate kanda. Lõpuks kannatavad kõige vähem need, keda populistlik maksupropaganda tahaks kõige rohkem maksustada: "nähtamatute tulude" saajad.

Pöördume nüüd tagasi eelarvetulude ülevaate juurde.

d) Järgmise tululiigina vajab käsitlemist **tollimaks**, kuigi see kategooria ei kuulu maksustamistehnika valdkonda. Kui eelarvetulude katmiseks on tingimata vaja võtta tollimaksu, siis peaks

maksu suurusjärg olema väike. Eesmärgiks peaks olema sellega võimalikult vähe moonutada hindu. Sealjuures on kõige tähtsam, et ühtne lineaarne tollimaks oleks kehtestatud ka igasugusele piirikaubanduse sisseveole. (Ma ei taha sekkuda vaidlusse selle üle, kas Ungari soovib importtehingutele mõningate maadega teha takistusi või rakendada ebasoodsat tollimäära.) Õigustatud erandid välja arvatud, ei tohiks erinevatel kaupadel olla erinevaid tollitariife.⁴² Tollitariifid peavad olema rangelt ühtsed, sõltumata sellest, kas veetakse sisse kohvi või arvuteid, autosid või lasterõivaid. Seda on vaja, et vältida hindade suhte moonutamist.

Turistide tarvis on võimalik teatud mõistlikes piirides rakendada maksuvabu kvote. Samal ajal peab eraisikuil olema õigus importida piiramatus koguses ükskõik millist kaupa. Aga peab olema tagatud, et nad maksavad selle eest ühtset tollimaksu. Esitame siin ajakohase näite. Eraisikule peab olema tagatud õigus osta piiramatus koguses arvuteid konverteeritava valuuta eest, mille ta on hankinud valuutaeraturult. Tal peab olema õigus ostetud importida. Et ta maksab ühtset tollimaksu, siis peab tal olema ka õigus müüa imporditud arvuteid ükskõik millise hinnaga, s. t. nii kallilt, kui ostja on nõus maksma.

Eraisikute õigus vabalt importida on vaieldamatu kodanikuõigus. Omaette küsimus on sisseveoks kasutatud konverteeritava valuuta päritolu. Mingeid majandusprobleeme ei teki niikaua, kui kodanik hangib valuuta eraturult. Majanduse stabiliseerimise ajal on tingimata vaja rakendada kõrvu konverteeritavusega ühtset vahetuskursi. Sellega saab iga ungarlane seadusliku õiguse vahetada forinteid välisvaluuta vastu vabalt riigipangas.

Kuigi meie peateema on stabiliseerimisprogramm, tasub siiski peatuda järgmisel eraimpordiga seostuval küsimusel: mida peaks tegema stabiliseerimiseelses ajavahemikus, kui pole veel tõelist vahetuskursi ja konverteeritavust? Minu arvates ei tasuks riigipangal hakata ebareaalse vahetuskursi korral tagama igale kodanikule suurte summade välisvaluutaks vahetamise õigust. Forinti konverteeritavus riigipangas peaks saama stabiliseerimise tulemusena iga ungarlase kodanikuõiguseks. Kuid seda peaksid toetama õiged majandamistingimused: ratsionaalsed vabad hinnad ja valuutavahetuskurs.

⁴² Kodumaised tootmist alustavad ettevõtted võivad vajada proteksionistlike tollitariife. Pöördume selle küsimuse juurde tagasi siis, kui vahetame mõtteid tootmissubsidiiumide üle.

Edasi esitame mõne üldise märkuse eelarve põhimõtete kohta. Eelarvel võiks olla veel mõni tuluallikas (näiteks riigilõiv).⁴³ Igal juhul on stabiliseerimisoperatsiooni koostamisel väga **oluline**, et kõigist allikaist laekuvate maksude summa (tarbimismaks, palgamaks, kasumimaks, imporditoll) kataks tegelikud kulud. Kirurg ei tohiks skalpelliga endale näppu lõigata. Maksumäärad peavad olema paika pandud nii, et kulude katmine oleks täiesti kindlalt tagatud.

Varem esitati eelarvetulude ning maksuseaduse kohta ajakirjanduses, poliitilistes kõnedes ja parlamendiväitlustes nii mõnigi kord šokeerivalt asjatundmatuid seisukohti. Vahel jäi mulje, et kogu probleem taandub küsimusele, kas seaduseelnõu on vaja eelarve või elanikkonna jaoks. Aplad fiskaalbürokraadid olid võidukad, kui neil õnnestus koormis otse elanikkonna õlule panna. "Rahva kaitsjad" seevastu võidutsesid, kui neil läks korda koormis uuesti eelarvekulude hulka toimetada. Mõlemal poolel jäi kahe silma vahele asjaolu, et igal juhul tuleb kõik kulud kanda elanikkonnal, välja arvatud see osa, mis riigil õnnestub ajutiselt katta välismaistest allikatest. Kuid viimasel juhul kasvab välisvõlg, mis tuleb kinni maksta elanikkonna praegusel põlvkonnal ja tulevastel põlvkondadel. **Valik** ei toimu kunagi selles, milline osä langeb eelarvele ja milline elanikkonnale, vaid alati selles, **kuidas jaotub maksukoorem elanikkonna kihtide vahel** ning praeguse põlvkonna ja tulevaste põlvkondade vahel.

Teine küsimus puudutab **vormi**, milles elanikkond need kulud kannab. On võimalik valida erinevate maksumaksmisviiside vahel: maks võib sisalduda kauba hinnas (tarbimismaks); maksumaksja seatakse petlikku olukorda, kus näib, et maksu maksab tema eest tööandja (palgamaks); maksustamine võib toimuda kaudselt inflatsiooni abil. Ükskõik milline on meetod, maksu peab igal juhul maksma elanikkond. Et sellest probleemist ei ole pääsu, siis soovitan maksustamisprotseduuri teostada nii lihtsalt ja tõhusalt kui vähegi võimalik. Minu soovitude rakendamise korral oleks võimalik laiali saata suur osa juba tekkinud maksubürokraatiast. Ainuüksi seegi oleks võit.

Pöörame nüüd tähelepanu **eelarve kulude** poolele. Kulud peaksid stabiliseerimisoperatsiooni ajal kujutama endast kindlat etteantud summat. Eelarvest tuleks kõrvaldada ainult kaks kululiiki.

⁴³ Selles raamatus jäävad käsitlemata mitmed maksuküsimused, näiteks omandimaks ning juhud, kui tööandja ja -võtja on üks ja seesama isik. Loomulikult tuleb uues maksusüsteemis need probleemid lahendada.

Esimene neist hõlmaks mõne tarbekauba eelarvelisi hinnadotatsioone. Osalt neid dotatsioone juba kaotatakse ja on võimalik, et enne operatsiooni tegelikku algust jõutakse kaotada veel mõned. Ükskõik, kas selles osas on jäädud püstitatud eesmärkidest kaugele maha või on jõutud üsna palju edasi, see kulukas ülesanne tuleb operatsiooni ajal täielikult ja lõplikult lahendada. Ravimi võtmata jätmist ei saa lubada, olgu vastuväited millised tahes.

Pooldan innukalt mõtet, et riik peaks toimima humaansel viisil: parlamendil pole mitte ainult õigus, vaid tal on ka kohustus kinnitada healupoliitikaga seostuvaid kulusid, mis on vajalikud maa jõuvaru tagamiseks. Kuid neid kulutusi ei tohi teha hinnadotatsioonidena, sest doteeritud hinnad ei aita ainult neid, kellel on sellise abi järele vajadus, vaid ka neid, kellel vajadust ei ole. Pooldan ka seda, et riik kõrvuti teiste institutsioonidega ja eraisikutega toetaks kultuuri, kuid seegi ei peaks toimuma hindade doteerimise kaudu. Kui võime seda lubada, anname tudengitele raamatute ostmiseks talonge, mis asutused on tasunud, kuid raamatute hinnad peaksid olema reaalsed, s. t. nad peaksid katma kulud ja kindlustama ka kasumi. Pole vajadust doteerida nende inimeste raamatuoste, kes suudavad maksta turuhinda.

Põhiline on aga see, et Ungaris pole praeguse majandustaseme juures mingit õigustust toidukaupade doteerimisele. Praegune arengutase on enam kui piisav selleks, et iga kodanik saaks oma bioloogilised vajadused toiduainete osas rahuldada. Miks peaks riik hoidma toiduainete hindu kunstlikult madalal ja andma niiviisi toetust neile, kes on võimelised maksma tegelikku turuhinda? Mis kasu on sellest, kui Ungari tehakse austerlaste silmis naeruväärseks sellega, et liha maksab siin ainult murdosa sellest, mis Austrias, nii et austerlased trügivad siia seda ostma. Nõustun, et osa ühiskonnast tuleb isegi praeguste toiduainehindade juures vaevu ots otsaga kokku. Neid elanikkonna gruppe, kuhu kuuluvad napi pensioniga elatanud inimesed või õnnetuste läbi kannatanud, tuleb toetada otseselt kas rahas või natuuras antava abiga või lõunasöögitalongidega, kuid kindlasti mitte hinnasüsteemi absurdse moonutamise kaudu.

Teine eelarvest kõrvaldamist vajav kululiik hõlmab suurt hulka mitmesuguseid **tootmissubsiidiume**, välja arvatud mõni selgesti kindlaksmääratud erand. On paras aeg teha lõpp kaks aastakümnet kestnud väitlusele kahjumit andvate riiklike firmade ja

suurte põllumajanduskooperatiivide ümber. Kaks vastuvõetavat erandit selles osas on järgmised:

- a) toetus operatsioonijärgse šoki halvimatest tagajärgedest ülesamiseks ja
- b) toetus, mis antakse uutele ettevõtetele või tootmisharudele tegevuse alustamiseks.

Majandusalases kirjanduses leidub külluses väiteid, et uute ettevõtete toetamise kaudu kaitstakse kogu kodumaist tootmist. Kindlasti tuleb oodata, kuni Ungari ettevõtluse pioneerid saavad praktilisi kogemusi ja viivad majanduse vajalikule tasemele. Kuid seda liiki toetusel, esinegu see siis riikliku subsideerimise või proteksionistliku tollitariifina, on kindel piir. Kui uuel tootjal ei õnnestu kindlaks ajaks piisavalt jõudu koguda, tuleb ta toetusest ilma jätta. Pole mingit vajadust kunstlike vahendite abil elus hoida eluvõimetuid organisatsioone.

Kokkuvõtteks: stabiliseerimisoperatsioon peab taastama eelarve tasakaalu. See on inflatsiooni kõrvaldamiseks tingimata vajalik. Kui ma eespool märkisin, et inflatsioon on võimolene valitsuse tegevuse tagajärg, siis pidasin silmas peamiselt (kuigi mitte ainult) inflatsiooni tekitavate protsesside fiskaalset külge. Eelarve tasakaalu saavutamise vahendid on niihästi valitsusel kui ka parlamendisaadikul, kes määravad valitsuse tulud ja kulud.⁴⁴ Operatsioonijärgsel ajal on oluline jätkata ja veelgi tugevdada jõupingutusi eelarvekulude kärpimiseks. Mida edukamalt sellega toime tulla, seda suurem on võimalus vähendada makse. See suurendab kindlasti valitsuse populaarsust. Aga tuleb olla ettevaatlik: operatsiooni ajal ei tohi teha ennatlikke ja seetõttu põhjendamatu maksuandusi.

MAKRONÕUDLUSE JUHTIMINE

Taotlemata nõudlusteema ammendamust, tahan käsitleda ainult mõningaid üldmõisteid ja eelkõige heita valgust stabiliseerimisprogrammi ähvardavatele ohtudele.

Operatsiooni algushetkel on erasektoris kindel hulk raha. Seetõttu pole sealtpoolt ohtu, et ostujõud muutub juhitamatuks.

⁴⁴ Siin peetakse silmas ka seda, et parlamendil peaks olema lõpuks võimalik saada eelarvest üksikasjalikku ülevaadet. Defitsiidi tõelist ulatust ei tohiks varjata finantstrikkidega, parlamendil peaks olema tõeline pilt sõjalistest kulutustest jm.

Olen juba rõhutanud, et krediidi maht, mis erasektor saab riiklikult pangandussektorilt, peaks olema kindlaks määratud. Ühelt poolt peaksid need krediidid jõudma erasektorisse vastavalt tema nõudlusele, s. t. tuleb takistada, et riiklik sektor need endale haaraks. Teiselt poolt tuleb tagada, et erasektor ei ületaks seda piiri operatsiooni esimesel kriitilisel astmel. Kui erasektor on juba jalul, siis on võimalik suurendada krediidi pakkumist vastavalt nõudluse kasvule. Igal juhul tuleks aga ergutada erasektori majandusüksusi looma veelgi laialdasemaid omavahelisi krediidisuhteid. Samuti tuleb luua niisuguste seoste jaoks vajalik seaduslik infrastruktuur.

Riigieelarvet käsitlesime üksikasjalikult eelmises peatükis. Eeldame, et neid põhimõtteid järgitakse, s. t. et riigieelarve loodud nõudlus on rangelt piiratud.

Suurt ohtu sisaldab aga võimalus, et liiale läheb riiklike firmade (samuti suurte poolriiklike kooperatiivide) nõudlus. Meenutan, et eespool tegin ettepaneku piirata riiklike firmade kulutusi. Kordan siin seda ettepanekut ja rõhutan, et parim tõestus nende kulutuste piiramise vajalikkuse kohta on operatsioon, millest me räägime. Viimaste aastakümnete jooksul on finantsorganisatsioonid teostanud rangete **monetaristlike piirangutega** poliitikat.⁴⁵ See poliitika oli edukas ainult osaliselt. Õnnestus takistada makronõudluse väljumist kontrolli alt ja hüperinflatsiooni puhkemist, nagu juhtus Jugoslaavias ja Poolas. Siiski on ka meil kõrge inflatsioon, ulatub 15–25 protsendini aastas. Piirangutega kaasnesid mitut liiki spasmid ja kõrvalmõjud. Sageli takistas see toodangu ja investeringute kasvu isegi kasumit andvais valdkondades.

Et tänini on intressimäärad olnud ebareaalselt madalad (s. t. vähemal või suuremal määral negatiivsed), pole olnud võimalik arendada tõeliselt ratsionaalset piiravat monetaarpoliitikat. Kogemused tõestasid aga vähemalt seda, et meie oludes on monetaarsed piirangud **võimalikud**, kuigi on soovitatav, et seda poliitikat teostataks tulevikus ettevaatlikumalt ja põhjendatumalt. Piirava monetaarpoliitika tähtsaimaid vahendeid on kõrge positiivne reaalne laenuprotsent.

Monetaarsete piirangute kasutamise ajalugu annab õpetliku pildi vajadusest rakendada stabiliseerimisprogrammi osi **üheaegselt**. Monetaarsed piirangud, mida rakendati ilma muude vajalike

⁴⁵ Vt. E. Varhegyi (1989).

meetmeteta, ei andnud soovitud tulemusi. Ei saadud jagu inflatsioonist ega tehtud lõppu väheefektiivsete firmade kunstliku elushoidmise praktikale. Tulemuseks oli, et monetaarsete piirangute kasutamine paljude silmis diskrediteeriti. See raskendab nende kasutamist tulevikus.

Peame olema täiesti teadlikud nähtustest, mis kaasnevad makronõudluse piiramisega. Rõhutan siin ainult kahte neist.⁴⁶

1. Klassikalises sotsialistlikus käsumajanduses oli krediidi pakumine riikliku pangasüsteemi monopol. "Kommertskrediit", s. t. **riiklike firmade vastastikune krediit**, oli rangelt keelatud. Siiski, koos "turusotsialismi" tüüpi reformidega ja riiklike firmade osalise liberaliseerimisega firmadevaheline krediit mitte ainult ei ilmunud äkitselt välja, vaid muutus kõigis sotsialistlike reforme teostavais maades üldiseks nähtuseks. Osalt põhineb selline krediit kreditori ja deebitori vastastikusel kokkuleppel, osalt on sunniviisiline. Ostjafirma lihtsalt keeldub müüjale kauba eest tasumast ning sunnib seda müüma võlgu. Kui selle tulemusena kreditor muutub ise maksujõuetuks, võib ta omakorda keelduda tasumast neile, kes talle kaupu müüvad. Võib juhtuda, et tekib tõeline likviidsuskriis: kreditorid on järjekorras deebitoride ees ning ootavad, et viimased oleksid nii kenad ja maksaksid oma võlad tagasi.

Selle talumatu olukorra tõttu annab riiklik pank kahjutundest õhutatuna laenu neile, kes on kasvavate võlakohustuste tõttu kõige suuremas hädas. See on üks Ungari moonutustega pseudo-krediidisüsteemi, pseudopangasüsteemi ja pseudokapitalituru väljendus. Niisugune näiline finantstehing maskeerib tegelikult asjaolu, et firmadel on võimatu ükskõik mil viisil tootmist peatada, sest see paneb töölisel protestima ja tekitab toodangu nappuse, mis omakorda põhjustab märkimisväärset defitsiiti, rahvusvaheliste lepingute rikkumist jms.

Firmade omavaheline kaubanduskrediit on nende finantskontaktide ja äritehingute loomulik kaasnähtus. Stabiliseerimisprogrammi kvantitatiivsel kavandamisel on vaja arvestada kaubanduskrediidi olemasoluga. Lõpp tuleb teha selle väärdunud vormile, mille puhul ollakse saadaolevate võlgade "järjekorras", ning sellest tulenevale likviidsuskriisile. Tuleb arendada turumajanduses tavalise kaubanduskrediidi seaduslikke vorme ja institutsioone. Ei tohi sallida, et võlgniku osas olevad firmad krediiti

⁴⁶ Võimalikku tööpuuduse suurenemist, mis on makronõudluse piiramise peamisi kaasnähtusi, käsitleme detailsemalt edaspidi.

välja pressiksid, kuid samal ajal peaks ergutama firmadevahelisi vabatahtlikke krediidisuhteid. Diskonteerimine ja maksetähtaja ületanud vekslite siirdamine peaksid saama kaubandus- ja finants-tegevuse tavaliseks osaks.

Maksuvõimetute riigifirmade asumine võlajärjekorras võib laostada ka nende eravarustajad, kes ei saa oma kauba eest tasu. Perspektiiv oma võlad katta on palju suurem mõjukail riigifirmadel kui abituil erafirmadel. Näiteks võib riigifirma katta oma võla riigipanga abiga. See on üks neid valdkondi, kus erasektor tõeliselt kaitset vajab. I peatükis esitatud 2. tingimuse kohaselt on oluline riigi- ja erafirma vaheliste lepingute tagamine. Olles lepingus erafirmaga ostja- või müüjapool, peab riigifirma olema kohustatud lepingutingimustest täielikult kinni pidama. Loomulikult kehtib see ka erafirmade kohta.⁴⁷

2. Raskeimaid ja poliitiliselt tundlikemaid stabiliseerimisprogrammi osi on **palgad** ja nendega seostuv. Tuleb tagada, et palkade summa, mida maksavad riigifirmad, ei ületaks stabiliseerimisprogrammiga määratud piiri. Ma ei oska öelda, missugune peaks see piir olema võrreldes stabiliseerimiseelse nominaalpalga tasemega. On võimalik, et lühikeseks ajaks tuleb vähendada liigset ostujõudu ning samal ajal tekib hinnatõusuline ülemineku-perioodi "korrektiivne hinnataseme" tõus, et käibele saada osa kulutamata sundsäästudest ja kõrvaldada "liigraha". On ka võimalik, et selle järele puudub vajadus. Peame ootama edasisi põhjalikumaid analüüse.⁴⁸

Kui on antud keskmine hinnatase, mis peab teatud ajaks jääma muutumatuks, võib selle stabiliseerimiseks kasutada erisuguseid vahendeid. Üks seisukoht on, et firmade täiendav krediteeri-

⁴⁷ Hoolimata näivast võrdsusest, on olukord selles osas tegelikult silmator-kavalt ebavõrdne. Kui erafirma rikub riigipangaga sõlmitud lepingut ja kohus mõistab temalt välja ühe miljoni forinti suuruse trahvi, siis peab ta maksma selle omast taskust. Kui aga samasugust lepingut rikub riigifirma, kes samuti mõistetakse süüdi, ei maksa selle firma juht raha mitte oma, vaid riigi taskust. Seetõttu ei tarvitse riigifirma kohtuprotsessi tagajärgi karta. See on nende kahe sektori vaheliste ärisidemete kõige raskemaid probleeme ning lõplik ja täielikult rahuldav lahendus veel puudub. Lepingute usaldatus peaks aga kasvama, kui riigifirma juhil ning asjaomase valdkonna eest konkreetselt vastutavatel isikuil tuleks osa trahvist maksta omast käest.

⁴⁸ Poola stabiliseerimisprogrammis tundub seda tüüpi "korrigeeriv nominaalpalga tõus" möödapääsmatu. Pole selge, kas see on samamoodi vajalik ka Ungaris.

mine peab rangelt seostuma palgatariifidega. Kahtlen, kas sellest piisab. Tundub, et tuleb rakendada karmimaid vahendeid. Tehes järeldused minevikus omandatud kogemustest, võime välja valida suhteliselt kõige mõjuvamad reguleerimisvahendid.

Selles uurimuses ei taha ma avaldada arvamust selle kohta, milline peaks olema konkreetne valem, näiteks, kas tuleb piirata firma palgafondi või tuleb see määrata suhtena toodangumaksusse või kuidagi teisiti. Tean, et see vähendab firma juhtide iseseisvust ja raskendab tootmistegurite optimaalse kombinatsiooni saavutamist. Kui me aga seda sammu ei astu, siis võivad riigifirmade juhid karistamatult palku tõsta. Sel juhul leiaksime end vältimatult samas olukorras, milles oli Hiina mõni aasta tagasi ning milles olid Jugoslaavia ja Poola 1989. a. Seda olukorda ei saa kontrollida kaudselt. Enesepettus on arvata, et riigifirma juht hakkab bürokraatliku omandi korral vabatahtlikult palku piirama.

III peatükis pöördume tagasi selle probleemi lahendamise positiivsete tulemuste juurde ning arutame ka ametiühingute osa. Siin vaatleme ainult majanduslikke põhjendeid. Arvan, et palga kasvu piiramine halduslike vahenditega vähendab mitmel põhjusel tootmise efektiivsust. Ainus viis seda olukorda muuta on asendada riiklik omand eraomandiga. Ainult eraomand loob tõelise "vastase" palgatõusu nõudvale töövõtjale. Selleks vastaseks on omanik, kellel tuleb palka maksta omast taskust. Tõelist ja loomulikku konflikti on võimatu stimuleerida "pseudoomandi-reformi" abil ja kuni domineerib riiklik omand, saab altpoolt tulevat survet palkade tõstmiseks tõkestada ainult bürokraatlike vahenditega.

Tavalises kapitalistlikus majanduses sunnib piirav monetaarpoliitika harilikult ärisfääri palku külmutama või isegi alandama. Firma ei saa nõutavat hulka raha ja ei taha selle tõttu ka töölistele rohkem maksta. Pole päris kindel, et see mehhanism ka tõelises kapitalistlikus majanduses täielikult tööle hakkab, kuid seal on see vähemalt võimalik. Seda ei saa juhtuda Ungari majanduses, mis on kolme neljandiku ulatuses sotsialistlik ja ühe neljandiku ulatuses kapitalistlik. Võib tuua rohkesti näiteid selle kohta, kuidas riigifirmad kõige suuremas kitsikuses olles on tõstnud oma töötajate palku ilma mingisuguse enesepiiranguta. Selle aluseks on usk, et kui mõneks teiseks otstarbeks raha ei leidu, siis vähemalt palkadeks on seda kuidagi ikka võimalik saada. Halvimal juhul on riigifirmad jätnud maksmata oma hankijatele. Seetõttu pole Ungari majanduse riiklikus sektoris võimalik jätta

palkadele määramata bürokratlikke kitsendusi.⁴⁹ Kuigi mõte turureformi teostamisest riikliku omandiga majanduses kerkis esile paar aastakümnet tagasi, on sellest kogu aeg kõrvale põigeldud.⁵⁰ On viimane aeg seda kahetsusväärset tõika teadvustada. Rõhutan taas, et palgadistsipliini säilitamine on stabiliseerimisprogrammi Achilleuse kannaks. Kui see ebaõnnestub, lendab tuulde kogu operatsioon.

OTSTARBEKATE HINDADE KUJUNDAMINE

Alustame soovitud tulemuse kirjeldamisest. Majanduse stabiliseerimine õnnestub siis, kui senine suvaline ning majanduslikust seisukohast irratsionaalne hinnasüsteem asendatakse ratsionaalse turuhindade süsteemiga, kus iga hind edastab olulist informatsiooni. See muutus sõltub mitmetest tingimustest. Ühed on enesestmõistetavad ja suhteliselt kergesti täidetavad. Teisi on aga võrdlemisi raske täita ja nad põhjustavad vältimatut vastuiseisu.

Alustame ülesande kergemast poolest. Kõigi erasektori tehingute hinnad peavad olema vabad ja kaitstud riigi sekkumise eest. Kuid see veel ei taga erasektori hindade otstarbekust majanduses tervikuna, sest erasektori rohketel majandusüksustel on nii ostjate kui müüjatena sidemed riikliku sektoriga. Järelikult mõjutavad

⁴⁹ Loodan, et see mõttekäik on loogiline ja seega arusaadav, mul pole tahtmist siin autoriteetidele viidata. Esitan järgmise konkreetse näite: 1986. a. kutsus Hiina valitsus seitse välismaist eksperti majandusreformi üle mõtteid vahetama. Üks neist diskussioonidest oli pühendatud inflatsiooni ohtude käsitlemisele. Sõna võtsid kolm külalist: endine Lääne-Saksa Riigipanga (*Bundesbank*) president Otmar Emminger, USA majandusteadlane, Nobeli preemiaga pärjatud James Tobin (oli olnud president John Kennedy administratsiooni majandusnõunik) ja mina. Mõlemad Lääne majandusteadlased, kes on kogu oma elu veetnud kapitalismi tingimustes ning tunnevad kõiki selle süsteemi plusse ja miinuseid nii teoreetiliselt kui praktiliselt, soovitasid kõhklematult ja tungivalt kommunistlikul Hiinl administratiivselt palku piirata. Mina, kuigi majandussüsteemide võrdlemise teooria ja sotsialistliku majanduse spetsialist, andsin sama nõu. Hiina valitsusel ei õnnestunud meie nõuannet järgida. Pidurdamatu palgatõus tekitas palga-inflatsiooni ja peaaegu küllastamatu investeeingu nälja.

⁵⁰ Erandid väärivad tunnustamist. Olgu nimetatud I. R. Gábor (1988) ja I. R. Gábor ning Gy. Kővári (1987).

riikliku sektori hinnad nii erasektori tootmiskulusid kui ka hindu. Hulga toodete ja teenuste osas on erasektorisest sisend- ja väljundvoogude osatähtsus siiski suhteliselt suur, nii et standardiks, millega riikliku sektori hindu võrreldakse, on sel puhul erasektori hinnad.

Riikliku sektori hindade ümberkorraldamine on palju kõvem pähkel. Alustame analüüsi selle selgekestegemisega, millisena me tahaksime näha riikliku sektori hindu siis, kui stabiliseerimisoperatsioon on lõpule viidud. Eesmärk on kujundada turuhindu. Seega, mõned erandid välja arvatud, on ka riiklikus sektoris vaja **täielikku hindade vabastamist**. Mida varem see saavutatakse, seda parem.

Erandid on need tooted ja teenused, mille hinnad on reguleeritud ka enamikus arenenud, tõelise turumajandusega riikides: ühiskondlikud teenused, rahvuslike monopolide toodang jms.

Kui ma kõhklusteta teen ettepaneku jõuda stabiliseerimisoperatsiooni tulemusena hindade vabastamiseni, siis saan pakkuda ainult selle tee läbimise **tingimusi**. Üks selline tingimus on paljude riikliku sektori hindade vabastamine **enne** stabiliseerimisoperatsiooni; Ungari majanduses on see toimunud. Osaline hindade reguleerimine ja vabastamine sisaldavad olulist riski niihästi üksikute hindade tõusu kui ka hindade vastastikuse mõju osas. Sõltumata sellest, kas varasema osalise hindade liberaliseerimise tulemused olid head või halvad, tuleb neid operatsiooni alustamisel arvestada. Selge on see, et pole soovitatav kitsendusi uuesti rakendada (v. a. juhud, kui on vabastatud või kavatsetakse vabastada hinnad neis valdkondades, kus tavalises arenenud turumajanduses on hinnad reguleeritud).

Hinnasüsteemi vaatlusel tuleb arvesse võtta ka tarbekauba, elektrienergia ja tooraine hankimise võimalusi ja varusid. Kui valitsuse tehtud vigade või ebaõnne tõttu on tekkinud suur defitsiit, on vaja järele mõelda, kas saab stabiliseerimise tulemusena lasta igapäevakaupade ja -teenuste hindu väga kõrgele tõusta! Võib otsustada hindu lühikeseks ajavahemikuks piirata, kuid võib ka püüda kiiresti suurendada kaupade pakkumist — näiteks sisseveo kaudu — ja jätkata hindade vabastamist. Välja arvatud väike hulk püsivalt reguleeritud hindu, tuleb igat hindade reguleerimise juhtu vaadelda kui ajutist pahet, millest peab lahti saama nii kiiresti kui võimalik. Import tuleb vabaks anda, sealhulgas erainport, ning mida suurem on erasektori võimalus täita riikliku sektori jäetud tühemikke, seda kiiremini on võimalik loobuda hindade reguleerimisest.

Stabiliseerimisprotsessi alguses võib vabade hindadega harjumata riigifirmadel olla raskusi määrata oma toodangu **alghindu**. Tuleks järgida mõnd väga üldist reeglit ning teadvustada endale, et see on alles algus. Hiljem kujunevad turujõudude toimel hinnad, mis firma küsitud alghinnast erinevad.

Kaubatoodangu hindade kujunduses võiks pikaajalises perspektiivis lähtetoiminguks olla sisemaiste hindade vastavusse viimine arenenud kapitalistlike riikide samade kaupade hindadega. Kõigepealt tuleb arvesse võtta hindu, mida pakuvad toodetele kaubanduspartnerid kapitalistlikest riikidest. Probleemi lihtsustades võib öelda, et pärast hindade ümberarvestamist eramajanduses kasutatava vahetuskursi alusel ei tohiks olla vapustavaid erinevusi välis- ja kodumaise hinnasüsteemi vahel, s. t. näiteks selle vahel, missugused on elektriliste kodumasinate hinnad Viinis ja Budapestis, lihahinnad Ida-Austrias ja Lääne-Ungaris, autohinnad Münchenis ja Budapestis. Kui jõutakse selleni, lakkab ka suurem osa ülearustest välismaale tehtavaist ostuekskursioonidest ja ostuturism taandub ilma haldusliku sekkumiseta piiridesse, kus toimuvad tehingud on kasulikud mõlemale poolele.

Selle idee elluviimiseks tuleb täita samas peatükis esitatud nõudeid: rangelt ühtsed tarbimismaksumäärad ja tollitariifid, tootja- ja tarbijadotatsioonide ärajätmine.

Majanduse stabiliseerimisel 1946. a. lähtuti uute, forintites väljendatud hindade puhul 1938. a. pengödes kehtinud hindadest (pengö oli tol ajal Ungari rahaühik). Samasugust lihtsat menetlust vajame ka täna. Hinnakujunduse aluseks peaksid olema aga mitte Ungaris minevikus kehtinud suhtelised hinnad, vaid pigem tänapäeva kapitalistlikes riikides esinevad hinnad. Näiteks võiksid firmad oma hinnakujunduses lähtuda Austrias või Saksamaal kasutatavatest hindadest, kuigi ma ei usu, et majandusteooria seisukohast oleksid need hinnad tingimata optimaalsed. Nad ei ole seda sellepärast, et ka neid moonutavad mitmesugused tegurid. Peab veel lisama, et ka nõudmise ja pakkumise vahekord ning tootmiskulude struktuur on Ungaris teistsugused. Siiski on Austria ja Saksamaa hinnad vähemalt tõelised. Turumajanduse maadest on Ungaril nendega kõige tihedamad sidemed; enamasti võrdlevad Ungari ärimehed ja turistid just neid oma kodumaaga.

Et küsimus on selles, kas hinnad on riik ette kirjutanud või on riigifirma selle vabalt määranud, siis soovitan alustada järgmisest kalkulatsioonist: millise hinnaga võiks samasugust kaupa osta või müüa Austrias või Saksamaal? See hind tuleks ümber arvutada forintitesse, kasutades kehtivat valuutakursi. (Valuutakur-

signa seostuvaid küsimusi käsitleme edaspidi.) Tulemuseks on algne siseturuhind, millega riigifirma kui müüja läheb turule.

Järgmine oluline alghinna määramise lähtekoht on Ungari erasektoris kasutatavad hinnad. Oleme sel teemal eespool peatunud seoses valuuta eravahetuskursiga, aga teema on palju avaram. Tõelised turuhinnad on juba tekkinud näiteks toiduainete eraturul, erasektori üürides, kinnisvaraturul ja suure osa teenuste osutamisel. Riigifirmal oleks kasulik rakendada samasuguseid hindu, sest need on ikkagi tõelised turuhinnad, mitte kontoris kunstlikult välja hautud. Välismaised ja kodumaised erasektori-hinnad võivad olla orientiiriks erinevate toodete ja teenuste **suhteliste hindade** määramisel. Riigifirmad peavad neid hindu kasutama, kui nad tulevad majanduse stabiliseerimise ajal turule. Omaette küsimus on aga **üldine hinnatase**. See sõltub paljudest muudest makroökonomilistest teguritest (näiteks krediidi pakumisest, palgatasemest, makropakkumisest ja -nõudlusest).

Riigifirma tugineb oma arvestusi tehes riigi rahandusorganisatsioonide ja pangasüsteemi määratud **vahetuskursile**. Firma peab arvestama ka positiivset **reaalset intressimäära**, mille riiklik pangasüsteem peaks olema mõistlikul tasemel paika pannud. Need näitajad, mis peaksid kehtima vähemalt operatsiooni algjärgus, tuleks enne teada anda. Neid võib hiljem vastavalt krediidituru olukorrale muuta.

Aga isegi siis, kui turule mineval firmal on hinnamääramisel abiks teeviidad, peab ta alghinna paikapanemisel siiski osaliselt pimedas kobama. Selle, mis saab edasi, määrab nõudmise ja pakumise vaba mäng. Tähtis on vabastada kõik hinnad kiiresti (välja arvatud püsivalt reguleeritavad monopoolses seisundis olevate ettevõtete toodangu hinnad). Võtab veidi aega, enne kui nõudmine ja pakkumine jõuavad kohakuti ning tekib turutasakaal. Peame silmas pidama, et samal ajal toimib ka väliskaubandus, milles tehingute põhiosa sooritavad välismaised erakauplejad. Importijad, olgu nad Ungari riigi- või erafirmad, välismaised kapitalistlikud firmad või ühissettevõtted, hakkavad kodumaiste tootjatega konkureerima. Kui müügi-alghind on andnud suurt kasu, meelitab see ka importtooteid turule ning selle tulemusena hind varem või hiljem alaneb; vastupidisel juhul liigub protsess vastassuunas.

Lõppkokkuvõttes viib liberaliseerimine põhiliselt **ühtsete** hindade kujunemisele. On hästi teada, et täiesti ühtsed hinnad kujunevad niisuguse turustruktuuri korral, mida majandusteaduses tuntakse täieliku konkurentsina. Ebatäieliku konkurentsiga korral (see on

arenenud turumajanduses iseloomulik suuremale osale tootmis-
harudele) kalduvad hinnad ühtsusest mõnevõrra kõrvale. Ka
Ungaris peame seda ette nägema. See on aga nii-öelda loomulik
kõrvalekalle. Stabiliseerimisoperatsiooniga tuleb teha lõpp
hinnasüsteemi kunstlikule ülesehitusele niisuguste kriteeriumide
järgi nagu "valge", "halli" ja "musta" turu hinnad, erasektori
vabaturuhinnad ja nendest erinevad ametkondade dikteeritud
hinnad. Nende erinevat tüüpi hindade vahelt müüride mahakis-
kumisega jõutaksegi ühtse hinnasüsteemi kujunemiseni.

Keegi ei oska öelda, kui kaua turuhindade kujunemine aega võ-
tab. Ei tohi tekitada illusioone: Ungaris ei saa me arvestada
ühtse Frankfurdi- või Zürichi-taalise turu tekkega ühe aasta jook-
sul pärast operatsiooni alustamist. Kuid ärgem kartkem turu
"anarhiat". Hindade kõikumine on selle protsessi loomulik osa
nagu juhuslikud suured kasumid või puudujäägidki. Ungaris on
inimesed end vaimus ette valmistanud ka kaotusteks. Kuid
tahaksin lisada, et inimestel oleks vaja end veel ette valmistada
ohjeldama kadedust, mis võib tekkida, kui nad avastavad, et tei-
sed saavad hiigelsuuri kasumeid. See on kohanemise mootor.
Võimalus suurt raha teha paneb tuhandeid ja isegi sadu tuhandeid
õnne proovima, riskima, alustama tõelisi äriettevõtteid — kuigi
väga suur edu saab olla ainult vähestel.

Tänase Ungari majanduse struktuuris on rohkesti disproport-
sioone ja disharmoniat. Tõeliselt vaba ettevõtluse korral oleks
selline olukord ettevõtjate jaoks pigem ligimeelitav kui eemale-
tõukav. Mida suurem on erinevus nõudmise ja pakkumise vahel,
seda rohkem saab teenida iga majandustegevusega, mis nõudmise
ja pakkumise tasakaalu taastab. Tõeliselt harmoonilise majandus-
struktuuriga riigis ei ole teist teed ekstratulu tekkimiseks kui
juurutada tehniliselt tasemelt uusi tooteid või neid sisse vedada.
Meie pahupidi maailmas leiab aga see, kes tahab raha teenida,
tõelise kullakaevanduse. Tõsi küll, see nõuab ka rahva hoiakute
ja moraalsete hinnangute niisuguseid muutusi, millest oli juttu
l peatükis. Aastakümnete jooksul Ungaris valitsenud majanduslik
mõtlemine on selles suhtes kujundanud eelarvamust. Ainus
vastuvõetav tuluvorm oli tööga teenitu. Samal ajal oli "kasumi
saamine" või "spekuleerimine" halvaks panu objekt.⁵¹

⁵¹ Väga vanas idees sõlmida põllumajandustootjate ja linnas asuvate tar-
bijate vahelised otsesidemed, jättes kõrvale vahendava kaubanduse, sisaldub
kõigi toiduainetega kauplevate linnaturgude alge. Tänapäeva Ungaris, kus
seda tüüpi vahendav tegevus on vähe arenenud, võivad need turud olla

Teise laialt levinud hoiaku kohaselt on ebaausad kõik need, kes teenivad defitsiidi pealt. Nagu ei olekski iga müüja ainus mõistlik reaktsioon hinda tõsta, kui turul valitseb defitsiit! Hind ei ole mitte moraalne, vaid majanduslik kategooria. Defitsiit ei kao, kui me palume müüjatel "olla nii kenad ja enesepiiramise korras mitte hindu tõsta". Moraalijutlused (või poliitilised meetmed) ei saa panna müüjaid leppima nende võimekuse kõige äärmuslikuma ekspluateerimisega. Pigem tuleks lõpp teha sellele üleolevale seisundile, mis neil on müüjaturul (seda probleemi koos defitsiidimajanduse kõrvaldamisega käsitleme detailsemalt peatüki viimases punktis).

Eelmises punktis andsime nõu lõpetada kahjumiga töötavate riigiettevõtete toetamine. Pöördume nüüd selle mõtte juurde tagasi ning käsitleme seda seoses uue hinnasüsteemiga. Firmade puhul on raske selgitada, millised annavad tõelist kahjumit ning millised pseudokahjumit. Suhteliselt lihtne on sellekohaste arvutuste tegemine kaevandustes. On peaaegu kindel, et Ungari uraanikaevandused annavad kahjumit; nende tootmiskulude arvutamisel peab arvesse võtma vaid mõnda tegurit ja toodangu väärtust on kerge hinnata maailmaturuhindades. Sama arvutust on aga praktiliselt võimatu teha töötlevas tööstuses, kus tootmiskulusid mõjutavad suure arvu tootmistegurite hindade "üleajamisefektid", mis omakorda sõltuvad toetuste ja maksusoodustuste segadusest. Ei olekski üllatav, kui mitmed riigifirmad, mis täna on arvatud kahjumikandjate hulka, osutuksid pärast stabiliseerimisoperatsiooni sellest süüst priiks. Poleks põhjust imestada ka selle üle, kui juhtub vastupidi, s. t. teised riigifirmad, mis täna arvatakse kasumiga töötavate hulka, osutuksid kahjumis olevaiks, kui arvestused hakkavad sisaldama tõelisi kulusid ja makse.

teatud aja jooksul kasulikud. Nii tootjale kui ostjale võib tunduda, et ta võib. Nii võib see olla aga ainult mõnda aega. Lõplikuks lahenduseks saab olla ainult tänapäevase ja täiusliku, tootjaid ja tarbijaid vahendava kaubanduslüliloomine. Erinevad kokkuostu- ja hulgemüügiorganisatsioonid peavad üksteisega võistlema. Vahendav funktsioon peab veelgi suuremal määral minema erakaubanduse kätte. Ka siin vajame tõelist moodsat turgu, kus vahendustegevuse kulud ja kasum alanevad konkurentsi ja uutele ettevõtjatele tegevusvabaduse andmise kaudu.

Olen veendunud, et seda mõtteviisi jagab enamik ökonomiste. Romantiline "turuvastatus" ja avalikud kampaaniad "äri eesmärgil toimuva vahenduskaubanduse" vastu pole end õigustanud. See ainult peletab ettevõtjad toiduainetega kauplemisest eemale.

ÜHTSE VALUUTAKURSI JA KONVERTEERITAVUSE KEHTESTAMINE

Arvan, et majanduse stabiliseerimise ajal tuleb lahendada järgmised üksteisega väga tihedasti seostuvad küsimused (kui tingimused, mille juurde asume hiljem, on täidetud).

1. **Tuleb rakendada ühtset valuutakurssi.**
2. **Ungari forint peab saama konverteeritavaks.** Ungari Riigipank peab vahetama forinteid kõigile Ungari kodanikele, firmadele ja institutsioonidele vabalt välismaise kõva valuuta vastu.
3. **Kogu impordi- ja ekspordialane tegevus, nii riigifirmade kui erasektori oma, tuleb vabaks lasta.**

Esimest ülesannet ei saa lahendada jõuga, keelates eravaluuta-tehingud ja kuulutades eravaluutakurssi seadusvastaseks. Ma jään selle juurde, mida väitsin I peatükis: igal isikul peab olema õigus vabalt osta ja müüa välisvaluutat. Valuutakursi ühtsus kujuneb ilma valitsuse sunnita. See tähendab, et valuutat peab riigipangast saama piiranguteta osta hinnaga, mis pole kõrgem kui eraturul, ja müüa riigipanka kursiga, mis pole madalam kui eraturul. Kui riiklik pangandussektor selle tagab, võib arvata, et eravahetuskursus mõnevõrra langeb. (Kõigi muude tingimuste muutumatuse korral laskub vahetuskursus kindlasti allapoole praegust musta turu kurssi, mis sisaldab ka kompensatsiooni tehingu illegaalsusega seostuva riski eest.)

Et takistada riikliku pangasüsteemi vahetuskursi kaudu suurte disproportsioonide tekkimist Ungari valuutaturul, on vaja **туру- vahetuskursi**. Ei saa täpselt öelda, missugune see kurss peaks olema, sest see sõltub suurel määral stabiliseerimisoperatsiooni teiste osade kulgemisest ning sellest, milline on inflatsioon. Mis ka ei juhtuks, valuutakursi üle otsustamise üheks lähtekohaks peaks olema tänane "hall" eravahetuskursus. Veelgi olulisemaks mõõduks võib olla homne "valge" eravahetuskursus, mis eeldab seda, et eravahetusturg oleks enne operatsiooni legaliseeritud.

Kõik märgid näitavad, et operatsiooni üheks osaks on forinti devalveerimine ja liikumine selle konverteeritavuse suunas. Aga enne kui riiklik pangandussektor saab teostada konverteeritavuse, peab olema täidetud mitu tingimust. Peatun siin kahel.

Kõige tähtsam on kontroll kõva valuuta nõudluse üle, kusjuures kõige keerulisem on see probleem **riiklikus sektoris**: riigifirmade kõva valuuta nõudlust (või kõvas valuutas tasutavate importtoodete nõudlust) ei tohi kontrolli alt vabastada. Mineviku

kogemused ei sobi: riigifirmadel oli väikeste eelarvekitsenduste kehtides peaaegu rahuldamatu nälg Lääne importkauba ja kõva valuuta järele. Kõva valuuta haaramine oli nende eelisõigus, sest alati leidis tee, kuidas nad hiljem said forinteid selle eest tasumiseks. Nüüd sõltub kõik selle nälja vähendamisest. Peame looma olukorra, kus firmadel on forintitest pigem puudus (ja kasutatakse reaalselt turuvahetuskurssi). Seega on otsustavaks teguriks tugev monetaarpoliitika ja rangete krediitkitsenduste saavutamine riiklikus sektoris. Kui selleni suudetakse jõuda, siis on võimalik saavutada ka konverteeritavust, kahjustamata sealjuures ohtlikult riigi välismajandusbilanssi. Ebaõnnestumise korral aga tekivad samad probleemid uuesti ja pole teist lahendust kui riigifirmade kasutatava kõva valuuta normeerimine. Sellel võib olla mitmeid varjukülgi, kuid võimalike lahendusvariantide hulgast ei saa seda maha kanda seni, kuni majanduses on valdav riiklik sektor. **Erafirmade** puhul see oht puudub, sest nende olemasolu põhitingimused ise loovad neile tugevad eelarvekitsendused.

Kodumajapidamiste nõudlus kõva valuuta järele võib kontrolli alt väljuda siis, kui nominaalpalkade tase tõuseb kavandatust kiiremini. Sel juhul on muude ülesannete kõrval põhiline rakendada ranget palgadistsipliini.

Valuutakursi reaalset tasemel stabiliseerimise ja forinti konverteeritavuse saavutamise teine tingimus on riigi välisvaluutareservi olemasolu. Selleks võivad olla rahvuspanga oma reserv või kokkulepe vajaduse korral krediiti saada. Kui riigil on selline varu olemas, siis ei pea tema pangandussüsteem kõva valuuta liignõudluse tekkimise korral tingimata kohe välisvaluuta vaba müüki katkestama. Selle asemel võib ta vähendada reservi. Muidugi tuleb edaspidi võtta meetmeid nõudluse ja pakkumise tasakaalustamiseks. Näiteks võib vähendada kodumaises vääringus väljendatud makronõudlust (ja sellega koos nõudlust majandussektoris, kus välisvaluutanõudlus oli oodatust suurem) või võimaluse korral devalveerida uuesti forintit. Pöördume välisvaluutareservi teema juurde ülejärgmises punktis.

Kui eespool nimetatud kaks esimest tingimust on täidetud, s. t. ühtne reaalne turuvahetuskurs ja konverteeritavus on olemas, saab võimalikuks laialdane sisseveo vabastamine. Vaba sissevedu muutub sel juhul kõigi majandusagentide jaoks lubatavaks ja soovitatavaks tegevuseks. Kui aga tingimused jäävad täitmata, saab ilma suurt riski tekitamata vabastada ainult erainporti. Ohtlik on anda riigifirmadele täielikku impordivabadust juhul,

kui riikliku sektori nõudlus pole allutatud mõjusatele kitsendustele või adekvaatsele kontrollile.

Need muudatused peavad kaasa aitama rohkemaks kui maa lühiajalise sise- ja välisfinantstasakaalu saavutamise. Nad peavad soodustama tootmise kasvu ja kvaliteedi paranemist. Vaba import, ükskõik kas sellega tegelevad riigi- või erafirmad, kodu- või välismaised ettevõtjad, on hädavajalik müüjatevahelise konkurentsi tekkimiseks. Konkurents omakorda on tugevaimaid stiimuleid tagamaks elanikkonna paremat varustamist, defitsiidi kõrvaldamist ja tehnilise taseme tõusu.

MIKS ON OLULINE SAMAAEGSUS?

Võrdlemisi väheseid eelmistes punktides käsitletud meetmeid on kasutatud, ja neidki osaliselt. Sageli on lubatud pidurdada inflatsiooni. Ikka ja jälle on astunud samme eelarvekulude vähendamiseks. Nn. monetaarsed piirangud jätkuvad ja mõned hinnad on juba vabad. Probleem on selles, et nende muudatuste tegemine on olnud ebajärjekindel ja pikaldane. Ebaselgus ühtede meetodite osas vähendab teiste mõjuvust. Kümne erineva pooliku tulemuse summa ei moodusta viit täistabamust, vaid võrdub hoopis viie fiaskoga. Kõik eespool loetletud meetmed sõltuvad üksteisest. Inflatsiooni peatamiseks on vaja tasakaalustatud eelarvet. Viimast on võimalik saavutada ainult siis, kui viia maksusüsteem täiesti uuele alusele. Eelarvet ei õnnestu tasakaalustada inflatsiooni kestel, sest tulud laekuvad kuludega võrreldes mõningase viivisega. Seetõttu on inflatsioon palju tuntavam tulude poolel. Kahjuga töötavate firmade toetamise lõpetamine sõltub samuti uuest maksusüsteemist ja võimalusest turuhindade kaudu välja selgitada, millised firmad tegelikult annavad kasumit ja millised kahjumit. Aga tõelised turuhinnad ei saa kujuneda inflatsiooni kiirenemise korral. Kui osalised hinnamuutused ei vii relatiivsete hindade mõistlikule süsteemile, käivitub neist inflatsioonispiraal. Seda kontsentriliste ja vastastikku seostuvate probleemide loetelu võiks täiendada veel tosina näitega. Koos esitatuna annavad nad majandusliku põhjenduse sellele, miks operatsioon tuleb läbi viia ühe hooga.

Rõhutatakse seda vajadust, võib probleemi esitada ka vastupidi: enamik stabiliseerimismeetmeid võib ükshaaval, ilma teiste meetmete samaaegse kaasamiseta, osutada kahjulikeks ja ohtli-

keks. Näiteks võib täielik hindade vabastamine põhjustada väga suurt ohtu, kui puudub palgadistsipliin. Täielik konverteeritavus võib olla kahjulik, kui riikliku sektori nõudlust ei suudeta kindlalt kontrollida. Näiteid võib tuua veelgi. Ohud pole kujutluste vili, vaid täiesti reaalsed. Stabiliseerimismeetmed on üksteise järel läbi kukkunud just seetõttu, et on puudunud õige majanduslik keskkond ja võimud on püüdnud neid rakendada kiirustades, püstitades sealjuures üksikuid eesmärke lahus majanduslikust kontekstist.

Lisaksin majanduslikule põhjendusele veel kaks argumenti. Esimene on majanduslik-psühholoogiline. Kui tahame inflatsiooni peatada, tuleb meil täielikult muuta inflatsiooniootusi. Mida enam iga tööandja ja -võtja, ärimees ning rahasäästja arvestab 20-protsendilise inflatsiooni kasvuga, seda kindlam on, et ta sellega kohaneb, küsides vähemalt 20-protsendilist palgalisa või tõstes niipalju hindu. Stabiliseerimisoperatsioon peab läbi lõikama selle pidevalt isetäituvate inflatsiooniootuste nõiaringi. Sealjuures peab selle operatsiooni teostamise lubadus tulema usaldusväärset ja respekteritavalt valitsuselt.

Teine argument seostub eelkõige humaansusega. Ungari elanikkond kannatab märkimisväärselt praegu esinevate majandushaiguste tõttu. Poliitiliste organisatsioonide ja valitsusasutuste esmane kohus on leevendada inimeste viletsust. Majanduse tervendamine nõuab suuri ohvreid, kuid ohverduste aeg ei tohi venida lõputult pikaks. Kui inimest saab päästa ainult jala ärälõikamine, siis on inimlikum amputeerida üks kord koos vajaliku anesteseerimisega kui et näha ette pikka operatsioonijada, mille kestel iga nädal või kuu lõigatakse ära õhuke kiht. Ungari 19. sajandi suur poliitiline reformaatore ja esimesi majandusteadlasi István Széchenyi kasutas oma teoses "Credit" hamba väljatõmbamise metafoori: "Hamba väljatõmbaja või opereerija, kes tõmbab aeglaselt ja aralt, kes sooritab oma töö ainult väikeste tõmmetega ja pika aja kestel, sest ta on pehme südamega ja tundeline, on tegelikult julm."⁵²

Inimesed leiavad alati põhjust nurisemiseks, kui kas või kergelt kahjustatakse nende heaolu. Oleme jõudnud olukorrani, kus on võimalik mõne lihatoote kallinemise pärast kutsuda töölisi streikima. Samal ajal kannatavad miljonid pered ilma igasuguse protestita pidevaid, kuid märkamatu kaotusi, mis kokku moo-

⁵² I. Széchenyi (1979, lk. 214). Sellele tsitaadile juhtis mu tähelepanu K. Szabó.

dustavad palju suurema summa. Minu kindel veendumus on, et inimesed eelistavad palju suuremal määral olla vastamisi ühekordse, radikaalse šoki ja kindla traumaga, kui nad on veendunud, et pärast seda olukord paraneb, kui kannatada lootusetut piina, aeglast, kuid pidevat langust ja majanduslikke ning sotsiaalseid spasme, mida me praegu läbi elame.

Pärast mu ettepanekute esmakordset esitamist 1989. a. suvel ja selle raamatu Ungaris ilmumist tekkis neile vastuseis. Väideti, et kuigi drastilised vahendid on ainus inflatsiooni murdmise võimalus niisugustes maades nagu Poola või Jugoslaavia, mis kannatavad hüperinflatsiooni käes, siis Ungaris puudub sellise strateegia kasutamise vajadus, sest inflatsioon on siin palju mõõdukam.

Siiski ei ole inflatsiooni ulatus see, mis määrab stabiliseerimisstrateegia põhimõttelise valiku, s. t. valiku järkjärgulise ja ühekordse operatsiooni vahel. Soovitsin ka mõni aasta tagasi, kui inflatsiooni sai Ungaris väljendada alles ühekohalise arvuga, hindade, maksude ja mitmete muude majandussüsteemi elementide **samaaegset** radikaalset ümberkorraldamist koos oluliste poliitiliste muudatustega. Koos Ágnes Matitsiga kirjutatud uurimuses, mis hiljem Ungaris ka avaldati (1987), väljendasime just seda seisukohta (väljavõtteid sellest raamatust on J. Kornai 1990 ilmunud ingliskeelses teoses). Kirurgilist löikust on vaja Ungaris (ja mujal Ida-Euroopas, isegi maades, kus avalikku inflatsiooni pole siiani olnud) mitte ainult inflatsiooni tõttu. Seda on vaja sellepärast, et järjestikku rakendatavad osalised meetmed võivad olla valulised ja ei lahenda üldisi probleeme. See veendumus oli aluseks minu esitatud argumendile ungarikeelses väljaandes, mille ma kirjutasin juba enne tutvumist Poola programiga. Minu ettepanekud tuginesid arusaamal, et sotsialistlikus majanduses peavad makrokohanemine ja stabiliseerimine toimuma koos sügavate, üldiste **süsteemsete** muutustega.

Poolal oli lisapõhjus operatsiooni võimalikult kiireks teostamiseks: inflatsiooni talumatu kiirenemine. Kui ma sain Poola programmi kohta rohkem teada ja mul oli võimalus selle üle mõtteid vahetada programmi ühe peaarhitekti Jeffrey D. Sachsiga Harvardi Ülikoolist, sain lisakinnitust selle kohta, et mu ettepanekud läksid õiges suunas. Meie diskussioonid ja tutvumine tema töödega (näiteks Sachs ja Lipton, 1989 a ja b) aitasid mul välmida oma ettepanekute mitmeid olulisi üksikasju. Näiteks aitas Poola plaan mul uuesti läbi mõelda Ungari poliitikat konverteeritavuse ja välisvõla osas. Loomulikult on Ungari ja Poola olukorras nii sarnast kui erinevat. Iga Ida-Euroopa riik

peab sotsialismilt uuele süsteemile üleminekul lähtuma oma poliitilistest ja majanduslikest oludest. Aga kõigil on ühine vajadus ellu viia **üheaegsed** muutused makropoliitikas, majanduse juhtimise ja omandisuhete valdkonnas.

HUMAANSED JA MAJANDUSLIKUD VARUD

Ühiskonda peab operatsiooniks ette valmistama vajalike varude loomisega. Vältimatud on nelja liiki varud.

1. Kõige tähtsam on "humaanne" varu, s. t. fond, mida saab kasutada ühiskonna kontrolli all vältimatu abi andmiseks neile, kes on sattunud hädaolukorda. Varem või hiljem tuleb igapähe kohaneda operatsioonijärgsete uute turutingimustega. Neid, kes osutuvad jätkuvalt kohanemisvõimetuks, tuleb aidata adekvaatse sotsiaalpoliitika vahenditega. Selle üksikasju kirjeldame järgmises peatükis. Teiste sõnadega, ma pean silmas mitte püsivat sotsiaalset kaitsevõrku, mis peab olema igas humaanses ühiskonnas, vaid erilist hädaabi, mida peab osutama operatsiooni tõttu aasta või paari jooksul. See abi võib olla õigustatud ka nende suhtes, kes suudavad edaspidi seista omil jalul. Tähtis on eriliselt rõhutada selle abi ajutist iseloomu. Ühiskond ootab igapähe, kes suudab ise vee peal püsida, et ta seda varem või hiljem ka teeks. Pole mingit vajadust isahoole järele nende suhtes, kes on suutelised looma normaalse elu tingimusi.

2. Peab olema kaupade ja tootmisvõimsuste varu, et kindlustada eluliste tarbe kaupade, kütuse ja teiste energiaallikate kättesaadavus. Võib juhtuda, et algne operatsiooniga kohanemine on kramplik, sel juhul võib riiklike varude abil korratusi vältida.

3. Riik peab muretsema piisava vabalt konverteeritava valuuta reservi et ajutiste raskuste korral olla võimeline maksuma erakorralise sisseveo eest. Seda liiki varu on vajalik ka tagamaks konverteeritavust, mida riiklik pangasüsteem on lubanud. Kui välisvaluuta järele juhtub tekkima liignõudlus, siis kaetakse see eelkõige just sellest varust. (Teine probleem on see, milliste vahendite kasuks otsustada, püüdes pärast esimest reaktsiooni taastada tasakaalu välisvaluutaturul.)

4. Peale tavalise era- ja riiklikule sektorile mõeldud krediitkoguse on vaja **varukrediitkvoote**. Viimaseid peab kasutama üleminekulaenudeks neile riigi- või erafirmadele, kel operatsiooni ajal tekib ootamatuid likviidsuskriise. Neid krediite peab andma rangetel tingimustel, mitte pehme käendusrahana. Firma, kel

õnnestub stabiliseerimisoperatsioon läbi teha sellise laenu abil, peaks muret tundma, sest kui tal läheb halvasti, võib laen kaotsi minna. Viimasel juhul peab firmal olema keelatud võtta lisakrediiti või krediiti pikendada. Operatsioon tervikuna peab kiirendama karmi loomulikku valikut ning üleminekulaen peab olema viimaseks võimaluseks neile organisatsioonidele, kes peavad end ellujäämiseks küllalt tugevaks.

Operatsiooni plaani tuleb võtta kõigi nelja tüüpi varude kindlustamine rahaliste vahenditega. Stabiliseerimisoperatsioon on mõistetud läbikukkumisele, kui üksikud tulud ja kulud on küll enam-vähem tasakaalus, kuid hiljem selgub, et kriisi üleelamiseks on vaja finantseerida mõningaid abiprogramme, ettenägematut importi või firmade üleminekulaene, mis rikuvad juba niigi eba-kindlat tasakaalu. Varusid luues tuleb lisaks niisugustele erakordsetele juhtudele **ette mõelda** ning iga ülejääki tuleb investeerida. Teiselt poolt ei tohiks, peale ülalnimetatud vahendite, niisugusteks eesmärkideks kasutada ühtki forintit või dollarit.

STABILISEERIMISOPERATSIOONI RAHVUSVAHELINE TUGI

Stabiliseerimisoperatsioon peab põhiliselt toetuma Ungari enda ressurssidele ja vahenditele. Välisabiga võivad plaani koostajad arvestada ainult selles ulatuses, mille kättesaamine on täiesti kindel. Plaan peaks olema pessimistlik ja üliettevaatlik. Kui osutub, et välisabi on oodatust rohkem, saab ülejääki alati kasutada. Samal ajal olen veendunud, et I peatükis kirjeldatud muutused ja stabiliseerimisoperatsioon suurendavad oluliselt välisabi ulatust. Vaatleme kõige tähtsamaid välissidemetega seoses olevaid ülesandeid.

1. Nii praegusel kui valimisjärgsel valitsusel tuleb külmavereliselt ümber kujundada Ungari sidemed endiste VMN-i maadega. Pikaajalised eesmärgid on kompleksed. Üheltpoolt peab Ungari vähendama enda sõltuvust nii välja- kui sisseveost. Teiselt poolt vajab riik palju soodsamat väliskaubanduse struktuuri.

Põhjus, miks Ungari peaks eksporti VMN-i maadesse vähendama, on nende turu madalad kvaliteedinõuded. Märkimisväärne on see, et rangete kvaliteedinõuete ja kapriisse nõudluse puudumine teeb ärisidemed VMN-i maadega Ungari riigifirmadele külgetõmbavaks ja hoiab neid sellel turul. Suhteliselt kerge on seal

müüa kaupa, mida ei osteta kõva valuutaga turgudel. See on üks lisapõhjus Ungari huvisfääri rahulikuks, kuid kindlaks nihutamiseks turgudele, kus nõutakse kõrgekvaliteedilist kaupa. Vahepeasel perioodil on kõige tähtsam, et Ungari valitsus hakkaks erilist hoolt kandma ärisidemete kestmise eest isegi poliitiliste muudatuste ajal. Allakirjutatud ärilepingut ei tohi ühepoolset rikkuda -- see on ausa kauplemise põhireegel. Ungari usaldusvärsust ei tohi mingil viisil kahjustada. Ühepoolne majanduslepingute tühistamine võib toimuda ainult hädaolukorras ja selle sammu astumiseks on vaja parlamendi heakskiitu.

2. Ungari ja Lääne majandussidemete teemal olgu öeldud paar sõna välismaise erakapitaliga seostuvate probleemide kohta -- eelkõige sellepärast, et avalikes vaidlustes on liiga suurt tähelepanu osutatud Lääne valitsuste ja rahvusvaheliste organisatsioonide suhtumisele Ungarisse. Kahtlemata on nende käitumine Ungari jaoks oluline, kuid olen veendunud, et isegi tähtsam on Lääne ärimeeste, ettevõtjate ja erafirmade juhtide hoiak. Pole olemas "kapitalistlikku internatsionaali" ja kogu maailma kapitalistid pole ühinenud. Nad ei tantsi mingi ülemaailmse keskuse pilli järgi, olgu selleks keskuseks Washington, Bonn või Tokyo. Nende tegevust kooskõlastab katsõ ja vea meetodil turu nähtamatu käsi. Nad kuuluvad valitsuse avaldusi, kuid osutavad sageli suuremat tähelepanu teise, klubikaaslasest ärimehe jagatud Ungari-kogemustele. Ühest kahetsusväärsest pettumust valmistanud kogemusest Ungari bürokraatiaga piisab saja valitsusepoolse tagatise põhja kõrvetamiseks. Sotsiaal-majanduslikul süsteemil ei saa olla kahte nägu: tige oma maa kodanikele ja meeldiv väljastpoolt tulnuile. Me ei või ehitada Potjomkini külasid: samal ajal kui Budapesti kaunistavad elegantse sisustusega Lääne stiilis pangad, on endiselt võimatu provintsist pealinna helistada ja provintsipankade kliendid peavad tundide kaupä järjekorras seisma, et sooritada kõige lihtsamaid pangaoperatsioone.

Ungari sidemed Lääne ärimaailmaga paranevad ja muutuvad eluliseks sel määral, kui võrd arenevad Ungari erasektor, kultuur ja vabadused. Tundlik ja tasakaalukas Lääne kapitalist, keda ei ole kerge ninapidi vedada, ei usalda talle tagatud erilisi tingimusi, milleks on ainult välismaalastele mõeldud maksusoodustused, rahavahetustingimused ja tollitariifid. Ta usub neisse tingimustesse, mis on ilma üleoleva armulikkuseta tagatud kõigile Ungari kodanikele. Kui (jätkates I peatükis alustatud teemat) ettevõtlusega tegelev Ungari kodanik saab äri ajada ilma eriliste kitsendusteta, siis teeb ka välismaalane panuse siinsesse ärisse suurema

meelerahuga. Kui Ungari kodaniku maksud on ühtsed, avalikud ja kindlad, siis ei karda ka välismaalane peatset maksude tõstmist. Seda loetelu võib veelgi jätkata. Ka selles valdkonnas on vaja pidevat järkjärgulist arengut. On soovitatav, et need muudatused oleksid niivõrd kui võimalik ellu viidud juba enne operatsiooni algust.

Minu arvates suurendab juba stabiliseerimisoperatsioon ise Lääne ärimeeste usaldust. Korra ja stabiilsuse võit inflatsiooni, eelarve-defitsiidi, väärade hindade ja mittemõistetava maksusüsteemi üle võib Lääne ärimehi rahustada.

3. Eelnevate arvamusalaldustega pole muidugi tahetud vähendada selle abi tähtsust, mida Ungari võib saada Lääne valitsuselt ja rahvusvahelistelt rahandusinstitutionidelt. Üksikasjadesse laskumata tahaksin siin esitada ainult ühe kommentaari. Stabiliseerimisoperatsioon on heaks võimaluseks tegevusse rakendada märkimisväärne osa Lääne abist. Lääne poliitika- ja majandusringkondades on palju inimesi, kes on kõrvetada saanud 1970. aastate ohjeldamatute laenudega, mis pudenesid neid võtnud valitsustel käest. 70. aastaist alates on Ungaris võimul olnud valitsused igal aastal esitanud uue majandusreformi skeemi. Samal ajal on võlad kasvanud ja majanduse haigused süvenenud.

Praegu annab aeg ise ainulaadse võimaluse. Ungaris on vabalt valitud parlament ja selle toetust omav valitsus. Selle raamatu teemaga seoses olgu lisatud, et uuel valitsusel on võimalus esitada selgekujuline stabiliseerimisprogramm. Sellega saab enda poole võita välisriikide valitsusi. Nendelt saadav abi võib olla mitmesugune: otsene abi, erilaenu keskmisest soodsamail tingimustel, meie võlgadega seoses olevate kohustuste ülevaatamine. Minu arvates toetavad välisriikide valitsused ja rahvusvahelised organisatsioonid niisugust operatsiooni, mida kavatsetakse ellu viia lähitulevikus, ühe või kahe aasta jooksul, meelsamini kui kaugele tulevikule viitavaid ebamääraseid lubadusi.

4. Programmis peab sisalduma valitsuse lubadus Ungari rahvale pidada läbirääkimisi kreditoridega maa võlgnevuse üle. Kuid tuleb vältida võlgade pikendamise avaldusi, sest niisugune tegu ainult vähendaks Ungari autoriteeti rahandusmaailmas. Riik peab äärmisel juhul suutma hakkama saada ilma võlatähtaegade pikendusega. See muidugi ei tähenda, et tuleks ilma küsimusi esitamata lihtsalt soostuda võlakoormaga, mis Ungari kodanike praegusele põlvkonnale on tekitatud. Rahvas on juba liiga palju kannatanud, ta võib-olla pole enam suuteline nõustuma üleskutsetega olla järgmiste aastakümnete jooksul leplik ja end

piirata. Ei saa oodata edasiste kannatustega leppimist selle nimel, et kauges tulevikus, võib olla aastal 2010 või 2050 saabub parem maailm. Ungari kodanike võlakooramat tuleb kergendada paari järgmise aasta jooksul.

See on vastuoluline probleem ka Lääne majandusteadlastele ja -poliitikutele, sest maailmas on mitmeid maid, mis võlgadest lahtisaamise nimel omavahel võistlevad. Rahvuslike keskpankade juhid käituvad selles osas väga sarnaselt, olgu deebitoriks sotsialistlik või kapitalistlik riik. Peamine kriteerium on negatiivne: "Hoolitse selle eest, et mitte häirida kreditorpanka!" Õlale patsutus rahvusvahelises pankurite klubis on suur kompliment, millest piisab, et kodune nurisemine unustada. Lisaks on poliitikatuuri juures asujad tavaliselt ükskõiksed rahvusvaheliste finantsprobleemide suhtes ning usaldavad piiritult oma pankureid. Kui need hirmutavad väitega "see lõpeb halvasti, kui me ei maksa", reageerivad poliitikud vajaliku tähelepanuga ja on valmis sundima rahvast edasi püksirihma pingutama.

Deebitor on oma krediteerija meelevaldas, kuid ka kreditor on samamoodi kaitsetu deebitori ees: Ühtaegu stabiliseerimisprogrammi väljakuulutamisega peaks uus Ungari valitsus täide viima ka lubaduse vähendada võlgade tasumisega tekkivat koormust. Pole mingit vajadust tegutseda ettevaatamatult rutates. Valitsus ei tohiks mingitel asjaoludel suvaliselt rikkuda ühtki krediitilepingut. Kuid tuleb pidada eraldi läbirääkimisi iga kreditorirühmaga: Lääne kreditoride nn. Pariisi klubiga, riigivalitsustega, rahvusvaheliste rahandusorganisatsioonidega, Ida-Euroopa kaubandus- ja finantspartneritega jt. Tuleb proovida rahulikult, kuid kindlalt veenda iga kreditorirühma selles, et Ungari ei ole võimeline ega hakka oma võlgu tagasi maksma algse plaani järgi. Maa vajab oma kohustuste täitmiseks põhjendatud uusi kokkuleppeid. Vaja on kaaluda, kui palju selliseid revideerimisi on võimalik sooritada juba operatsioonieelsel ajavahemikul. Hiljem võib operatsioon ise anda põhjuse jätkuvateks läbirääkimisteks.

Läbirääkimiste kestel ja arvatavasti ka järel tuleb täies ulatuses tasuda lühiajaliste laenude intresse. Samal ajal on võimalik vähendada meie kesk- ja pikaajaliste laenudega seostuvaid kohustusi. Viimastel aastatel on mitmel maal seda läbirääkimiste teel õnnestunud saavutada. See võib küll mingil määral Ungari deebitorimainet kahjustada, kuid nõustun nendega, kes arvavad, et seda kahju peab siiski kandma. Igal juhul on Ungari isegi siis suhteliselt hea mainega maade hulgas. Teiseks argumendiks (ja sel on otsustav tähtsus), mis teeb võla ümberkorraldamise eluliseks, on püüd vältida, et stabiliseerimisoperatsioon asetab rahvale vastuvõetamatu koorma.

DEFITSIIDIMAJANDUSE KÕRVALDAMINE

Praegu eksisteerivad Ungaris koos inflatsioon ja defitsiit.⁵³ Siinkohal teen ettepaneku, kuidas kõrvaldada stabiliseerimisoperatsiooni kestel inflatsiooniga tihedasti seostuvat defitsiiti. Tegutsemisjärjekorra määrab I peatükis kirjeldatud eraettevõt-luse evolutsioon.

Defitsiit on kompleksne nähtus, mille tekkimist soodustavad mitmed tegurid. See on nii mikro- kui makrotaseme probleem. Põhjuste hulgas on sotsialistliku süsteemi omandisuhted, koordineerimismehhanism, finants- ja hinnasüsteem. Ungaris on võimalus defitsiidimajandus kõrvaldada, sest nii senised kui ka edasised muutused on üheaegsed kõigis valdkondades.

Ei saa oodata, et defitsiit pärast uuendusi jäljetult kaob. Mõnda aega töötab meie turumehhanism suure kriginaga ja kohanemisiilmingud on nõrgemad kui vanadel hästi sissetöötanud turgudel. Kuid võib oodata, et I ja käesolevas peatükis kirjeldatud stabiliseerimisoperatsiooni jooksul teostatavad sotsiaalsed ümberkorraldused kõrvaldavad kroonilisele, üldisele defitsiidimajandusele iseloomulikud jooned.

Et oleme juba näidanud defitsiidimajanduse kõrvaldamise kõiki tingimusi, siis piisab, kui esitame siin lühidalt.

1. Stabiliseerimisoperatsiooni kestel tuleb tasakaalustada makronõudmine ja -pakkumine. Kui me suudame operatsiooni ajal seda saavutada ja hiljem tasakaalu säilitada, siis on kõrvaldatud üks defitsiidi peamisi põhjusi – makrotaseme liignõudlus.

Peaaegu sellega seoses lugejat hoiatama, et kui nõudlus uuesti kontrolli alt väljub, tekitab see tõenäoliselt inflatsioonilise surve ning ajendab defitsiidi taastekke. Täpsemalt, kui valitsus takistab hindade tõusu, et tegutseda liignõudluse vastu, tekib vältimatult pidurdatud inflatsioon koos defitsiidiga.

See kujutab endast reaalselt ohtu. Kui stabiliseerimisoperatsioon läbi kukub või kui makronõudlus operatsioonijärgeil aastail uuesti kontrolli alt väljub, on meil igal juhul oodata rohkeid üleskutseid hinnatõusu takistamiseks. Mitmed grupid osutavad kasvavat poliitilist survet selleks, et hindadele kehtestataks

⁵³ G. W. Kolodko ja W. W. McMahon (1987) nimetavad seda nähtust *short-ageflation* (inglise *shortage* 'defitsiit' + *inflation*. Tõlk.). Termin on tuletatud mõiste "stagflatsioon" põhjal, mis tähendab stagnatsiooni ja inflatsiooni samaaegset esinemist.

ülempiir või et nad külmutataks. See omakorda põhjustab pidurdatud inflatsiooni uuestisünni, aga pidurdatud inflatsioon on üks defitsiidi tekitajaid.

See on veel üks argument, mis räägib operatsiooni läbi tõelise makroökonoomilise tasakaalu loomise kasuks. Kui viga üldse teha, on parem omada liigpakkumist kui liignõudlust.

2. Pean vajalikuks omaette punktina esile tõsta riikliku sektori nõudluse hoidmist kindlais piirides. Lootusetu on riigifirmades mikrotasemel oodata tugevaid eelarvekitsendusi, kui riiklik sektor jääb domineerima. Praeguses kontekstis tähendab väljend "tugevad eelarvekitsendused" seda, et firma võib oma sisemistel ajenditel vabatahtlikult kulutusi piirata. Kuid üsna ebatõenäoline on riiklikes firmades tõelise kasumihuvi tekkimine. Kalduvus investeerimisele ja palkade minnalaskmisele ilmutab end aeg-ajalt ikka ja jälle. Seetõttu soovitangi piirata riikliku sektori kulutamiskalduvust väljastpoolt ja ülalt:

Selle ülesande täitmiseks vajalikke meetmeid pole veel loodud, kuid nende loomise väljavaated on paranenud. Varem oli olukord teistsugune, sest siis oli kogu reguleerimisvõim riiklikul bürokraatial. See kõikvõimas bürokraatia, millel oli riigifirmadega üks hing ja üks keha, väljendas igal hierarhia tasandil kalduvust kulutada. Nüüd aga on mitmeparteilise parlamendina tekkinud **iseseisev vastujõud**. Olemata bürokraatia osa, saab seadusandlik kogu tegelikult bürokraatia suhtes **kõrgemalseisvaks** organisatsiooniks ning rahvas võib teda volitada kulutusi piirama. Loodan, et bürokraatiast sõltumatu, täpsemalt öeldes, temast kõrgemal seisev seaduslik kogu suudab panna piiri riigifirmade kulutamiskalduvusele. Järelikult peaksid seadusandjad olema võimelised asetama riiklikule sektorile ka **kogu majandust hõlmavad** tugevad eelarvekitsendused. Kui nad sellega hakkama saavad, siis panakse seisma üks põhilisi defitsiidi taastootmise mehhanisme. Kui see aga ei õnnestu, tekib defitsiit taas.

3. Peamisi defitsiidimajanduse kõrvaldamise meetodeid on erasektori avardamine. Erasektor on seda kõrvaldaja rolli juba osaliselt täitnud: mitut liiki nõudluse rahuldamine, millega riiklik sektor ei ole hakkama saanud, on õnnestunud ametlikul ja mitteametlikul erategevusel. Asjaolu, et Ungarile on defitsiit palju vähem iseloomulik kui mitmele teisele sotsialistlikule riigile, saab seletada muu hulgas ka teise majandusega, mis osaliselt on täitnud esmase majanduse jäetud tühikud.

Erasektori eelarvekitsendused on tugevad: kulutusi piirab kindlalt asjaolu, et omanik peab maksma omast taskust. Seetõttu

puudub oht, et erasektori nõudlus võib kontrolli alt väljuda. Järelkult pole seal ka sisemist liignõudluse taastootmise mehhanismi nagu riiklikus sektoris. Loodan, et erasektor edeneb selles vaimus, nagu kirjeldasime I peatükis. Väga vajalik on, et rahvas saaks aru eraalgatuse ja turu tegutsemise loogika vastavusest nendele põhimõtetele. Just defitsiit on see, mis nagu magnet tõmbab ettevõtjat, kui on kindel, et ta saab selle olemasolust kasu. Ülevarustatud turg ei saa pakkuda märkimisväärset kasumit. Kui aga pakkumine ei ole piisav ja tekib maksuvõimeline nõudmine, tungib turule mobiilne kapital, et haarata iga äriperspektiivi. Seda liiki paindlikkus, algatus, oskus võimalusi kiiresti avardada ja ära kasutada, osavõtu- ja konkurentsivabadus võivad koos teed sillutada ülemvõimule tuhandete mikrodefitsiitide üle.

Eraettevõtete vaba pääs igasse tootmis- või kaubandusvaldkonda, kaasa arvatud vaba import, saab luua tururežiimi, mida üldiselt tuntakse kui ostjaturgu, s. t. olukorra, kus müüjad võistlevad ostjate pärast.^{5 4}

4. Kõigi eespool nimetatud kolme punktiga on seoses hindade vabaduse ja paindlikkuse nõue. See on hädavajalik niihästi nõudmise ja pakkumise vahelise makrotasakaalu säilitamiseks kui ka nõudmise ja pakkumise kiireks kohanemiseks mikrotasemel. Operatsiooni järel peavad ülekaalu võitma vabad hinnad. Sissejuhatuses eristasin ülesandeid, mida tuleb lahendada ühe korraga, neist, mida saab täide viia ainult järk-järgult. Defitsiidimajanduse kõrvaldamine nõuab nende kaht liiki ülesannete kombineerimist. Stabiliseerimisoperatsioon loob mõned defitsiidi kõrvaldamise eeldused (makrotasakaalu, laialdase hindade vabastamise), kuid on veel pikaajaliseks täitmiseks mõeldud ülesanded, mis seostuvad erasektori kogu arenguga ning kestva ja mõjusa kontrolliga riikliku sektori nõudluse üle.

^{5 4} Kapitalismi oludes jõutakse selleni nn. ebatäieliku konkurentsiga turustruktuurist. Müüjad püüavad konkurentidelt ostjaid üle lüüa sellega, et pakuvad paremat kvaliteeti, viisakamat teenindamist ja kiiremat kättetoimetamist. Vt. T. Scitovsky (1971) ja E. D. Domar (1987).

OPERATSIOON JA TAASTUMINE

Andnud ülevaate stabiliseerimisoperatsiooni peamistest koostisosadest, esitame lõpuks veel mõne kommentaari.

Selles raamatus kirjeldatud operatsiooni pole veel ühelgi maal teostatud. Nõukogude Liidul õnnestus pärast kahte maailmasõda inflatsiooni pidurdada või täiesti maha suruda. Kuid Nõukogude Liidu sotsiaalsed ja eelkõige poliitilised olud erinesid Ungari praegusest olukorrast.

Võrdlemisi palju suurelatuslikke stabiliseerimisoperatsioone teostati kapitalistlikus maailmas pärast Teist maailmasõda. 1946. a. oli Ungari Ida ja Lääne piiril. Siis lõpetati siin maailma ajaloo kõige kiirema kasvuga inflatsioon. Kuigi olid juba esindatud tulevase sotsialistliku süsteemi mõned elemendid (kommunistliku partei liikumine võimu poole, Nõukogude armee kohalolek), tegutses majandus tervikuna eraomanduse alusel. Kõigi parteide energiat ühendas majanduse stabiliseerimine, mis andis lootust majanduse kiireks ülesehituseks. Seda toetas nii erakapital kui organiseeritud töötajaskond.

Sageli osundatud Lääne-Saksamaa 1948. a. reformi saatis suur edu ning seegi oli **operatsioon** kõige rängemas mõttes: muutusi rakendati ühe hooga. Korraga stabiliseeriti valuuta ja liberaliseeriti peaaegu kogu majandus. See sooritati aga täielikus eramajanduses. Mõned suured monopoolsed organisatsioonid saadeti laiali, kuid omandisuhted jäid puutumatuks. Erhard (laialdaselt tunnustatud Lääne-Saksa sotsiaalse turumajanduse arhitekt) ja tema nõunikud pidid arvesse võtma paljusid tegureid, kuid neil ei tulnud vastamisi seista ülesandega luua kunstlikult (nagu laboratooriumis) eraomanikke. Nad olid ümbritsetud lihast ja verest eraomanikega.

Muude radikaalsete, näiteks Iisraeli ja Boliivia stabiliseerimisoperatsioonide analüüs jääb väljapoole käesoleva uurimuse piire. Piisab, kui öelda, et kuigi Iisraeli ja Boliivia operatsioone teostati raskesti haiges majanduses ja ühiskondlik sektor oli nendes maades palju suurem kui Erhardi Saksamaal, oli ka neis põhiliselt eramajandus.

Ungari ja Poola on esimesed maad, kus kahele peamisele majandusülesandele lähenetakse samaaegselt, need ülesanded on siirdumine erasektori domineerimisele ning fundamentaalne makrokohanemine ja stabiliseerimine. Selline ülesannete kombinatsioon on äärmiselt raske.

Vankumatu ja kiire operatsiooni teostamine võib inimestele

jätta mulje, et krampide aeg saab läbi lähemas tulevikus. Need, kes on põdenud rasket haigust või on näinud armastatud inimese kannatusi, mõistavad hästi patsiendi hingelist seisundit, mis sunnib teda pöörduma arsti poole ja kuulutama: "Ma ei suuda seda enam välja kannatada. Tulgu, mis tuleb, kuid aidake mind mu hädas! Olen valmis riskima operatsiooniga, tehke ainult midagi!" Tunnen, et Ungari elanikkond on lähenemas sellele punktile, kust alates ta ei suuda enam edasiste kannatustega leppida. Inimesed on küllastunud pidevast leppimisest ja ebakindlustundest. Usun, et nad on valmis riskima radikaalse operatsiooniga. Kõigi ajutiste traumade ja murede kõrval lubab operatsioon vähemalt tõelist tervist ja rahu.

III. MAJANDUSE UUELE SÜSTEEMILE ÜLEMINEKU POLIITILISED ÜLESANDED

ÜLEMINEKUPROGRAMMI POPULAARSUS

Kui populaarne on eelmistes peatükkides esitatud ülemineku-programm? Kõiki igas asjas rahuldada on muidugi võimatu. Minu programm ei ole populistlik. Kõigepealt aga valgustan selle elemente, mida võib pidada populaarseks. Ka need elemendid ei meeldi kõigile, nende külgetõmbejõud sõltub inimeste eetilistest ja poliitilistest vaadetest ning majanduslikest huvidest.

1. Selles raamatus esitatud kontseptsioon meeldib tõeliselt liberaalsete vaadetega inimestele.⁵⁵ Isikuvabadus ei ole kõige olulisem väärtus. Enamiku ungarlaste jaoks on suurema tähtsusega väärtusi: aineeline heaolu, võrdsus, sotsiaalne õiglus, rahvuslike huvide eelistamine isiklikele. Need väärtused täiendavad sageli üksteist, kuid nad võivad üksteisega ka kokku põrgata. Siin kirjeldatud arengutee on külgetõmbav neile, kes peavad kodanike isiklikku autonoomiat ja suveräänsust teiste väärtustega võrdseks või isegi neist kõrgemaks. Need on inimesed, kes keelduvad indiviidi allutamise liikumiste, parteide või üksikute liidrite väljendatud kollektiivsetele huvidele.

Eelmises lõigus võime asendada sõna "indiviid" sõnaga "perekond". Visandatud programm ei tee vahet tähttähelises mõttes indiviidi ja perekonna kui kõige väiksema indiviidide ühenduse vahel. Programmis nõutakse perekonnale jseiseisvust, talle usaldetakse võimalikult suure osa majanduslike otsuste langetamine.

⁵⁵ Sõnal "liberaal" (vastandina "konservatiivile") on USA poliitilises keeles eri tähendus. Selles raamatus kasutatakse seda sõna Euroopa poliitilise ja intellektuaalse traditsiooni kohaselt. Selle tähendus saab mõistetavaks järgnevates selgitustes, samas mõttes on seda kasutatud ka I peatükis.

“Vabadus” on saanud tänases Ungaris moesõnaks. Minu uurimuse eesmärk on anda sellele sõnale palju konkreetsem tähendus majanduse valdkonnas. Igal indiviidil või perekonnal peab olema vabadus otsustada oma tööjõu, toodete, vaba aja, raha ja heaolu üle. Pikaajalises perspektiivis peaks riik jätma indiviidi ja perekonna omapead. Tal tuleks sekkuda ainult sel juhul, kui invidiidid või perekonnad vajavad kaitset, kui nende vabadust tõesti ohustatakse.

2. Olen veendunud, et selles raamatus esitatud mõtted meeldivad neile, kes soovivad julgelt astuda **ettevõtlusse** (selles uurimuses kirjeldatud viisil), kes on valmis riskima ning nõus investeerima nii oma raha kui varandust. Aga ei saa nõustuda nendega, kes näevad ainult üht õiget inimlikku käitumisviisi. Olen kaugel sellest, et laita distsiplineeritud töövõtjaid, kes töötavad täpselt täis oma tööaja, täidavad ülemuste korraldusi, lähevad pärast tööd koju ning veedavad ülejäänud päeva puhates või tegeldes pereasjadega. Sellesse kategooriasse kuulub suurem osa inimesi. Saan aru ka sellest, et on inimesi, kes mõtisklevad maailma üle ja nurisevad. Need inimesed võivad olla kasulikud ideede sünnitajana. Ja lõpuks on inimesi, kes ebasoodsate asjaolude kokku sattudes on võimetud olüma toimekad isegi siis, kui neil on selleks sisemine motivatsioon (seda rühma käsitleme hiljem).

Rõhutades veel kord, et minu mõttekäigud ei sisalda selliste käitumisviiside kriitikat, tahan siiski piisavalt selgesti väljendada, et minu programm ei tugine seda tüüpi inimestele. Siinkohal peame tagasi pöörduma Adam Smithi juurde. Inimesed, kes ise ja koos perekonnaga on valmis ületama lisaraskusi ning teenima lisaraha, toovad samal ajal kasu ka ühiskonnale. Rahvatulu ja rahvuslikku rikkust ei suurenda kollektivistid ega müstilised majandusstatistilised näitajad. Luues endale lisatulu, suurendate rahvatulu. Koguge ise rohkem rikkust ja te suurendate rahvuse jõukust. Ehitage endale maja ja te täiendate elamufondi, koguge oma kummutisse tuhat dollarit ja te aitate luua riigi kõva valuuta reservi. Rahvuslik rikkus ei ole midagi muud kui indiviidide rikkuste kogusumma.

Inimesed võivad mõtteviisilt üksteisest erineda. Rikastumist on pikka aega peetud häbiväärseks. Üdini on tunginud eksiarvamus, et kui keegi saab rohkem, siis sellepärast, et ta võtab ära teiste käest, et need, kellel läheb hästi, rõhuvad teisi ja et on taunimisväärne, et rikkad ei jaga kohe oma vara laiali, ja kui nad ei taha seda vabatahtlikult teha, tuleb vara nende käest ära võtta.

Maa on praegu sügava majanduskriisi haardes. Austada ei tule

neid, kes kõige valjemini halavad, vaid neid, kes on halisemast lakanud ja selle asemel, et kontorist kontoris abi lunimas käia, on hakanud oma rahalist seisundit parandama. Kurtmise asemel võiksid inimesed näiteks teha ületunnitööd, kasvatada oma aias juurvilja, investeerida endale kuuluvasse ettevõttesse, asutada koos kaaslastega uusi firmasid, tuua välismaalt kaupa, mille järele on kodumaal suur nõudmine, ja seda siin müüa. Kõigile on avatud tuhandeid võimalusi. Vanasõna "Jumal aitab neid, kes end ise aitavad" ei ole kunagi olnud kohasem kui praegu. Riik peab aitama neid, kes tõepoolest ei ole võimelised end ise aitama. Ent need, kes on selleks võimelised, kuid kellel see pole õnnestunud loiduse, ükskõiksuse või arguse tõttu, ei vääri ei hukkamõistu ega kaastunnet. Need inimesed on sotsialismi ohvrid, möödunud aastakümned on nad ilma jätnud isiklikust algatusvõimest. Muutused ei tule otse uue moraali kasvatamise kaudu, kuigi ka selle järele on vajadus. Inimeste suhtumist peavad muutma sotsiaalsed muutused. Varem või hiljem saadakse aru, et saatus sõltub inimesest endast.

See on oluline täiendus 1. punktile. Selles raamatus esitatud kontseptsioon meeldib neile, kes taotlevad isiku (või perekonna) iseseisvust ja tahavad seda kasutada. See pöörduv nende poole, kes tahavad rakendada oma algatusvõimet, aktiivsust ja ettevõtlikkust.

3. Kontseptsioon peaks meeldima neile, kellel on **varandust** või kes soovivad seda soetada. Pean silmas varandust kõige laiemas mõttes, kõige väiksemast (väikesest aiast või tagasihoidlikest isiklikest säästudest) keskmiseni (eramaja, -poe või -töökojani) või veelgi suuremani. Olgu varandus kui suur tahes, omanik peab olema kaitstud riigi omavoli eest.

Terve poliitilise pluralismi korral tekivad parteid ja liidud, mis keskendavad oma huvid kindlaile omanike rühmadele. Ühed hakkavad kaitsma eelkõige väikefirmade huve. Samal ajal võivad teised toetada linna alamkeskklassi või suurettevõtjaid. Kindlasti esinevad ulatuslikumate programmidega poliitilised jõud, kes võivad ühendada erinevaid omanike rühmi. Käesoleva raamatu ülesanne pole neile organisatsioonidele nõu anda. Kõik poliitilised jõud, kes peavad esmatähtsaks eraomanduse ohutut ja vaba arengut, võivad end siduda siin esitatud mõtetega.

Uurimuse eesmärk pole mitte ainult innustada eraakumulatsiooni, vaid ka soovitada poliitikat, mis kõrvaldab selle teelt takistused. Esitan näite põllumajandusest: ma ei soovita riiklike meetmetega taastada kulakuid^{5 6}, kes varasematel aastatel too-

^{5 6} Kasutan siin seda vene päritolu sõna hästi edasijõudnud farmeri kohta.

relt likvideeriti. Selle asemel, et soovitada kunstlikku "rekulaku-seerimist", pean otstarbekaks maa kodanlikustumist. Meid peaks rahuldama tunnistajaks olemine moodsa tehnikaga ja tugeva kapitaliga farmide tekkele, mis samuti nagu Taani, Saksamaa ja USA farmid annavad üha rohkem põllumajandustoodangut, kasutades seejuures järjest vähem tööjõudu.⁵⁷

Kõrvuti põllumajanduses töötavate inimestega võib üleminek kahjustada ka neid, kes usaldusväärse rikastumise nimel soovivad ohvreid tuues säästa. Ma ei taha innustada äriseiklejaid kraapima kokku kõike, mis võimalik, ja sellega jalga laskma. Siin soovitatav majanduspoliitika püüab anda ainelisi, moraalseid ja õiguslikke tagatiseid neile, kes säästavad aastast aastasse, investeerivad raha oma ettevõttesse ja kasvatavad selle väikefirmast keskmise suurusega ning hiljem suur- või isegi mammutfirmaks.

Lenin kirjutas, et väiketootmine loob kapitalismi iga päev ja iga tund, ning tal oli õigus. Need, keda see väljavaade hirmutab, ei saa toetuda siin pakutavat arenguteed, sest nad tahavad

⁵⁷ Nagu eespool käsitletud probleemide puhul, ei pea ma ka siin Lääne näidetele viitamist tõestuseks. Sellest ei piisa, kui öelda: "Väiketalunikke subsideeritakse isegi USA-s ja mõnes Lääne-Euroopa riigis". See on üsnagi vastuoluline probleem. Paljud inimesed peavad seda pigem Lääne riikide majanduspoliitika puuduseks kui hüveks. On võimalik, et subsideerimist pooldavad mõned parlamendisaadikud, et sellega valijate häáli võita. Samad kaalutlused võivad olla motiivatsiooniks ka Ungari parlamendisaadikuile. Et mina parlamenditooli ei taotle, olen sel teemal sõna võttes vaba.

Ka siin kehtib see, mida olen eespool öelnud humaansusevajadusest üleminekuperioodil. Ungari põllumajanduse moderniseerimisel peab arvesse võtma humaanseid kaalutlusi. Kui näiteks uut tüüpi väikefarmer tahab eralduda põllumajanduskooperatiivist, võib olla õigustatud talle mitte-tagastatava rahalise toetuse andmine või siis eriline pikaajaline laen kui "algimpulss". See peab aitama farmeril pinnale jääda. Aga hiljem peavad ka erafarmide suhtes kehtima sama ranged turutingimused kui ülejäänud erasektoris. Neile farmidele ei peaks tagatama pidevaid riiklikke subsiidiume. Neil peaks olema võimalik saada lühi-, kesk- ja pikaajalisi krediite, kuid laenu tingimused ei tohiks olla soodsamad kui teistes erasektori valdkondades. Võib-olla on väikefarm pikaajalises perspektiivis tootlikum kui ebaefektiivne kooperatiiv. Sel juhul peab ta ellu jääma. Võib aga tulla aeg, kui halvasti seadmestatud väikefarm jääb alla moodsatele väikestele ja keskmistele farmidele ja sel juhul võib ta ilma valitsuse abita pinna jalge alt kaotada. Sel juhul tuleb väiketalunikule tagada ajutine kohanemisabi, kuni tema ja ta perekond leiavad endale paremini sobiva eluviisi. Me ei saa aga leppida olukorraga, kus töövõimeline ühiskonnakiht tuleb toime ainult riigieelarvest saadava toetuse abil.

takistada isegi kõige edukamate väiketootjate kasvamist. Need inimesed on seisukohal, et piisab, kui omatakse aiamaad või töökoda. Kui omanikul läheb hästi, siis võib ta raha kulutada luksuslikele reisidele või uhke suvemaja ehitamisele. Bürokraatlike vahenditega tuleb aga takistada teda kasvamast väiketootjast tõeliseks kapitalistiks. Käesolevas uurimuses väljendatav seisukoht vastandub täielikult sellele mõtteviisile. Siin otsitakse võimalusi, et luua tingimusi erakapitali akumulereimiseks. Programm on mõeldud neile, kes peavad seda vältimatuks.

4. Stabiliseerimisoperatsioon annab võimaluse **inflatsiooni peatamiseks**. Minu arvates on sellest huvitatud miljonid inimesed, välja arvatud väike rühm inflatsioonist kasu saajaid. Kujutage ette toetuse ulatust, mis saab osaks poliitilistele rühmitistele, kes lubavad inflatsiooni peatada, võttes endale kogu vastutuse oma lubaduse elluviimise eest, ja peavad sõna. Inflatsiooni peatamise nimel on paljud nõus ohvreid tooma.

On kahetsusväärne, et arvutute hinnatõusude kestel pole veel keegi sellist lubadust andnud. See on üks põhjusi, miks olukord tundub inimestele lootusetu. Täna on nad pahased sellepärast, et iga nädal teatatakse ametlikult hinnatõusudest, homme sellepärast, et hinnatõus jätkub ka ilma ametlike teadaanneteta. Rahvamajanduse tasemelt vaadatuna pole see probleem nii tõsine, nagu populaarne mõtteviis seda esitab **reaalse** tarbimise seisukohast. Laiadele rahvakihtidele kompenseeritakse hinnatõus nominaalpalkade kasvuga või suurendatakse palku isegi rohkem, aga ikkagi kannatavad pideva hinnatõusu korral kõik. Seetõttu võib kindel ja konkreetne stabiliseerimisprogramm saada võrdlemisi populaarseks, kuigi selle soovitajad annavad varem ja avalikult teada, et see põhjustab sügava vapustuse ja ühekordse põhjaliku hinnatõusu. Ei saa aga jätta rõhutamata, et selline stabiliseerimisprogramm säilitab oma populaarsuse ainult niikaua, kui selle soovitajad oma lubadusi täidavad.

5. Üks programmi meeldivaid punkte on lubadus kõrvaldada **defitsiidimajandus**. Samuti nagu inflatsiooni puhul, on kahetsusväärne, et ükski poliitiline vool ega ükski partei pole programmis seda kohustust enda peale võtnud. Ja ometi on defitsiit elanikkonna jaoks kõige suuremaid hädasid: külaelanikud ja linnarahvas, noored ja vanad, vaesed ja rikkad – kõik kannatavad defitsiidi, järjekordades seismise, müüjast sõltuvuse tõttu. Defitsiit teeb muret tarbijatele ja sunnib end peale tootjatele. Minevikus oli Ungari-Austria piiri ületanud ungarlaste esimesi suuri kogemusi, et Austrias oli teatud hinna eest kõike saada. See oli üks kahe

süsteemi tuntav erinevus. Defitsiidi kõrvaldamine toob kaasa samasuguse tuntava muutuse: see tõestab Ungari kodanikele, et süsteemis on toimunud tõeline muutus ja lõpuks saavad ka ungarlased nautida ostjaturu eeliseid.

6. Siin kirjeldatud majanduspoliitika peaks meeldima neile, kellele pole ükskõik, kuidas kasutatakse **riigi raha**, ning kes on tüdinenud nägemast, et seda raisatakse. Need inimesed nõuavad, et kõik riigi raha kasutavad ametnikud oleksid kindla avaliku kontrolli all.

7. Programm ei ole eriti ahvatlev ega ka väga hirmuäratav neile, kes tunnevad poolehoidu **riikliku omandi** vastu. Ma ei mõtle ainult riigifirmade juhte, vaid ka neid inimesi, kes on siiralt toetanud ja toetavad ka praegu sotsialismi põhimõtteid ning peavad oluliseks väärtuseks seda, et tootmisvahendid ei ole eraomanduses. Siin soovitatud majanduspoliitika hoiatab riikliku omandi äkilise ja hoolimatu kaotamise eest. Ohtlik on ellu viia järsked ja hoolimatuid vastupidiseid aktsioone, nagu oli eraomandi likvideerimine. Selle programmiga tahetakse tõelist, mitte kunstlikku sektoritevahelist konkurentsi. Erasektori osa peab kasvama otseses sõltuvuses tema võimest tõestada oma üleolekut bürokraatlikust riigiomandist. Eraettevõtjail peab olema võimalus osta riikliku sektori majandusüksusi, kuid ainult selles ulatuses, milleks nad on võimelised vastavalt oma fondidele ja krediidile, mida neil on võimalik hankida, kasutades tagatisena oma vara.

Programm ei takista tõeliselt autonoomsete institutsioonide ja kooperatiivide omandi kasvu.

See kõik peab toimuma loomuliku arengu tulemusena. Tuleb oodata hulk aastaid, enne kui loomuliku kodanlikustumise järel saab selgeks allesjääva riigiomandi osakaal. Igal juhul peab see olema nii väike, et sunniks riiklikku sektorit kohandama end erasektoriga, mille suhtes kehtivad tugevad eelarvekitsendused ja mis tõeliselt turule orienteerituna viib ellu järjekindlat äripoliitikat. Nende jaoks, kes on veendunud riikliku sektori eluvõimes, on see muutus perspektiiviks, mis innustab aktiivsele tööle, mitte aga edasisele vastupanule. Igal juhul meeldib programm siiski rohkem neile, kes tahavad kõrvaldada riiklikku omandit ühe hooga.

8. Soovitatav poliitika kutsub peatama **riigi ressursside ja omandi raiskamist ja pillamist**, ükskõik millisel ettekäändel see ka ei toimuks. See pillamine pahandab ja isegi šokeerib inimesi. Aastakümneid on loosungitel propageeritud, et riigi vara on rahva vara. Aga see on ainult pool tõde. Ilmselt ei vaja tõestamist, et kümme

miljonit riigi kodanikku ei saa ise juhtida kompleksset tootmisprotsessi. Nagu käesolevas uurimuses on juba rõhutatud – riigi omand kuulub igäühele ja mitte kellelegi. Loosung oli aga siiski õige selles mõttes, et riigi rikkuse moodustasid elanikkonna töö ja säästud. Inimestel on õigus teada, milline on selle suure varanduse saatus. Siin esitatud programmis nõutakse, et riigi vara müük toimuks rahva silme all ja ausatel äritingimustel. See populaarne idee peaks aitama programmile toetajaid võita.

9. Riigi vara ei tohi müüa madalate hindadega välismaale, nagu oleks tegemist likvideerimis müügiga. Ka siin vajame pigem avalikku **rahvuspoliitikat** kui lühinägelikku eraldumispüüdu, võõraste kartust või Lääne-vastaseid eelarvamusi. On äärmiselt kasulik, kui välismaa ärimedhed ostavad Ungaris firmasid, rajavad kontoreid ja kauplusi või ühissettevõtteid eeldusel, et neist on kasu Ungari rahvale. Meie edu ei tõesta veel paljude Ungari–Lääne ühissettevõtete avatseremooniad ja see, et massiteabevahendeis esitatakse neist reportaaže, kirjeldatakse dokumentide vahetamist ja šampanjatooste. Selle asemel tuleks esitada konkreetseid analüüse, mis tõestaksid objektiivselt nende tehingute kasulikkust Ungarile.

Tuleb luua seaduslikud piirid, mis takistaksid väliskapitali liigset sissetungi. Selle asemel, et väliskapitali bürokraatlike keeldudega eemale peletada, peame nii selgesti ja avalikult kui võimalik määrama piirid, milleni väliskapitali tulek on tervitatav ning kust algab keeluala.

Niisugune rahvuspoliitika – see peab aga olema vaba igasugusest šovinismist – võib osutada tugevaks külgetõmbejõuks. Programmi rahvuslikkuse kohta on vaja teha veel teinegi kommentaar. Käesolevas uurimuses on korduvalt kutsutud tähelepanu pöörama asjaolule, et pole vajadust orjalikult järele aimata Lääne ärimaailma institutsioone. See hoiatus ei põhine usul, et varem või hiljem leiutatakse Ungari trikoloori all tegutsev ainulaadne aktsiabörs ja seepärast polegi vaja kasutada New Yorgi, Zürichi või Tokyo börside kogemusi. Minu vanamoodne hoiatus põhineb veendumusel, et on hulk institutsioone, mis saavad sujuvalt töötada ainult siis, kui nad on kujunenud loomuliku ajaloolise arengu tulemusena.

Paljud institutsioonid ei saanudki viimaste aastakümnete jooksul tekkida, sest ühiskonnale sunniti peale kunstlikke ja haiglasid pettekujutlusi. Ungari ajaloo uus periood toob loomulikult teel esile rohkesti organisatsioone, seaduslikke institutsioone ning turu, majanduse juhtimise ja ärimaailma sotsiaalsed tavasid.

Neid mõjutavad ilmselt välismaised eeskujud ja kontaktid Lääne partneritega. Õpime neilt niipalju kui võimalik, kuid teeme seda väärikalt. Esmatähtis ei ole välispankurite või -töösturite heakskiidu saavutamine, üsna sageli jagavad nad seda pealiskaudsete muljete põhjal. Häid hindeid tuleb teenida kodus.

10. Lõpuks on selles uurimuses kirjeldatud poliitikal veel üks joon, mis võib meeldida: ta loob kaosest **korda**. Suur enamik Ungari kodanikke tunneb, et nende maa elab praegu murrangu, organiseerimatuse ja korralageduse olukorras. Reeglid muutuvad iga päev. Täna räägitakse üht, homme risti vastupidist. Rakendatakse vastuolulisi meetmeid ja majandusjuhile või tavalisele inimesele võib tunduda, et on täielik vabadus, milliseid eeskirju järgida ja milliseid mitte. Seadusel pole autoriteeti. Inimesed ei tunne muret seaduse rikkumise pärast, tabamise korral paremal juhul vaid häbistatakse. Igal juhul seostub "kord" inimeste kujutluses hirmuäratavate märkidega, nagu tankid, vanglad, tööde väljaöelnud inimeste ruineerimine. Paljudele tunduvad sõnad "korrastaja" ja "uusstalinist" sünonüümidenä. Tuntud ungari sotsiaaldemokraadist sotsioloogi Sándor Szalai sageli osundatud kibeda tõdemuse kohaselt on meil ainult kaks valikut: kasarm või bordell. Need, kellele ei meeldi kasarmu distsipliin, peavad leppima bordelli anarhiaga.

Mina näen kolmandat võimalust. Ungari vajab korda, kuid mitte kasarmukorda. Pakutav poliitika püüab kirjeldada, kuidas seda laadi korda saavutada. Teeme lõpu inflatsiooni tekitatud ärevusele. Viime maa olukorda, kus ei saa juhtuda, et hommikul tuleb ootamatult avastada, kuidas hinnad on üleöö muutunud. Seadused peavad olema stabiilsed, peavad tagama indiviidi iseseisvuse, eraomandi, säästude ja investeringute julgeoleku. Riigieelarve peab olema tasakaalus. Tuleb lõpetada ohjeldamatu kulutamine ja kulude katteks raha juurdetrükkimise praktika. Kokkuvõtteks, see programm pooldab korda ning see peaks olema üks tema peamisi külgetõmbavuse põhjusi.

PINGETE ALLIKAD

Ma ei tahaks külvata asjatuid lootusi. See programm meeldib ja tõukab eemale, tekitab poolehoidu ja õhutab vastupanu. Poolt- või vastuseisukoha võtmine ei toimu Marxi lihtsustatud arusaama järgi, et kaitstakse ühe ja rünnatakse teise klassi huve. Kasutades

sõna "klass" samas tähenduses kui Marx, saame öelda, et ka ühe ja sama klassi liikmed võivad suhtuda pakutud poliitikasse erinevalt. Tegelikult võib isegi üks isik suhtuda programmi vastandlikult. Kuigi minu arvates moodustab siin kirjeldatud poliitika ühtse terviku, võivad paljud ühtede punktidega nõustuda, teistega mitte. Võib oodata mitmesuguseid pingeid, millest tahaksin märkida ainult mõnda.

a) **Riikliku sektori töötajate palgad.** Katse siin soovitatud majanduspoliitikat ellu viia riikliku sektori töötajate aktiivse vastupanu puhul võib põhjustada katastroofi. Tegelikult on see võimatu. Selles osas on kasulik vaadata mõningaid näiteid välisriikidest.

Üheks niisuguseks näiteks on Saksamaa ja Suurbritannia arengu võrdlemine. Võidukas Suurbritannias tuli võimule leiboristlik partei ning riigistati mitmeid tööstusettevõtteid. Erakordselt suurenes ametiühingute mõju. Jätkus võitlus ümberjaotamise eest. Näis, et ametiühinguil õnnestus üldstreikide kaudu kindlustada organiseeritud tööliste suurem osa. Rohkem kui ühel korral suutis suhteliselt väikesearvuline tootmises võtmepositsioonil olev töötajate ametiühing halvata terved tööstusharud. Kuigi Suurbritannia majanduskasv siiski jätkus ning ei jõutud kriisini, oli progress ometi pikaldane ja jäi alla Suurbritanniaga võistlejate omale.

Saksamaal arenesid sündmused teisiti. Stabiliseerimisoperatsiooni ajal oli võimul liberaalide ja konservatiivide koalitsioon, mis hiljem valitses vaheldumisi liberaalide ja sotsiaaldemokraatide koalitsiooniga, lühikese aja jooksul oli tegemist täieliku koalitsiooniga. Kogu aeg oli üheks püsivaks teguriks ametiühingute konstruktiivne koostöö riikliku ja erasektoriga. Teisiti öeldes, kasutades halvustavat bolševistlikku iseloomustust, oli "klassirahu". Kõik kolm põhjalikult purustatud Lääne-Saksamaa majanduse peamist osalist — erasektor (hõlmas nii suur-, kesk- kui väikeettevõtteid), riigibürokraatia ja töövõtjad (viimaseid esindasid ametiühingud) — said aru, et ümberjaotamise üle tülitsemine on enesetapjalik teguviis. Eespool toodud näite varal võime otsustada: kõige tähtsam on teha kõik selleks, et omada üha suuremat leivatükki, mitte aga riielda selle jaotamise viiside üle.

Ma ei tahaks Lääne-Saksamaa sõjajärgse arengu suurt edumaad Suurbritannia ees taandada ainult ühele tegurile. Kuid näib, et nimetatud erinevused olid kõige olulisemate tegurite hulgas või isegi kõige tähtsamad.

Võtame teiseks näiteks kodule lähema Poola. Viimase 10–15

aasta jooksul kuni päris viimaste sündmusteni, kui moodustati rahvusliku ühtsuse valitsus, käis seal tööandjate ja -võtjate vaheline sõda. See oli ajaloos täiesti ainulaadne vastuhakk, sest "Solidaarsuse" võitlus demokraatlike vabaduste eest oli ühendatud "tavalise" ametiühingutegevusega (s. t. nominaalpalkade tõstmist taotleva streigiliikumisega jms.). See oli samaaegselt parlamentaarse demokraatia kangelaslik taassünd ja majandusliku õnnetuse ettevalmistamine. Võitlus meenutas kõige enam näljastreiki, mille puhul poliitiline kangelane on valmis pigem surema kui oma põhimõtteist loobuma. Miljonid inimesed on aga tavaliselt valmis selliseid heroilisi žeste tegema ainult lühikese üleminekuaja jooksul. Pärast seda tahavad kõik kõhu täis süüa mitte ainult üks kord, vaid iga päev. Nad tahavad leiba ja liha, kuid kõige rohkem soovivad nad vaikset ja mugavat elu. Pidevate tööseisakutega kahjustati sellise elu jaoks vajalikke ainelisi tingimusi. Viimaste Poolas tehtud muudatustega loodi koalitsioon, milles valitses üksmeel majanduse põhisialiste vahel. Need on bürokraatia, riikliku ja erasektori juhid ning nii riikliku kui erasektori töövõtjad.

Nüüd pöördume välismaistelt näidetelt Ungari olukorra juurde. Millist perspektiivi pakub kirjeldatud majanduspoliitika riikliku sektori töötajatele? Eelmises peatükis loetletud kümnest tingimusest peaks suurem osa olema neile vastuvõetav. Näiteks võib tehasetöoline, kes ei kavatse rajada oma ettevõtet, röömustada selle üle, kui ta näeb oma talupojast venna farmi õitsengut või siis oma poega töötamas linnas asuvas eraettevõttes. Ka tema on kodanikuna ahistatud rohkeist bürokraatlikest piiranguist ning programmiga pakutud liberaalsus ja kodanikuõiguste kaitse teevad ta elu kergemaks.

Kuid ma ei taha tegelikku dilemmat varjata. Eespool olen selgelt deklareerinud, et soovitan **ranget palgadistsipliini**. See tähendab, et riiklikus sektoris külmutatakse palgad kogu stabiliseerimisoperatsiooni ajaks või siis lubatakse nende mõõdukat tõusu. Kui suur see tõus võib olla või kas seda üldse lubatakse, selgub stabiliseerimisplaani rakendamisel, ma ei saa siin esitada arve. Stabiliseerimisoperatsioonis paikapandud nominaalpalga taset tuleb aga hoida raudse käega. Kui selles ohjad käest lasta, läheb kõik kaotsi: käestlastud palkadele järgnevad hinnad ja kui demagoogilistele nõudmistele järeleandmisi tehes hinnatõusu pidurdatakse, siis tekib massiline defitsiit jne. Oleme sealsamas, kus enne operatsiooni. Põhjalik murrang osutub asjatuks ja pärast

seda on juba uue operatsiooni teostamine palju raskem või lausa võimatu.

Võib juhtuda, et riigiettevõtete töötajaid ei saa nõusse neid endid piirava palgadistsipliini rakendamiseks. Nende veenmiseks tuleb teha jõupingutusi: peab selgitama, et see on oluline, kui rahvas tahab vältida majanduslikku katastroofi. Kui operatsioon õnnestub, on ka nemad kasusaajate hulgas. See ei ole "nullsummaline mäng", kus ühe poole võit võrdub teise kaotusega. Siin võidavad kõik. Tänapäeva Saksamaa töölised on võitnud rohkem kui Suurbritannia töölised. Kui majandus lõpuks taastub, toodang kasvab, inflatsioon väheneb, hinnad muutuvad usaldusväärseks, teenitud forintid ei haihtu taskust, säästude ostuvõime püsib, siis saavad sellest kasu ka töölised. Töötajad on olnud aastakümneid ilma jäetud streigiõigusest. Nüüd hakkavad nad aru saama, kui võimast relva nad käes hoiavad. Mõistan, et pole kerge vastu panna kiusatusele seda kasutada.

Ametiühinguliikumises on tekkinud vastasseis. Iga tänast olukorda uuriv ajaloolane või sotsioloog leiab, et paljude ametiühingutegelaste tekkimist on kerge seletada. Siiani on neid süüdistatud koostöös võimul olnud parteiga ja riigibürookraatiaga, selles, et nad tegutsesid viimaste "ülekanerihmadena". Paljudele võib tunduda, et on paras aeg tõestamaks selle paikapidamatust. Ametiühinguliikumine on tööliste hulgas populaarne ega sisalda mingit riski: täna ei kao ükski streigiõhutaja salapolitse'i käe läbi. Ma ei taha öelda, et ametiühingud peaksid oma relvad maha panema. Ametiühingutegelased peavad olema valvel, et tööliste huve tegelikult ei kahjustataks.^{5 8} Nad peaksid osalema uue valitsuse majanduspoliitika loomises, andes sealjuures endale aru ametiühingu suurest osakaalust ühiskonnas.

^{5 8} Ma ei taha nõustada ametiühinguid riigi majanduspoliitika kujundamisest kõrvale jääma. Aga tahan rõhutada, et ees on väga suured mikrotasemel lahendamist vajavad ülesanded; siia kuuluvad töövõtjate huvide kaitsmine, võitlus paremate töötingimuste eest, ühistrindete moodustamine nende kohalike juhtide vastu, kel on kalduvus oma võimu kuritarvitada, firmas valitsevate sisepingete kõrvaldamine. Võimalik oleks selles osas teha senisest palju rohkem. Igal juhul on probleeme, mille puhul tuleb kaitsta kõigi ühe ametiala töötajate huve ning mis nõuavad ametiühingute tegusat osavõttu. Kuid praeguses olukorras ei tohi kõiki ülesandeid taandada üheleainsale eesmärgile – nimelt suure ümberjaotamise taotlemisele ja ühe elukutse töötajale palga enamikasvu nõudmisele teiste ees. Kui nii teeksid kõigi elukutsete esindajad, viiks see olukorrani, mille eest hoiatasin: palgadistsipliin nõrgeneks ning palga-hinna spiraal käivituks uuesti.

Nende käes on streigiähvarduste kahe teraga mõök. Kõigele lisaks sõltub majanduse toibumine ka sellest, kas olulisemad majanduses osalejad suudavad omavahel kokku leppida ja nendest kokkulepetest kinni pidada.

b) **Tööpuudus.** Seda ohtu mainisime ka eespool, kuid riskides korrata nimetame seda siin uuesti kui üht pingete allikat. On väljendatud järgmist nõudmist: töökohti võib kaotada ainult siis, kui kõigi töötajate jaoks on enne leitud uued töökohad. Minu arvates ei saa selle nõudmise täitmist tagada. Iga valitsus oleks vastutustundetud seda lubades. Niisugust nõudmist ei saa toetada ükski majanduse taastamisest konstruktiivselt osa võtta sooviv ametiühinguliikumine.

Seda ei saa tagada ka terviklikus turumajanduses. Mida kiiremini ja paindlikumalt kohaneb tootmine valitsevate turutingimustega, seda tavalisem on töökohtade kaotamine ühes või teises kohas. Niisugune tootmise kiire ja paindlik turuga kohanemine on otstarbekas. Eriti absurdne oleks täita töökohaõiguse nõudmist II peatükis kirjeldatud raske operatsiooni kestel. Ma ei saa ega taha teha lauataagust "struktuuripoliitikat". Usaldame nõudmise ja pakkumise reguleerimise turu hooleks. Pole mingit võimalust turuhindu ette välja arvutada ja järelikult pole võimalik ka ette öelda, milline tehas annab pidevalt kahjumit. Tuleb avameelselt tunnistada, et operatsioon põhjustab tugeva šoki. Kuidas me saage tagada, et alati oleks iga töötaja jaoks, kes kaotab majandusliku murrangu ajal oma töökoha, olemas teda avalik käsi ootav teine ettevõtte, kus tema jaoks on valmis teine masin või töölaud? Lubaduste asemel, mida pole võimalik täita, on mõned reaalsed täitmist võimaldavad kohustused. Selles uurimuses tehakse vahet üleminekumeetmete ja pikaajaliste tööturgu ning tööalaseid õigusi hõlmavate suhete vahel.

Üleminekumeetmete hulgas on mainitud ka operatsiooniga seoses olevaid "humaanseks" otstarbeks mõeldud varusid. Abi tuleb anda kõigile, kellele stabiliseerimine põhjustab raskusi. Seda peab andma seni, kuni nad on võimalised olukorraga kohaneb. Ma ei sea endale ülesandeks leida, millises vormis tuleks seda abi osutada või milliseid tingimusi peaks selle suhtes rakendada. Minu kommentaar ei seleta abi suurust ega vahendeid, vaid selle olemust. See abi ei alanda, vaid väljendab ühiskonna solidaarsust nendega, kellele on tekitatud ränk trauma, ilma et nad ise süüdi oleksid. Nende raskete kuude jooksul peab säilitama humaanse suhtumise abivajavate inimeste väarikusse.

Tuleb õppida elama mõttega, et **struktuurne tööpuudus** ei kao

ka edaspidi, vaid on alati. (Tegelikult ongi struktuurne tööpuudus alati olnud, sealhulgas ka sotsialistlikus majanduses, kuid me teadsime vähe selle ulatusest.) Mida kohanemisvõimelisem on majandus, seda tavalisem on mõne töökoha, firma või isegi tööstusharu kadumine. Kasutades kuulsa Austriast pärit majandusteadlase Schumpeteri tuntud väljendust, võib öelda, et arengu tingimuseks on **loov hävitamine**. Seal, kus hävitatakse, kaovad ka töökohad. Seetõttu peame struktuurse tööpuuduse reguleerimiseks looma institutsioonide ja seaduste süsteemi, mis korraldaks ja sätestaks töötuile makstavat abiraha, ümberõppevõimalusi, elamispinnaga varustamist ja võimalust liikuda ühest kohast teise. See on neid valdkondi, kus vajatakse valitsuse ja ametiühingute koostööd. Lõpuks, kõige tähtsam massiline tööpuuduse vastane julgeolekuabinõu on majanduse areng. Võib väljenduda veelgi resoluutsemalt: see on **ainus** abinõu. Üks olulisimaid Ungari ja mitme teise sotsialistliku plaanimajandusmaa saavutus oli täielik tööhõive. Seda ei saavutatud konstitutsioonis deklareeritud õigusega tööle, vaid erilise majanduskasvu strateegiaga. Kuid plaanimajandussüsteemi saavutuse säilitamise tee ei ole võitlus. "Tagatud õigust" täielikule tööhõivele ei saavutata selles süsteemis streikide, ähvarduste ja poliitilise surve kaudu. Majanduses tuleb kõigepealt tööhõivet vähendada, et majanduse kasv saaks luua üha rohkem töökohti.^{5 9}

Samal ajal kui meid häirib tööpuuduse suur ulatus, mis mõnel juhul annab häid tulemusi, aga mõnel juhul on ülearune, on osas majandusharudes töäjõudefitsiit ning selle ulatus võib tulevikus isegi kasvada. Teenindussektor peab suurenema palju kiiremini kui seni ja vajab siis rohkesti töäjõudu. Rõhutaksin eraldi erasektori kasvu tähtsust. Kui erasektor eelseisvatel aastatel kiiresti kasvab, on ta võimeline neelama märkimisväärse osa "suure operatsiooni" kestel vabanenud töäjõust — juhul, kui tema arengu eest kõrvaldatakse bürokraatlikud takistused.

^{5 9} Sotsialistlikus majandussüsteemis toimus liigse töäjõu kasutamine erilise kasvustrateegia kaudu, mida tuntakse **forsseeritud kasvuna**. Sellel strateegial on palju puudusi: ressursside raiskamine, majanduse struktuuris moonutused jm. Nagu eespool rõhutatud, ootame, et majanduskasv loob uusi töökohti. Nüüd aga loodame, et sellega kaasneb **harmoonilise kasvu** strateegia, mis on vaba forsseeritud kasvu loendamatuist puudustest ja moonutustest.

Siin tahaksin ainult viidata majanduskasvu probleemi teoreetilistele aspektidele, ruumi kokkuhoiu kaalutlus ei luba mul laskuda üksikasjadesse.

c) **Vaeste probleem.** Majanduse stabiliseerimisele ja rahvale jõukuse lubamisele oleks saatuslik, kui valitsus tegutseks majanduslikel kaalutlustel, kuid tema programm oleks humaansete kaalutlustega vastuolus. Seda võimalikku ohtlikku vastuolu võib esitada ka teisel viisil: valitsus seisab rikaste eest ja need, kes väljendavad vaeste huve, astuvad valitsuse vastu. Või teistsugune vastuolu: valitsus asub tehnokraatlikul positsioonil, aga opositsioon annab soovitusi heaolupoliitika alal.⁶⁰

Loodan lugejaid mõistvat, et iga rida selles raamatus seondub murega üksikisiku pärast. Programmi peamised sihid on seotud kogu rahvale ainelise heaolu võimaldamisega. Ei saa aga vältida järgmist probleemi: majanduse rasked haigused teevad kõige vaesemate kodanike olukorra veelgi raskemaks. Seetõttu tahan teha mõne heaolupoliitikat puudutava märkuse.

Kõigepealt kordan seda, et praegu on kõige tähtsamaks heaolupoliitika mõõdupuuks inflatsiooni tõkestamine. Igaüks, kes tõsiselt mõtleb selle üle, et vaesed vajavad abi, peaks kõigest hingest pooldama stabiliseerimisprogrammi ja hoiduma ettepanekuist, mis seda kahjustavad. Teiseks tuletan meelde: enne stabiliseerimisoperatsiooni algust tuleb luua eraldi varu nende jaoks, kes satuvad ajutiselt raskustesse. Kolmandaks, on vaja mitut aastat hõlmavat heaolupoliitika programmi. Usun, et selles valdkonnas on minust palju kvalifitseeritumaid spetsialiste, kes panevad kirja selle programmi üksikasjad. Tahan siin kasutada võimalust avaldada lugupidamist neile, kes on võidelnud paljude aastate jooksul vaesuse vastu praktiliste tegudega.⁶¹ Nüüd on sellise programmi ettevalmistamisega ühinenud kindlasti mitmeid teisi spetsialiste. Omalt poolt tahaksin kaasa aidata sellega, et käsitlen siin paari selle programmi majanduslikku ja eetilist külge.

Heaolupoliitika programmi koostamisel on vältimatu kahe oponenti vaateviisi kokkupõrge. Vajadusi on lõputult, ressursse aga ainult piiratud hulk. Kõik heaolupoliitika loojad, hoolikad sotsiaalametnikud, teadlased ja ajakirjanikud võivad koostada kataloogi tuhandeist kibestumist põhjustanud asjaoludest, vaesuse ja kannatuste üksikjuhtumest. Kaasinimeste vastu sümpaatiat tundvad kodanikud ei saa seda näha või kuulda, ilma et see neid liigutaks. Teiselt poolt on tegemist lootusetus olukorras,

⁶⁰ Ungaris on omaks võetud Saksamaal kasutatav väljend "sotsiaalpoliitika". Ameerika ja inglise autorid eelistavad terminit "heaolupoliitika".

⁶¹ Vt. I. Kemény ja Zc. Ferge (1988, 1989), O. Solt (1985).

silmini võlgades oleva maaga. Ühiskondlikku vastutust tundvale ökonomistile on selge, et ainult efektiivne tootmise areng ja majanduse elavnemine võivad maa sellest kitsikusest välja viia. On vaja investeringuid, tõeliseks stiimuliks olevaid palku. See-tõttu on vaja suuri sissetulekuid neile, kes annavad oma ettevõtetele kõige suurema panuse. Pikaajalise arengu huvides on vaja parandada haridussüsteemi ja soodustada teadusuuringuid. Seda nimekirja võib pikendada veelgi.

Minu arvates on ainus väljapääs kehtestada heaolukulutuste ülempiir. Pole vaja igapäevaseid lahinguid "heaolupoliitikute" ja "vaeste kaitsjate" ning "kövasüdameliste rahameeste" vahel. Eelkõige on just selle jaoks vaja demokraatlikku parlamenti ja vaidlusi riigieelarve üle. Olgu igal poliitilisel vastutust kandval parlamendisaadikul heaolukulude kohta oma arvamus. Otsuse langetamisel peab ta arvesse võtma ka kõiki teisi kululiike ja seda, et kulutused tuleb katta maksudega. Lõpuks peab parlament langetama otsuse, mis kehtib ühe aasta. Arvan siiski, et oleks kasulikum — kui see on võimalik — teha see otsus kahe või kolme aasta kohta. See annaks heaolupoliitika üksikasjadega tegelevaile inimestele raami oma töö planeerimiseks. Nende koostatav programm peab olema paindlik ning määrama ülesanded, mida on võimalik arvata reservi. Reserv tähendab nii neid meetmeid, mis jäetakse kõrvale, kui olukord muutub oodatust soodsamaks, kui ka neid, mida rakendatakse siis, kui olukord osutub oodatust hullemaks. Igal juhul tuleb planeerida, kas ja kui palju võib Ungari praegu heaolu tarvis kulutada. Heaolupoliitika arutamise lähtepunkt peaks olema just see, mitte aga Rootsi eeskujul sellekohaste maksete ulatus. Me võime heaolukulutuste osa üle vaadata siis, kui majanduse haigused on ravitud ja rahvatulu ühe elaniku kohta on praegusel Rootsi tasemel.

Ma ei rõhuta põhjuseta parlamendisaadikute osa. Inimesed samastavad end oma ühiskondliku funktsiooniga. Oodatavasti väljendab rahandusminister parlamendis esinedes riigikassa huve, ta on selleks kohustatud. Hea oleks, kui ajakirjanikud kuuleksid vaesust kannatavate inimeste muresid, kasutaksid kuuldut avaliku arvamuse mõjutamiseks ning annaksid sellest teada ka parlamendiliikmeile. Kuid lõpuks tuleb ikkagi langetada otsus ning, kasutades majandusteadlaste erialast keelt, napid ressursid tuleb eraldada. Otsustamisõigus ja sellega kaasnev vastutus on ainult parlamendil.

Esitan veel ühe vaesusetemaalise tähelepaneku, millel on samuti majanduslik, eetiline ja humanne aspekt. Arvan, et vaese mehe

elu paraneb siis, kui tema vaesus väheneb, mitte siis, kui vaesestuvad ka senised rikkad. Tean, et see arvamus on vaieldav, kuid tahaksin selle siiski avaldada. Mulle ei pakuks mingit moraalset rahuldust, kui osa teiste inimeste teenistusest, säästudest või varandusest, mida ma võiksin pidada "liiga paljuku", võetaks neilt ära. Kui palju on "liiga palju"? Oletame, et kõik on korras, kui keegi teenib 50 protsenti rohkem kui mina. Olgu, las teenib kaks korda nii palju kui mina. Kuidas on aga viie või kümne korraga? See on skandaalselt ebaõiglane.

Seda liiki argumentatsiooni ei saa kaitsta. Kellelgi pole õigust määrata, milline teenistuse või varanduse tase on moraalset vastuvõetav, või tõmmata joont, millest alates see muutub ebaumoraalseks. Kui me hakkame sel viisil hinnaguid andma, jõuame otsemaid teele, mis viib eraomandi konfiskeerimisele. Seega soovitan hoiduda Ungari vaesemate kodanike lohutamisest kõlavate "rikaste" vastaste fraasidega. Sellest, kuimitu korda televisiooni uudistes teadustatakse halvustavas toonis luksuskaupade või Balatoni-äärsete villade ostmist, ei sõltu pensionäride laual oleva liha hulk. Tõeline heaolupoliitika on see, et pensionäridele tuleb liha anda, aga mitte paljas võrdsustamist pooldav ilukõne.⁶²

Väljenduksin vähem äärmuslikult, kui sellel maal oleks seljataga pikaajaline kodanlik areng, kui juba oleks olemas märkimisväärne eraomand, kui tehtaks pingutusi, mis põhinevad teadmisel, et ausa rügamisega kogutud varandus ja ärialane ausus on pärandatavad lastele ja lastelastele. Teiste sõnadega, toetaksin ümberjaotatavat maksustamist siis, kui oleksin näiteks tänapäeva Prantsusmaa kodanik. Aga Lääne maailma kodanikuna leiaksin ka, et Rootsis kasutatav äärmuslik ümberjaotamine on liiast, et see isegi soosib mittemidagitegemist ja takistab akumulatsiooni. Et ma aga ei ole ei prantslane ega rootslane, siis pean tegelema tänase Ungari probleemidega.

Tahaksin siin uuesti rõhutada 1 peatükis öeldut. Oleme alles taaskodanlikustumise alguses. Seni on päevakorra tähtsaim punkt rahustada igat erasektoris osalejat, anda tagasi kindlus-

⁶² Tuletan siin meelde eelmises punktis sotsiaalse õigluse kriteeriumi kohta öeldut. Sotsiaalne õiglus nõuab eelkõige vaeseima elanikkonnakihi olukorra parandamist. See omakorda nõuab pingutusi nii töö kui ettevõtluse parandamiseks. Sellise arengu huvides on vältimatu stimuleerida neid, kes on kõige toimekamad ja kokkuhoidlikumad ning kellel on kõige rohkem õnne rikkuse kogumisel.

tunne väikemaaomanikule, moderniseerimist alustavale farmereile, erakunstnikule, suure erafirma omanikule: "Ära karda, mine edasi ja akumuleeri!" Riik peab inimestele kinnitama, et neile kuuluvat ei konfiskeerita, et ta ei taha iga hinna eest koorida nende "liigset" teenistust, sest ta tahab näha, et nad vabatahtlikult investeeriksid. Riik peab neid veenma selles, et ta ei tüssa nende pärijaid ega sunni neid tegema mitmesuguseid trikke, et pärimiseaduse küüsis¹ pääseda. Tuleb selgeks teha, et riik ei hakka neid enam sundima sellepärast ise oma vara ära kulutama, et nad ei saa seda kunagi oma lastele ja lastelastele pärandada. Riik peab avalikult teatama, et ta näeb meelsamini dünastiatele alusepanijaid kui aplaid lühinägelikke seiklejaid, sest esimestest saavad soliidset ettevõtjad.

Et me oleme näiliselt heolupoliitikast kõrvale kaldunud, siis tahan öelda, et järgnev on eriti oluline. Kõik, kes kujundavad avalikku arvamust või võtavad parlamendis vastu lõplikke otsuseid rahva rahaasjade kohta, peavad aru saama, et sotsiaalne demagoogia ja võrdsustamist pooldav ilukõnelemine ei asenda tõelist heolupoliitilist **lepingut**, millele on antud kindel vorm eelarvekuludena.

VAJADUS TUGEVA VALITSUSE JÄRELE

Selles uurimuses käsitletud majanduspoliitkat, mis hõlmab peamiselt I peatükis kirjeldatud järkjärgulisi muudatusi ja II peatükis kirjeldatud operatsiooni, on võimalik teostada vaid tugeva valitsuse juhtimisel. Paljude eesseisvate ülesannete lahendamine nõuab jõudu ja sitkust. Valitsus peab oma liikmetes maha suruma vastuseisu, mis takistab erasektori arengut. Ta peab kindlal käel ellu viima parlamendi paikapandud fiskaal- ja monetaarpoliitikat ning kindlustama finants- ja palgadistsipliini.

Loomulikult on võimalikud mitut liiki "tugevad valitsused". Stabiliseerimisprogrammi, mis toob kaasa suure murrangu ja turumajanduse käivitamise, võib ellu viia vägivaldne autoritaarne administratsioon, mõni Tšiili või Türgi tüüpi sõjaväeline diktaator. Nende vastu võib esitada rangeid majanduslikke argumente: ei Pinochet ega teda pärast sõjaväelist riigipööret ümbritsenud Chicago poisid* poleks hakkama saanud tänapäeva Ungari

* Chicago poisid on 1960.–70. aastail põhiliselt Chicago ülikoolis majandushariduse saanud tšiillased, kel oli oluline osa A. Pinocheti valitsuse majandusreformis. (Tõlk.)

majandusega koos selle hiigelsuure riikliku sektoriga. Kuid kõrvuti majanduslike argumentidega ei tahaks ma seda probleemi käsitleda ka poliitilistel ja eetilistel põhjustel. Hoolimata majanduslikest tulemustest, mida võiks saavutada repressiivseid meetmeid rakendav valitsus, olen kindlalt selle vastu, et stabiliseerimise eest niisugust hinda maksta.⁶³

Teiseks võimaluseks on valitsus, kelle tugevus põhineb rahva toetusel. Vabadel valimistel on rahvas talle andnud tõelise mandaadi majandust kindla käega õigesti juhtida. Esitan siin veel kord II peatükis kasutatud näite. Operatsiooni võib sooritada isegi patsiendilt luba küsimata. Patsiendile tehakse tuimestus ja arst talitab nii, kuidas ta õigeks peab. Tsiiviliseeritud ühiskonnas niisugust käitumisviisi ei andestata. Seal selgitab arst patsiendile, miks operatsioon on vajalik, milline on sellega kaasnev risk, ning küsib selle sooritamiseks nõusolekut. Minu arvates on see eespool soovitatud operatsiooni teostamise ainus võimalik viis. Operatsioon tuleb teha, kuid Ungari rahvas peab enda valitud esindajate kaudu andma selleks oma nõusoleku.

Minu raamatu ülesanne ei ole arutleda Ungari tulevase valitsuse koosseisu üle. Luban selles osas endale ainult ühe märkuse. Siin käsitletud poliitilised, majanduslikud ja eetilised konfliktid kajastuvad ka iga partei või liikumise sees, näiteks partei fraktsioonide ja rühmadena või siis üsna sagedas parteiprogrammide laialivalguses ja vastuolulisuses. Võib märgata, et samaaegselt mingit ideed pooldatakse ja sellele oponeeritakse või siis püütakse sügavaid vastuolusid tasandada. Tegelikult on sellised vastuolud olemas ja majanduslike raskuste suurenemine teravdab neid. Kõnekeeles ja **politoloogias** kasutatakse sõna "koalitsioon" kahes tähenduses. **Kitsamas** mõttes peetakse koalitsiooniks parteilisi või poliitilisi jõude, kes teevad koostööd **valitsuses**. **Laiemas** tähenduses mõeldakse selle all ühiste ülesannete lahendamiseks vajalikku parteide, liikumiste, rühmitiste ja muude ühiskondlike jõudude teatud koostöövormi. (Adenaueri ja Erhardi Lääne-Saksamaal oli koalitsioon kristlik-demokraatliku valitsuse,

⁶³ Levima on hakanud vaade, et autoritaarsed süsteemid on makroreguleerimis- ja stabiliseerimismeetmete rakendamisel edukamad. See arvamus on väär: neljakümne nelja autoritaarse ja kolmekümne üheksa demokraatliku süsteemi võrdlemine näitas, et kumbki neist polnud nimetatud ülesannete lahendamisel märkimisväärselt edukam. Vt. S. Haggard ja R. R. Kaufman (1989, lk. 63).

erasektori ja ametiühinguliikumise vahel. Viimane loobus kasutamast oma streigiõigust.) Kasutan sõna "koalitsioon" laiemas tähenduses. Jätan seejuures lahtiseks küsimuse, millised koalitsioonijõud peaksid tegutsema otseselt valitsuses ning millised peaksid olema väljaspool valitsust, kuid mitte takistama selle tööd. Viimased võiksid tegutseda konstruktiivse opositsioonina, kuid ei tohiks näidata vastuseisu põhiliste majandusülesannete lahendamisel.

Mis puutub Ungari tulevasse koalitsiooni (laiemas mõttes), siis vajab see tõeliselt ettevõtlikku erasektorit, millel on usk oma tulevikku. Erasektorit ei tohi aga asetada vastamisi riigi bürokraatiaga, kes oma positsioonide pärast mures olles on valmis asetama tema teele kõikvõimalikke takistusi. Valitsuse poliitikat ei tohi vastandada ka tööliste huvidele, kes tunnevad, et üleminek neid kahjustab, ja keda omavahel võistlevad ametiühingud õhutavad streikima. Majanduse ülemineku edu sõltub sellest, kas on võimalik ületada nende jõudude vahel tekkida võivaid konflikte ning jõuda rahumeelsete läbirääkimisteni.⁶⁴

Selles uurimuses on puütud kokku võtta ülesanded, mille suhtes tulevase koalitsiooni liikmed peavad omavahel ühisele seisukohale jõudma. Kui neil on selles edu, siis jääb ka lootus, et majandus saab õigetele alustele ning hakkab toimuma kiire areng. Kui neil aga ei õnnestu seda saavutada ja koalitsioon laguneb või lõhutakse kohe alguses või pärast "poliitilisi mesinädalaid", jätkub maa majanduse abitu langus.

⁶⁴ On märkimisväärne hulk uurimusi, kus arutletakse autoritaarseid režiime asendava ja uut demokraatiat toetava koalitsiooni **hapruse** üle (vt. J. M. Nelson, 1989). Neis uurimustes lähtutakse Ladina-Ameerika, Aafrika ja Aasia kogemustest. Mitmes mõttes on olukord Ida-Euroopas teistsugune, kuid võib leida ka ühist – vajadus mõnede põhiliste sotsiaalsete gruppide kokkuleppe järele selleks, et stabiliseerida need demokraatiad nii poliitiliselt kui majanduslikult.

AUTORI JÄRELSÕNA

Kuigi olen kirjutanud selle uurimuse ainsuse esimeses pöördes, isiklikult veendununa esitatud seisukohtade õigsuses, olen püüdnud vältida subjektiivsust. Ungari on praegu üle ujutatud biograafiatega ja ma ei tahaks sinna veel üht lisada. Siiski sooviksin seda raamatut lõpetavate märkuste hulka lülitada paar eluloode-taili.

1956. a. suvel, kui olin Ungari Teaduste Akadeemia Majandus-instituudi noor kaastöeline, juhtisin väikest töörühma, kes välmis ettepanekuid Ungari majanduse reformimiseks. Mitmel viisil valmistas see tol ajal koostatud umbes 150-leheküljeline materjal ette neid mõtteid, mis konkretiseerusid 1968. a. majandusreformis. Tagantjärele hinnates pean neid ettepanekuid naiivseks. Kui nad oleksid ka täielikult rakendatud, poleks nad kindlasti lahendanud ühtegi põhilist majandussüsteemi probleemi. Sellest on möödunud kolmkümmend kolm aastat ja vahepeal pole ma ette võtnud suurt majanduspoliitikaalast ettepanekute kogumit. Mõnes töös olen teinud majanduspoliitilisi järeldusi, vahetevahel olen pakkunud osalisi lahendusi, kuid pole kunagi koostanud terviklikku programmi.

Paari viimase aastakümne jooksul olen pidanud end kutsutuks uurima sotsialistlikku majandust ("reaalset sotsialismi", nagu seda nimetati sotsialismiga tegelevates ringkondades nii sotsialistlikes maades kui ka väljaspool), püüdnud mõista ja seletada selle toimimise põhimõtteid. Olen pidanud end elava tegelikkuse vaatlejaks ja analüüsijaks ning seda raamatut kirjutades astusin ainult lühikeseks ajaks välja sellest ise endale määratud osast. Vahetasin selle uurimusega seoses oma rolli, sest praegu on selleks ainulaadne ajalooline võimalus. Pärast paljusid aastakümneid näib, et esmakordselt on Ungaris valitsus ja parlament, kellele ma võin oma mõtteid usaldada. Mis on veelgi olulisem — parlament ja valitsus hakkavad tööle väga raskes olukorras. Järelikult on õige aeg nende ettepanekute esitamiseks.

Seepärast kirjutasin selle töö väga kiiresti. Muidugi ei ole see ülestunnistus mõeldud vabandama võimalikke vigu. Igal juhul loobusin aga seetõttu veelkordsest teksti ülevaatamisest, mida oleksin kindlasti teinud vähempakilise uurimuse puhul. Kiirustamisest hoolimata pole ma avaldanud improviseeritud mõtteid. Olen nende probleemide üle pead murdnud palju aastaid ning need ideed on tihedas seoses uuringutega, mida olen teinud aastakümnete jooksul. Nad pärinevad sotsialistlikku majandussüsteemi käsitlevatest töödest ning katsetest võrrelda selle süsteemi nähtusi tänapäeva ja ajaloolise kapitalismi nähtustega. See väike töö kujutab endast "majanduspoliitilist pamfletti", kuid tema autor on viimaste aastakümnete jooksul tegelnud teadusliku uurimistööga ning loodab oma energia sellele pühendada ka tulevikus.

Olles varasemas tegevuses pühendunud (ja lootes seda tulevikuski jätkata) kirjeldav-selgitavale teoreetilisele uurimistööle, mida nimetatakse positivistlikuks teaduseks, pean endalt küsima, milline on minu ettepanekute **ennustusvõime**. Kui seni on juhtunud need ja need asjad, mida võime siis oodata tulevikult? See küsimus kummitab mind ja ma tahaksin teada, kas kõik see, mida soovitan selles uurimuses, tuleb läbi teha. Sama küsimuse esitasid ka isikud, kellega ma neist probleemidest rääkisin.

Ma ei tea, mul pole illusioone. Tugevad jõud töötavad siin soovitatud ideede teostamise vastu. Väga suured ohud varitsevad koalitsiooni, mis on vajalik esitatud ettepanekute realiseerimiseks. Siiski annavad need ettepanekud võimaluse. Tahaksin loota, et me ei lase seda võimalust käest.

KIRJANDUS

- Alchian, Armen A. ja Demsetz, Harold. 1973. *The Property Rights Paradigm*. Journal of Economic History 33, nr. 17 (March).
- Antal, László. 1979. *Development – with Some Digression: The Hungarian Economic Mechanism in the Seventies*. Acta Oeconomica 23, nr. 3–4, lk. 257–273.
- Antal, László. 1985. *Gazdaságirányítási és pénzügyi rendszerünk a reform útján*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Barone, Enrico. 1908. *The Ministry of Production in the Collectivist State*. Rmt.: F. A. Hayek (1935), lk. 245–290.
- Bársony, Jenő. 1989. *Hol tart a tulajdonreform ügye?* Közgazdasági Szemle 36, nr. 5, lk. 585–596.
- Bauer, Tamás. 1976. *The Contradictory Position of the Enterprise under the New Hungarian Economic Mechanism*. Eastern European Economics 15, nr. 1 (Fall), lk. 3–23.
- Békesi, László. 1989. *Jövedelmi reform – elosztási ígérek nélkül*. Iván Wieseli ja László Békesi vestlus. Társadalmi Szemle 44, nr. 7, lk. 16–23.
- Belyó, Pál ja Dexler, Béla. 1985. *Nemszervezett (elsősorban illegális) keretek között végzett szolgáltatások*. Kásikiri. Budapest: Szolgáltatáskutatási Intézet, KSH.
- Bergson, Abram. 1948. *Socialist Economics*. Rmt.: H. S. Ellis (toim.). A Survey of Contemporary Economics. Homewood, Illinois: Irwin, lk. 1412–1448.
- Brus, Włodzimierz. 1972. *The Market in the Socialist Economy*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Consultative Committee for Economic Management. 1988. *A szocialista piacgazdaság megteremtése: Tézisek a gazdasági reformkonceptiót kidolgozó munkabizottságok számára*. Figyelő (December 8), lk. 1 ja 17–20.
- Csoór, Klára ja Mohácsi, Piroska. 1985. *Az infláció tényezői, 1980–1984*. Gazdaság 19, nr. 2, lk. 21–39.
- Demsetz, Harold. 1967. *Toward a Theory of Property Rights*. American Economic Review 57, nr. 2 (May), lk. 347–359.
- Domar, Evsey D. 1987. *The Blind Men and the Elephant: An Essay on Isms*. Mimeographed. Cambridge, Massachusetts: MIT (Department of Economics, Working Paper, nr. 473).
- Erdős, Tibor. 1989. *Átgondolt gazdaságpolitikát! A külső és a belső egyensúly, a gazdasági növekedés és az infláció problémái*. Közgazdasági Szemle 36, nr. 6, lk. 545–557.

- Ferge, Zsuzsa. 1988. *Gazdasági és szociális érdekek és politikák*. Gazdaság 12, nr. 1, lk. 47–64.
- Ferge, Zsuzsa. 1989. *A negyedik út*. Valóság 32, nr. 4, lk. 7–19.
- Fisher, Irwing. 1942. *Constructive Income Taxation*. New York: Harper.
- Furubotn, Erik G. ja Pejovich, Svetozar (toim-d). 1974. *The Economics of Property Rights*. Cambridge, Massachusetts: Ballinger.
- Gábor, István R. 1979. *The Second (Secondary) Economy: Earning Activity and Regrouping of Income outside the Socially Organized Production and Distribution*. Acta Oeconomica 22, nr. 3–4, lk. 291–311.
- Gábor, István R. 1988. *Lépéskényszerek és kényszerlépések: Jegyzetek két évtized kormányzati munkaerő- és bérlpolitikájáról*. Közgazdasági Szemle 35, nr. 7–8, lk. 803–807.
- Gábor, István R. ja Galasi, Péter. 1981. *A "második" gazdaság: Tények és hipotézisek*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Gábor, István R. ja Kővári, György. 1987. *A munkaerőpiac állami koordinációja és a bérszabályozás*. Gazdaság 21, nr. 4, lk. 48–58.
- Haggard, Stephan ja Kaufman, Robert R. 1989. *Economic Adjustment in New Democracies*. Rmt.: J. M. Nelson (1989), lk. 57–78.
- Hankiss, Elemér, 1989. *Kelet-európai alternatívák*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Hayek, Friedrich A. (toim.). 1935. *Collectivist Economic Planning*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Hayek, Friedrich A. 1944. *The Road to Serfdom*. Chicago: University of Chicago Press.
- Juhász, Pál. 1981. *Társadalmi csoportok együttműködése az első, második és harmadik ökonomiában*. Fogyasztói Szolgáltatások, nr. 4.
- Kidric, Boris. 1985. *Sabrana dela*. Beograd: Izdavacki Centar Komunist.
- Kis, János. 1986. *Vannak-e emberi jogaink?* Budapest: Független Kiadó.
- Kolodko, Grzegorz W. ja McMahon, Walter W. 1987. *Stagflation and Shortageflation: A Comparative Approach*. Kyklos 40, nr. 2, lk. 176–197.
- Kornai, János. 1959. *Overcentralization in Economic Administration*. London: Oxford University Press.
- Kornai, János. 1990. *Vision and Reality, Market and State: New Studies on the Socialist Economy and Society*. Hemel Hepstead: Harvester-Wheatseaf ja Budapest: Corvina.
- Kornai, János ja Matits, Ágnes. 1987. *A vállalatok nyereségének bürokratikus újraelosztása*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Kovács, János Mátyás. 1990. *Reform Economics: The Classification Gap*. Daedalus 119, nr. 1 (Winter), lk. 215–248.
- Laki, Mihály. 1989. *Alternatívák és az alternatívák: Az új politikai szervezetek gazdasági nézetei*. Käsikiri. Budapest: Közgazdasági Információs Szolgálat, (August 4).
- Lange, Oscar 1936–37. *On the Economic Theory of Socialism*. Review of Economic Studies 4, nr. 1–2 (October 1936, February 1937), lk. 53–71 ja 123–142.

- Lavoie, Don. 1985. *Rivalry and Central Planning: The Socialist Calculation Debate Reconsidered*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lengyel, László. 1989. *Végkifejlet*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Liberman, Evsey G. 1972. *The Plan: Profit and Bonuses*. Rmt.: A. Nove ja D. M. Nuti (toim-d). *Socialist Economics: Selected Readings*, lk. 309–318. Middlesex: Penguin Books.
- Mises, Ludwig von. 1920. *Economic Calculation in the Socialist Commonwealth*. Rmt.: F. A. Hayek (1935), lk. 87–130.
- Musgrave, Richard A. ja Musgrave, Peggy B. 1980. *Public Finance in Theory and Practice*. New York: McGraw-Hill.
- Nelson, Joan M. (toim.). 1989. *Fragile Coalitions: The Politics of Economic Adjustment*. New Brunswick and Oxford: Transaction Books.
- Niskanen, William A. 1971. *Bureaucracy and Representative Government*. Chicago: Aldine.
- Nozick, Robert. 1974. *Anarchy, State and Utopia*. New York: Basic Books.
- Péter, György. 1954a. *A gazdaságosság jelentőségéről és szerepéről a népgazdaság tervszerű irányításában*. *Közgazdasági Szemle* 1, nr. 3, lk. 300–324.
- Péter, György. 1954b. *Az egyszemélyi felelős vezetésről*. *Társadalmi Szemle* 9, nr. 8–9, lk. 109–124.
- Péter, György. 1956. *A gazdaságosság és jövedelmezőség szerepe a tervgazdaságban I–II*. *Közgazdasági Szemle* 3, nr. 6, lk. 695–711, ja nr. 7–8, lk. 851–869.
- Petschnig, Mária Zita. 1986. *Inflációs feszültségek és megoldásaik*. *Gazdaság* 20, nr. 4, lk. 38–51.
- Pető, Ivan. 1989. *Polgárosodás, restauráció nélkül*. 2000 (August), lk. 5–8.
- Rawls, John. 1971. *A Theory of Justice*. Cambridge: Harvard University Press.
- Sachs, Jeffrey D. ja Lipton, David. 1989a. *Exchange Rate Convertibility*. Mimeographed. Cambridge: Harvard University.
- Sachs, Jeffrey D. ja Lipton, David. 1989b. *Money and Credit Policy to Achieve Low Inflation*. Mimeographed. Cambridge: Harvard University.
- Sárközy, Tamás. 1989. *Egy törvény védelmében I–II*. *Figyelő* (August 24, 31), lk. 3.
- Schroeder, Gertrude E. 1988. *Property Rights Issues in Economic Reforms in Socialist Countries*. *Studies in Comparative Communism* 21, nr. 2 (Summer), lk. 175–188.
- Scitovsky, Tibor. 1971. *Welfare and Competition*. Homewood, Illinois: Irwin.
- Sen, Amartya. *Freedom of Choice: Concept and Content*. 1988. *European Economic Review* 32, nr. 2–3 (March), lk. 269–294.
- Solt, Ottília. 1985. *Szegények pedig nincsenek*. Rmt.: G. Havas, J. Kenedi ja Gy. Kozák (toim-d). *Isten éltesen Pista: Kemény István 60 születésnapjára*. Budapest: Samizdat.

- Széchenyi, István. 1979. *Hitel*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Szelényi, Iván. 1986. *Szocialista polgárosodás*. Kásikiri. (October).
- Szélenyi, Iván. 1988. *Socialist Entrepreneurs: Embourgeoisement in Rural Hungary*. Kaasautorid P. Manchin, P. Juhász, B. Magyar ja B. Martin. Madison: University of Wisconsin Press.
- Stiglitz, Joseph E. 1986. *Economics of the Public Sector*. II trükk. New York ja London: W. W. Norton.
- Storey, David J. (toim.). 1983. *The Small Firm: An International Survey*. London ja Canberra: Croom Helm, ja New York: St. Martin's Press.
- Sun Yefang. 1982. *Some Theoretical Issues in Theoretical Issues*. Rmt.: K. K. Fung (toim.). Social Needs versus Economic Efficiency in China. Armonk, New York.: M. E. Sharpe (ajavahemikus 1958–61 avaldatud tööd).
- Tardos, Márton. 1980. *The Role of Money: Economic Relations between the State and the Enterprises in Hungary*. Acta Oeconomica 25, nr. 1–2, lk. 19–35.
- Tardos, Márton. 1988a. *A gazdasági szervezetek és a tulajdon*. Gazdaság 22, nr. 3, lk. 7–21.
- Tardos, Márton. 1988b. *A tulajdon*. Közgazdasági Szemle 35, nr. 12, lk. 1405–1423.
- Taylor, Fred M. 1929. *The Guidance of Production in a Socialist State*. American Economic Review 19, nr. 1, lk. 1–80.
- Timár, János. 1985. *A társadalmi újratermelés időalapja*. Kásikiri. Budapest: Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem.
- Várhegyi, Éva. 1989. *Results and Failures of Monetary Restriction*. Mimeo-graphed. Budapest: Pénzügykutató Rt.
- Vissi, Ferenc. 1989. *Infláció a gazdaság stabilizálásának időszakában*. Gazdaság 23, nr. 1, lk. 5–28.

Trükikoda "Pärnutrükk" Pärnu Ringi 1.
Tell. 645.

János Kornai, sündinud 1928. aastal, on ungari majandusteadlane, Ungari Teaduste Akadeemia Majandusinstituudi osakonnajuhataja, 1986. aastast ühtlasi USA Harvardi Ülikooli professor, Ungari Teaduste Akadeemia liige, Briti Akadeemia kirjavahetajaliige, Rootsi Kuningliku Akadeemia ja Soome Teaduste Akadeemia välisliige, Rahvusvahelise Ökonomeetria Ühingu esimees, 1987.—1988. a. Euroopa Majandusassotsiatsiooni president, Ameerika Kunsti ja Teaduste Akadeemia auliige, mitme ülikooli auprofessor. Tema raamatutest on tuntuimad «Antitasakaal» (1971), «Tormamine või harmooniline kasv» (1971), «Defitsiidi-ökonoomika» (1980), «Hindadeta kontroll» (1981), «Kasv, defitsiit ja efektiivsus» (1982), «Vastuolud ja dilemmad» (1986), «Lootused ja tegelikkus, turg ja riik» (1990). Käesolev raamat on valminud tema Helsingis asuva ÜRO Ülemaailmse Majandusuuringute Instituudi uurimisprogrammi põhjal.